

Muassislar:
O'zbekiston Yozuvchilar uyushmasi,
O'zbekiston yoshlar ittifoqi

1982-yildan chiqa boshlagan.

Tahrir hay'ati:
Sirojiddin SAYYID
Minhojiddin MIRZO
Nodir JONUZOQ
G'ayrat MAJID
O'razboy ABDURAHMONOV
Farrux JABBOROV

Jamoatchilik kengashi:
Qahramon QURONBOYEV
Iqbol MIRZO
Muhammad ALI
Abdurasul ABDULLAYEV
Rustam NOSIROV
Rustam QOBILOV
Ahmad OTABOYEV
Shuhrat SIROJIDDINOV
Serobiddin ISMOILOV

Bosh muharrir:
Faxriddin HAYIT

Bosh muharrir o'rinbosari:
Nurilla CHORI

Mas'ul kotib:
Sa'dullo QURONOV

Mas'ul muharrir:
G'iyosiddin O'NAROV

Adabiy muharrir:
Husan MAQSUD

Badiiy muharrir:
Akbarali MAMASOLIYEV

Muharrir:
Yahyoixon FAYOZ

Manzilimiz:
Toshkent shahri, Alisher Navoiy nomidagi
Milliy bog', Adiblar xiyoboni,
Yozuvchilar uyushmasi binosi.
E-mail: yoshlik-jurnali@umail.uz
Veb sayt: www.yoshlikjurnali.uz
Tel.: (0371) 231-20-58, 231-20-59

Navbatchi muharrir: N.Choriyev
Bosishga 30.08.2018-yilda ruxsat berildi.
Qog'oz formati: 30x42 1/4
Nashriyot hisob tobog'i: 8,7
Indeks – 822.
ISSN 0207-9137. Jurnal 2007-yil 4-mayda
O'zbekiston Matbuot va axborot agentligi
tomonidan № 0253 raqami bilan ro'yxatga olingan.
Jurnaldan ko'chirib bosilganda
"Yoshlik" dan olindi" deb izohlanishi shart.
"SILVER STAR PRINT" MChJ
bosmaxonasida chop etildi.
Buyurtma № 71. Adadi: 2515
Toshkent shahri, Uchtepa tumani, 22-mavze,
17-uy.

JARAYON
5 Faxriddin Hayit
Adabiy do'stlikni
mustahkamlagan
anjuman

MUNOSABAT
8 Igor Shpak
"Farhod va Shirin"
Ukrainaga yo'l oldi

NASR
12 Abduqayum Yo'ldoshev
Osmon og'ushi

NAZM
25 Tursun Ali
Bir tarovat ila kechar
tog'larda yoz...

34 Shoira Shams
Tanish yomg'irlar

54 Mehriroz Abbosova
Tug'ildim-u taqdirlandim,
Ulug' O'zbekiston bilan...

SUHBAT
28 Alisher Navoiy –
turk dunyosi timsoli

28

5

MUNDARIJA

NIGOH

31 Xalqaro konferensiya taassurotlari

“YOSHLIK” XAZINASIDAN

48 Salohiddin Mamajonov
Munaqqid iste’dodi

TADQIQOT

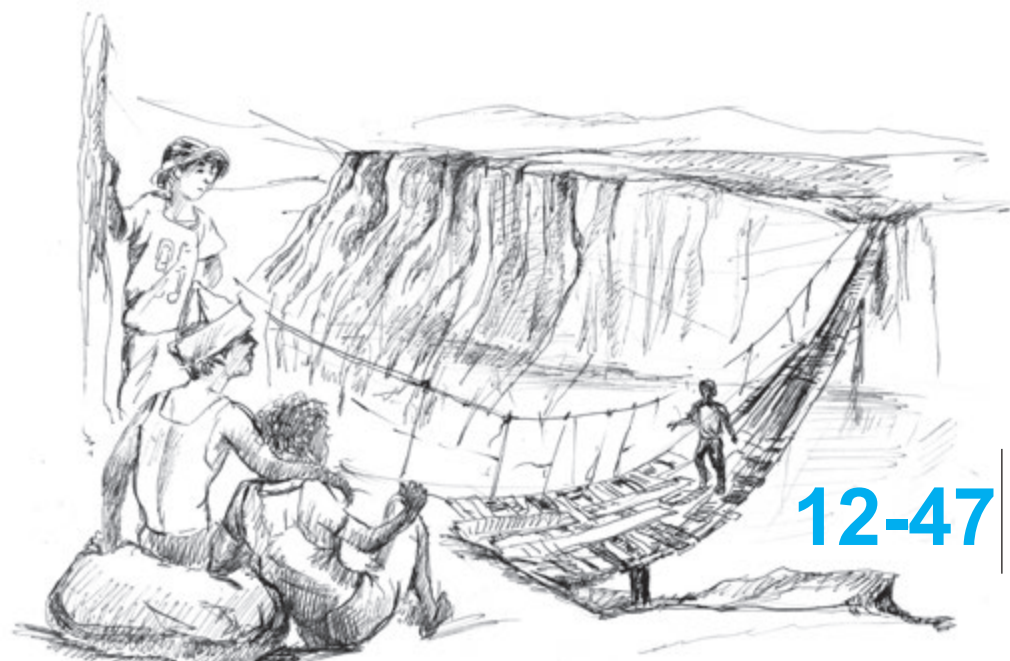
56 Xendrik Boyoshoten
“Qisasi Rabg’uziy”ning
nuxxalari taqqoslansa...

ESSE

60 Asliddin
Alimardonov
Orol, bobom va men

XAZINA

62 Abdusattor Jumanazar
Sav – sakkiz qirrali so’z

50

Muqovada:
Bobur PO‘LATOV
olgan suratlardan
foydalanildi.

«ЎЗБЕК МУМТОЗ ВА ЗАМОНАВИЙ АДАБИЁТИНИ ХАЛҚАРО МИҚЁСДА ЎРГАНИШ ВА ТАРҒИБ ҚИЛИШНИНГ ДОЛЗАРБ МАСАЛАЛАРИ» МАВЗУСИДАГИ ХАЛҚАРО КОНФЕРЕНЦИЯ ИШТИРОКЧИЛАРИГА

Хурматли конференция қатнашчилари!

Қадрли дўстлар!

Хонимлар ва жаноблар!

Авваламбор, сиз азизларни – дунёнинг олис ва яқин турли қитъа ва минтақаларидан юртимизга ташриф буюрган муҳтарам меҳмонларимизни бугунги адабий анжуманнинг очилиши билан чин қалбимдан муборакбод этаман.

Сизларнинг ушбу нуфузли халқаро конференциядаги иштирокингизни биз биринчи навбатда ўзбек халқига, унинг қадимий ва бой маънавий меросига, замонавий адабиётига бўлган чуқур ҳурмат ва эътиборнинг амалий ифодаси сифатида қабул қиламиз.

Биз сизларнинг ҳар бирингизни ўзбек адабиёти ва маданиятининг моҳир билимдони ва жонкуяр тарғиботчиси, Ўзбекистоннинг чинакам дўсти, маънавият соҳасидаги ишончли ҳамкоримиз деб биламиз ва сизларнинг олижаноб фаолиятингизни юксак баҳолаймиз.

Фурсатдан фойдаланиб, миллий адабиётимизни ўз юртингизда ва халқаро майдонда беғараз тарғиб ва ташвиқ этиб келаётганингиз учун барчангизга самимий миннатдорлик изҳор этишни ўзимнинг шарафли бурчим, деб биламан.

Муҳтарам анжуман иштирокчилари!

Ҳоят муҳим ва долзарб мавзуга бағишланган ушбу конференция Ўзбекистон Республикасининг мустақиллик байрами арафасида бўлиб ўтаётгани ўзига хос рамзий маънога эга.

Бундан йигирма етти йил олдин халқимизнинг хоҳиш-иродаси ва азму қарори билан қўлга киритилган миллий мустақиллик биз учун жаҳон халқларининг эркин ва озод оиласига тенг ҳуқуқли аъзо бўлиб кириш, дунё ҳамжамияти билан барча соҳаларда, жумладан, маданий-гуманитар соҳада самарали ҳамкорлик ўрнатиш имконини яратиб берди.

Бугунги кунда Ўзбекистон ўз тараққиётининг янги, юксак босқичга қадам қўймоқда. Биз миллий тикланишдан – миллий юксалишга эришишни ўз олдимизга энг муҳим ва устувор вазифа қилиб қўйдик. Бу улуғ мақсадга эса жаҳон аҳли билан ҳамжиҳат ва ҳамкор бўлиб яшаш, очиқ демократик жамият қуриш, ҳаётимизда миллий ва умумбашарий қадриятларга ҳурмат туйғусини янада кенг қарор топтириш орқалигина эришиш мумкинлигини биз яхши англаймиз.

Айни шу нуқтаи назардан қараганда, ўзбек мумтоз ва замонавий адабиётини халқаро миқёсда ўрганиш ва тарғиб қилиш, кўпқиррали бу мавзунини бугунги кунда дунё адабий маконида юз бераётган энг муҳим жараёнлар билан узвий боғлиқ ҳолда таҳлил этиб, зарур илмий-амалий хулосалар чиқариш, келгуси вазифаларимизни белгилаб олиш, ўйлайманки, катта аҳамиятга эга.

Айниқса, ҳозирги нотинч ва таҳликали замонда бутун башарият олдида пайдо бўлаётган, биз илгари дуч келмаган ғоят мураккаб муаммолар, глобал хавф-хатарларни биргаликда бартараф этиш, шу йўлда барча эзгу ниятли инсонларни бирлаштиришда, дунё аҳолисининг қарийб учдан бир қисмини ташкил этадиган ёшларни гуманистик ғоялар руҳида тарбиялашда бадиий сўз санъатининг ўрни ва масъулиятини ҳар қачонгидан ҳам юксалтириш зарурлигини бугун ҳаётнинг ўзи тақозо этмоқда.

Бу борада Ўзбекистонда амалга оширилаётган эътиборга молик ишлар, хусусан, илм-фан, таълим-тарбия, маданият, санъат ва адабиёт соҳаларини изчил ривожлантириш, бозор иқтисодиёти шароитида илм ва ижод аҳлини ҳар томонлама қўллаб-қувватлаш, китобхонлик маданиятини ошириш каби вазифалар давлат сиёсатининг устувор йўналишига айлангани ҳақида сизлар конференция иши давомида етарлича маълумотга эга бўласиз, деб ўйлайман.

Бу ҳақда гапирганда, бир фикрга алоҳида ургу беришни ўринли, деб биламан.

Биз Ўзбекистонда “**Адабий дўстлик – абадий дўстлик**” деган чуқур маъноли тамойилга амал қилган ҳолда, жаҳон адабиётининг дурдона асарларини ўзбек тилига таржима қилиш ва нашр этиш масаласига ғоят жиддий эътибор қаратмоқдамиз.

Юртимизда дунё адабиётининг бебаҳо мулки бўлган минг-минглаб асарлар таржима қилиниб, китобхонлар қалбидан жой олгани, бадиий таржима ва таржимашунослик бўйича ўзига хос ижодий мактаб шакланганини алоҳида таъкидлаш лозим.

Шу билан бир қаторда, асарлар давомида комил инсон тарбияси, адолатли жамият, шахс эркинлиги, Ватан озодлиги, бунёдкорлик, бағрикенглик ва байналмилалчилик, одамийлик каби ўлмас фазилатларни тараннум этиб келаётган мумтоз ва замонавий адабиётимизнинг энг сара намуналарини хорижий тилларга ўгириш ва чет элларда тарғиб этиш бўйича ҳам мамлакатимизда катта ишлар амалга оширилмоқда.

Бу борада республикамиз таълим муассасаларида ўзбек тили билан бирга қорақалпоқ, рус, тожик, қозоқ, қирғиз, туркман тилларида таълим бериш

йўлга қўйилгани, олий ўқув юртларимизда инглиз, француз, немис, испан, япон, хитой, корейс, араб филологияси махсус фан сифатида ўқитилаётгани муҳим аҳамият касб этмоқда.

Айни вақтда бу соҳада ҳам олдимизда кўпгина долзарб ва муҳим вазифалар турганини ҳам қайд этиш зарур. Хусусан, ҳозирга қадар жаҳон адабиётидан она тилимизга таржима қилинган аксарият асарлар восита тиллар орқали амалга оширилган ва бу ҳол бугунги кунда ҳам давом этмоқда. Ёш таржимонларимиз аслият тилини яхши билсалар-да, кўп ҳолларда уларда бадиий маҳорат етишмаяпти. Худди шундай ҳолатни ўзбек адабиёти намуналарини бошқа тилларга таржима қилиш соҳасида ҳам кузатиш мумкин.

Бугун мамлакатимизда сизларнинг фаол саъй-ҳаракатингиз билан биринчи бор ўтказилаётган ушбу халқаро конференция мана шундай муҳим ижодий муаммоларни атрофлича муҳокама қилиш, бу борада халқаро тажриба, замонавий ахборот-коммуникация технологиялари, Интернет имкониятларидан янада кенгроқ фойдаланиш, дўстлик алоқаларини тиклаш ва мустақамлаш, ижодий уюшмалар, адабий нашрлар ўртасида ҳамкорликни кучайтириш, ўзаро борди-келдиларни йўлга қўйишга доир амалий таклифлар ишлаб чиқишга хизмат қилади, деб ишонаман.

Бу муҳим йўналишда биз сизлар билан ҳар томонлама самарали ҳамкорлик қилишга доимо тайёрмиз. Жумладан, Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмаси қошида сизларнинг иштирокингизда **Ўзбек адабиётининг хорижий дўстлари** кенгашини тузиш ва унинг фаолиятини тизимли асосда ташкил этиш бу йўлдаги дастлабки амалий қадам бўлиши мумкин.

Муҳтарам дўстлар!

Бундан юз йил муқаддам буюк ўзбек шоири Абдулҳамид Сулаймон ўғли – Чўлпон “**Адабиёт яшаса, миллат яшар!**” деган оташин даъват билан майдонга чиққан эди.

Ҳаёт ва тарих синовларидан ўтган теран маъноли бу сўзлар бугун ҳам ўз аҳамияти ва қиммати-ни йўқотган эмас. Дарҳақиқат, адабиёт, санъат ва маданият яшаса, миллат ва халқ, бутун инсоният безавол яшайди.

Мана шундай эзгу ва шарафли ишга ўз ҳаётини бағишлаган сиз, азизларга сиҳат-саломатлик, ижодий ютуқлар, бахт ва омад, конференция ишига муваффақият тилайман.

Шавкат МИРЗИЁЕВ
Ўзбекистон Республикаси Президенти

Adabiy do‘stlikni MUSTAHKAMLAGAN ANJUMAN

Халқимизда бола тарбиясига оид айтилган ажойиб нақли бор: “Урсанг эти, гапирсанг бети қотади”. Дунёда сиёсий жараёнлар чигаллашган, давлатлар, миллатлар ўртасида низо ва нифоқлар авж олган бир вақтда даҳшатли ахборотлар нафақат бетимизни, қалбимизни ҳам қотирмоқда. Биз ўша ҳодисаларга, нохушликларга илҳақ бўлиб, ўч бўлиб қолдик. Бир пайтлар “оҳ”, деб бош чангаллаб қоладиган воқеаларни хотиржам қабул қилишга ўргандик. Оммавий ахборот воситаларида, ижтимоий тармоқларда тарқалаётган мудҳиш ҳодисалар ҳақидаги хабарлар, фото ва лавҳалар инсон қалбини ларзага келтириш билан бирга,

тобора дийдасини тошга айлантираётгани ҳам сир эмас. Бир сўз билан айтганда, ахборот асрида ахборотлар асирига айландик. Алалоқибат, одамнинг одамга, оламга, табиатга муносабати ўзгариб бораётир.

Хўш, бунга қандай тўсиқ қўйиш жоиз? Жаҳолатнинг этагидан тутиб, ерга тоблаб уриш, унга барҳам бериш учун қайси куч жонимизга аро киради? Менимча, бу куч – адабий ҳаёт, адабиёт! Мана, нима учун дунёда адабиётнинг қаддини ростлаш зарур?! Инсониятга таскин бериш учун, руҳини тарбиялаш учун, қалбни гардлардан тозалаш учун, дунёнинг, ўзининг ҳолидан кулиши,

Ўзининг ҳолидан хулоса чиқариш учун адабиётга сахна яратиш жоиз. Адабиёт – дилларни дилларга, элларни элларга боғловчи кўприк. Жаҳолатни ҳуркитувчи, меҳрни улғайтирувчи, озодликни улғловчи, адолатни қарор топтирувчи, тафаккурни давлатманд этувчи кучдир.

Мамлакатимизда сўнгги йилларда адабиёт соҳасига қаратилаётган эътибор юксак даражага кўтарилди. Шоиру носирларни рағбатлантириш, ижодкорларнинг қаддини ростлаш, манфаатдорлигини ошириш, иқтидори ва салоҳиятидан юрт равнақи, халқ осойишталиги, баркамол авлод камолоти йўлида фойдаланишга эришмоқдамиз.

Жорий йилнинг 7-8 август кунлари азим Тошкентда бўлиб ўтган **“Ўзбек мумтоз ва замонавий адабиётини халқаро миқёсда ўрганиш ва тарғиб қилишнинг долзарб масалалари”** мавзусидаги халқаро конференция ўзбек адабиётининг яна бир бор жаҳонга бўйлаши учун муҳим амалий қадам бўлди. Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмаси ташаббуси билан илк бор ўтказилган мазкур анжуман мамлакатлар ўртасидаги адабий алоқаларни янада ривожлантириш ва чуқурлаштириш, ўзбек мумтоз ва замонавий адабиётини халқаро миқёсда ўрганиш ҳамда жаҳон ҳамжамиятини ўзбек адабиёти билан таништириш йўлидаги қулай имконият бўлди.

Нуфузли адабий анжуманда Озарбайжон Ёзувчилар бирлиги раиси, атоқли ёзувчи Анор, Қозоғистон Ёзувчилар уюшмаси раиси Улуғбек Есдавлат, Тожикистон Ёзувчилар уюшмаси раиси Низом Қосим, Ҳиндистоннинг Панжоб штати Ёзувчилар ассоциацияси раиси Дев Бхадраж фахрий меҳмон сифатида иштирок этди. Шунингдек, АҚШ, Арманистон, Афғонистон, Беларусь, Германия, Жанубий Корея, Канада, Қирғизистон, Литва, Миср, Молдова, Нидер-

ландия, Озарбайжон, Россия, Сербия, Туркия, Туркменистон, Украина, Франция, Ҳиндистон, Швеция, Эрон, Япония каби дунёнинг йигирма беш давлатидан 37 нафар ёзувчи ва шоирлар, таржимонлар, адабиётшунос олимлар қатнашди.

Ўзбекистон Республикаси Олий ва ўрта махсус таълим вазирлиги, Ўзбекистон Фанлар академияси ҳамда қатор вазирлик ва ташкилотлар халқаро конференциянинг юксак даражада ташкил этилишига яқиндан кўмаклашди.

Дастурга мувофиқ, халқаро конференция 7 август куни бошланди. Анжуман қатнашчилари дастлаб Адиблар хиёбони ва Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмасининг янги биноси, уюшма ва “Ижод” жамоат фонди фаолияти, у ерда яратилган шарт-шароитлар билан танишди. Шундан сўнг меҳмонлар Алишер Навоий номидаги Тошкент давлат ўзбек тили ва адабиёти университетига борди. Меҳмонлар буюк мутафаккир, ҳазрат Алишер Навоий ҳайкали пойига гул қўйиб, ҳурмат бажо келтирди.

Мазкур таълим даргоҳида халқаро конференциянинг очилиш маросими бўлиб ўтди.

Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг халқаро конференция иштирокчиларига йўллаган табригини Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Сенати раиси Нигматилла Йўлдошев ўқиб эшиттирди. Табрик асносида давлатимиз раҳбарининг адабий ҳамкорликни йўлга қўйишнинг бугунги кун ва келажак учун зарурати борасидаги таклиф ва мулоҳазалари хорижий меҳмонларда улкан таассурот қолдирди. “Ҳозирги нотинч ва таҳликали замонда бутун башарият олдида пайдо бўлаётган, биз илгари дуч келмаган ғоят мураккаб муаммолар, глобал хавф-хатарларни биргаликда бартираф этиш, шу йўлда барча эзгу ниятли инсонларни бирлаштиришда, дунё аҳолисининг қарийб учдан бир қисмини ташкил этадиган ёшларни

гуманистик ғоялар руҳида тарбиялашда бадиий сўз санъатининг ўрни ва масъулиятини ҳар қачонгидан ҳам юксалтириш зарурлигини бугун ҳаётнинг ўзи тақозо этмоқда”, дея келтирилади табриқда.

Шу ўринда, атоқли адиб Абдулла Қаҳҳорнинг “Адабиёт – атомдан кучли, лекин уни ўтин ёришга сарфламаслик керак”, деган мулоҳазаси ёдга тушади. Дунёнинг йирик мамлакатлари орасида инсониятни барбод этувчи қурол яратиш “пойга” си кетаётган паллада Инсонга берилган Яратганнинг бебаҳо неъматини – СЎЗ қудрати билан башариятни эзгуликка чорлаш, дунёни таҳликалардан холи қилиш, тинчликка эришиш, адолатли жамият барпо қилиш – энг муҳим ечим, энг тўғри йўлдир. Бу борада Президент ўз табриқида “Адабий дўстлик – абадий дўстлик”, деган тамойилни келтириб ўтади.

Ўзбек адабиётининг илдизи узоқ тарихга бориб тақалади. Асрлар давомида комил инсон тарбияси, адолатли жамият, шахс эркинлиги, Ватан озодлиги, бунёдкорлик, бағрикенглик, одамийлик каби ўлмас фазилатларни тараннум этиб келаётган мумтоз ва замонавий адабиётимизнинг сара асарларини дунё сахнига олиб чиқиш, таржима қилиш, тарғиб этиш ижодкорлар, тил ва адабиёт мутахассислари олдидаги муҳим вазифа экани айтилган. Бу борада юртимизда, хусусан, чет тилларини мукамал ўзлаштирган иқтидорли ва малакали кадрлар тайёрлаш, зарур жиҳоз ва технологиялар билан таъминланган олий ўқув юртлар базаси яратилган.

Шунингдек, табриқда Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмаси ва дунёда ўзбек адабиётини тарғиб этаётган, таржимонлар, адабиётшунос олимлар, ёзувчи-шоирлар ўртасида Ўзбек адабиётининг хорижий дўстлари кенгашини тузиш таклифи берилган.

Анжуманда миллий адабиётимизни раванқ топтириш йўлидаги эзгу савий-ҳаракатлар акс эттирилган видеоролик намойиш этилди. Иштирокчилар томонидан шўъбаларга бўлинган ҳолда ўзбек

мумтоз ва замонавий адабиётини хорижда ўрганиш ва тарғиб этиш, уларни бошқа тилларга таржима қилиш, бадиий таржима соҳасида мутахассислар тайёрлашдаги халқаро илғор тажрибалар, халқаро ижодий алоқаларни кучайтиришнинг долзарб масалалари атрофлича муҳокама этилди.

Халқаро конференция доирасида Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмаси ҳамда Озарбайжон, Қозоғистон, Тожикистон, Қирғизистон давлатлари ёзувчилар бирлиги ва уюшмалари ўртасида меморандум, Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмаси муассислигидаги адабий нашрлар ва нуфузли халқаро адабий газета ва журналлар таҳририятлари ўртасида ҳамкорлик шартномалари имзоланди. Хусусан, “Ёшлик” журнали таҳририяти Россиянинг “Иностранная литература”, “Роман-газета” журнали, Украинанинг “Адеф-Украина” нашриёт уйи билан ҳамкорлик бўйича келишувга эришди.

Пойтахтимиздаги диққатга сазовор масканлар, кутубхона ва музейлар, тарихий қадамжолар тадбир қатнашчиларида катта таассурот уйғотди. Турли ижодий учрашув ва мулоқотлар, китоблар кўргазмаси, мушоиралар тадбирга ўзгача завқ бағишлади.

Халқаро анжуманнинг иккинчи куни меҳмонлар Шарқ дарвозаси, қадимий ва ҳамиша навқирон Самарқанд шаҳрида бўлиб, юртимизнинг бетақрор тарихи ва бугунги қиёфаси билан танишди.

Анжумандан сўнг конференциянинг хорижий иштирокчилари ўз мамлакатларида Президент табриқи билдирилган фикр ва таклифлар ҳамда “Ўзбек мумтоз ва замонавий адабиётини халқаро миқёсда ўрганиш ва тарғиб қилишнинг долзарб масалалари” мавзусидаги халқаро конференция бўйича муносабатларини билдириб ўтган. Озарбайжон Ёзувчилар бирлиги раиси, атоқли ёзувчи Анор муаллим Озарбайжон матбуотида қилган чиқишларида бу борада алоҳида тўхталган. Бу эса, мазкур конференция сарҳисоби натижадор эканини кўрсатади.

Ўзбек адабиёти кўп асрлик тарихга эга. Миллий адабиётимиз инсоният цивилизацияси ривожига алоҳида ўрин тутиб келган. Бебаҳо маънавий меросимиз асрлар давомида миллий қадриятлар асосида такомиллашган, бугунги кунда эса жаҳондаги илғор тенденцияларни ҳам ўзлаштириб, шу асосда замонавий, илғор қарашларни ва асрий анъаналарни бирлаштирган ноёб ҳодисага айланган. Шунинг учун ҳам жаҳон олимларининг ўзбек мумтоз ва замонавий адабиётига қизиқиши катта бўлди. Зеро, адабий дўстлик – абадий дўстликнинг асосини яратади.

Фахриддин ҲАЙИТ

Игорь ШПАК

“АДЕФ-Украина” нашриёт
уйи директори. Киев, Украина.

Муаллиф ушбу мақолани
“Ёшлик” журнали угун махсус
ёзди.

Саиджалол САИДМУРОДОВ
таржимаси.

Igor SHPAK

“Farhod va Shirin” Ukrainaga yo‘l oldi

Навқирон дўстим!

Гарчи, мақола украин тилида ёзилган бўлса-да, сиз уни ўзбек тилида ўқиб турибсиз. Умид қиламанки, кун келиб, ўзбек ва украин халқларининг дўстлиги шу даражага етадики, тилмоч ва таржимонларга ҳожат қолмайди.

Ёши ва мартабасидан қатъи назар, ҳар бир инсоннинг ҳаётида шундай ҳодисалар юз берадики, уларни бемалол тақдир белгиси қаторига киритиш мумкин. Одатда, бу ҳодисалар инсон ҳаётида ёрқин из қолдиради, баъзида оилавий хотиралар сифатида авлоддан авлодга ўтади.

Шундай бир вазиятни тасаввур қилиб кўринг. Ўн йилдан ошди – Украинанинг “АДЕФ-Украина” нашриёти “Украина” жамғармаси билан биргаликда ноодатий лойиҳа – Шота Руставелининг “Йўлбарс терисини ёпинган паҳлавон” достонини украин ва грузин тилларидаги нашрини тайёрлашга киришди. Бу ишга “Паҳлавон”нинг грузин тилидаги илк босма нашрининг 300 йиллиги асос бўлди. Грузия Фанлар академияси билан “АДЕФ-Украина” нашриёт уйининг ҳамкорликдаги уч йиллик сермашаққат иши муваффақият билан якунланади: мазкур икки тилли нашр XII асрга мансуб “Йўлбарс терисини ёпинган паҳлавон” достонининг хорижий тиллардаги энг яхши (Грузия томонининг фикрига кўра) ва энг ишончли нашри сифатида тан олинди.

“Украина” жамғармасидаги янги китобнинг тақдимотида мен ва Алла Истомина Ўзбекистоннинг Украинадаги Фавқулодда ва мухтор элчиси жаноб Алишер Абдуалиев билан учрашиб қолдик. Айнан мана шу учрашув XV асрнинг яна бир фундаментал асарининг янги нашрида муҳим аҳамият касб этди.

Учрашув тасодифий характерга эга эди, деб ҳам айтиш мумкин-ку, лекин донолар айтмиш – “ҳар бир тасодифда зарурат ётади”. Тагин бу заруратга, ҳаётнинг ўзи кўрсатиб турганидек, учрашув иштирокчиларининг юксак даражадаги завқ ва иштиёқи кўшилди. Гап гапга уланиб, биринчи учрашувнинг ўзидаёқ Алишер Навоийнинг “Фарҳод ва Ширин” достони нашр лойиҳаси – асарнинг украин, ўзбек ва эски ўзбек тилидаги талқинлари деярли тайёр бўлди. Бу ёғига уни нашрга тайёрлаб, чоп этиш қолди, холос.

Ўзгача дунё қарашга эга ёш ўқувчиларимиз учун мазкур ҳолат умуман ҳақиқатдан йироқ, ғайриоддий бўлиб туюлиши мумкин. Зеро, XV аср ўзбек адабиётининг мумтоз сиймоси ва унинг қаҳрамонлари қаердаю, ўзининг бутунлай бошқа анъана ва менталитетига эга Украина қаерда?

Очигини айта қолай, атроф-оламга бўлган “моддиюнча” муносабат билан ушбу лойиҳа иштирокчиларининг ҳолатини тушуниш ҳам, тушунтириш ҳам амримаҳол. Устига устак, юксак идеаллар, меҳр-муҳаббат каби илоҳий тушунчалар билан йўғрилган инсоннинг руҳоний-маънавий дунёси бошланган ерда замонавий прагматизм номақбулдир, қолаверса, доимо мағлубиятга учрайди. Алишер Навоийнинг ижоди эса – нафақат фалсафа квинтэссенцияси, балки ҳаётнинг руҳоний-маънавий таркибини ташкил этувчи оламдир.

Бу лойиҳада одатдаги “моддиюнча” рағбат йўқ эди. Лойиҳанинг ҳар бир “мўътабар аҳдлашувчи томонлар”и Украина учун ҳам, Ўзбекистон учун ҳам “зарур ва муҳим” жабҳаларни амалга оширишга ҳаракат қилган экан. Натижа олдиндан маълум эди, яъни у муваффақиятли якун эди.

Айнан “Фарҳод ва Ширин”ни танлаб олишимизга асарнинг 1947 йилдаёқ улғу украин шоири Николай Платонович Бажан томонидан украин тилига ўгирилгани ва асарнинг таржима базаси тайёр экани сабаб бўлганди. Бундан ташқари, Бажаннинг таржималари, шак-шубҳасиз, санъатдир.

Умуман олганда, бошланишида лойиҳа жуда енгилдай туюлди: “осонгина” таҳрир қилиш, дизайн ва “чоп этишга топшириш” қолгандай эди. Лекин, кундалик ҳаётда бўлганидек, оддий ташаббус кўзга ташланмаган ҳолда мураккаб жараёнга эврилади. Келинг, ҳаммасини бир бошидан бошлай.

Достоннинг аслиятини танлаш ва ишни ташкиллаштириш учун ўша учрашувдан бир ҳафта ўтиб мен Тошкентга учдим. Элчи Алишер Абдуалиевнинг илтимосига кўра, Ўзбекистон Республикаси Фанлар академияси Алишер Навоий номидаги давлат Адабиёт музейида мен музей директори, профессор Саидбек Ҳасанов, академик Азиз Қаюмов, Тил ва адабиёт институти директори, профессор Низомиддин Маҳмудов, профессор Иброҳим Ҳаққулов, музей жамғармаси сақловчиси Жалолиддин Жўраев, “Жаҳон адабиёти” журналининг собиқ бош муҳаррири Шухрат Ризаев билан учрашиб янги нашрни биргаликда муҳокама қилдик. Барча мазкур хайрли ишга озми-кўпми ўз ҳиссасини қўшишга, ҳамкорлик қилишга тайёр эди. Шу тариқа биз илк учрашувдаёқ ҳамкорликдаги ишлар режасини келишиб олдик. Бунга кўра, “Фарҳод ва Ши-

рин” достонининг янги нашри уч муҳим шартга асосланиши керак:

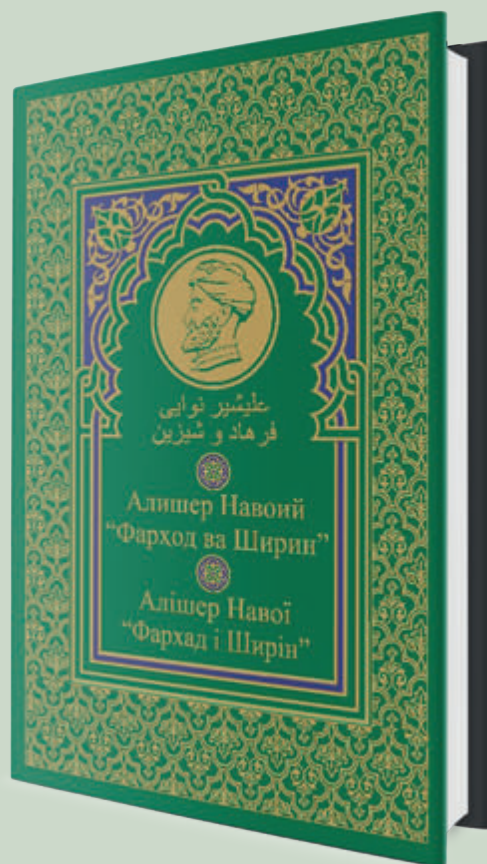
– достон қўлёзмаси оригинал, юксак бадиий безакка эга бўлиши лозим;

– айнан мана шу қўлёзма украин тилига таржима қилиниши (рус тилига сўзма-сўз таржима қилиниши, ундан сўнг украинча матни тайёрланиши);

– Бажаннинг таржима матнлари батафсил қиёсий таҳлил этилиши лозим.

Ўзбекистон Республикаси Фанлар академиясидаги ҳамкасблар ишнинг ўзларига тегишли қисмини тез суръатда бажариб беришди. Алишер Навоий номидаги адабиёт музейи фондида Ибн Абу Мукаррам Абдулваҳҳоб ал-Ҳижозий кўчириб олган (ҳижрий 988 йил, рабиъ ул-аввал ойининг 11 санаси ёки қамарий 1580 йил 26 апрель) “Фарҳод ва Ширин” қўлёзмасининг сканер қилинган нусхаси бизга берилди.

То биз Киевда китобнинг макетини тайёрлагунимизча, Тошкентда Саидбек Ҳасанов, Қодир Эргашев, Ваҳоб Раҳмонов иштирокидаги таржимонлар гуруҳи матннинг рус тилига сўзма-сўз таржимаси билан шуғулланишди. Қўнғироқ жиринглаб, узоқ кутилган “Ҳаммаси тайёр бўлди”, деган хабар бўлиши биланоқ “АДЕФ-Украина”нинг таҳририят ходимлари – Алла Истомина,

Руслан Кобис ва каминадан иборат нашриёт гуруҳи ва Сергей Есениннинг шеърларини маҳорат ила украин тилига ўғирган машҳур украиналик шоир Борис Чип Тошкентга йўл олди.

Дастлаб иш силлиқ кетаётган эди. Китобни тайёрлаш учун барча зарур материалларга эга бўлди, китоб дизайни ва муқоваси келишиб олинди. Бироқ қиёсий таҳлилда тафовутлар кўзга ташланаверди. Айниқса, Аллоҳнинг номи тилга олинган жойларда бу яққол кўзга ташланарди.

Баъзида лойиҳадан воз кечишга рози бўлган пайтларимиз ҳам бўлди, аммо... Бугун яхши англаймизки, 1947 йили Собиқ иттифоқнинг идеологик доктринасининг асосий позицияси Худони инкор этишга асосланган эди. Николай Бажанинг таржималарида Худонинг йўқлиги ҳам – замонга бўйсунибдан бошқа нарса эмас. Аммо-лекин Аллоҳ таоло Алишер Навоийнинг барча асарларида тилга олинган. Бинобарин, “Фарҳод ва Ширин” дostonидаги асосий гоълардан бири – муҳаббат ва дўстлик – Аллоҳнинг бандаларига инъоми эканлигидир.

Хуллас, “осонгина таҳрир” жараёнида биз “тарихий ҳақиқатни концептуал тиклаш” билан шуғулланишга мажбур бўлди. Яшириб ўтирмайман, бу ўзига хос кашфиёт бутун жамоага янги ижодий илҳом берди: биз тақлиф қилган иш алгоритми ишончли бўлиб, тўғри йўлда эдик.

Ана шундан кейингина матн аслияти ва унинг таржимасидаги бандлар сони аниқ-тиниқ мос келишига эришдик. Ишнинг қўлами кенгайиши муносабати билан Борис Чип Тошкентда яна икки ой қолиб, етишмаётган бандлар таржимаси билан шуғулланадиган бўлди.

Николай Платонович Бажандаги “гоъвий тафовут”ларга қарамасдан, биз “Фарҳод ва Ширин”нинг янги таржимасида арузнинг услуби, қофия ва ҳижоларига эргашишга қарор қилдик. Бу бизнинг улуғ украин фарзандининг моҳирона ишига миннатдорлигимиз эди.

Орадан икки ой ўтиб, Борис Чипни Киев аэропортида Алишер Навоийнинг “Фарҳод ва Ширин” дostonини хорижий тилдаги энг тўлиқ вариантнинг қораламаси билан кутиб олди. Зеро, бу таржима айнан украин тилида эканлигидан фахрланамиз!

Кейин ярим йилдан кўпроқ вақт давомида шеърий таржима матннинг таҳрир ишлари давом этди, бир йилга яқин муддатда дизайнерлар, муҳаррирлар ва китобни тайёрлашда иштирок этганларнинг сердиққат ва сермашаққат ишлари якунланиб қолди.

Тақлиф этилган дизайн борасида ҳам бир-икки оғиз сўз айтсак. Замонавий ўқувчини Алишер Навоий даражасидаги мумтоз сиймолар асарларига жалб этиш осон иш эмас. Бундай ҳолатларда дизайн ўта муҳим ўрин тутди.

Шу боис китобни тайёрлашда ўқувчини Қадим Шарққа “элтадиган” дизайнни қўллашга қарор қилинди: безак беришнинг асосий қисми аслиятдаги қўлёзма шаклида қолди, қолаверса, китобнинг ҳар бир саҳифасига махсус безаклар қўшимча қилинди, муқова филофи миллий нақшлар, махсус зарқоғоз билан бойитилди.

2016 йилнинг май ойида Алишер Навоийнинг “Фарҳод ва Ширин” дostonининг уч тилдаги макети тайёр бўлди, энди китобни босиш ишларига ҳам ўтилса бўларди.

“Фарҳод ва Ширин” достонининг “дастлаб-ки босма қоғозлари” тантанаси 2016 йилнинг 16 майида Буча шаҳридаги (Киевдан 30 км. нарида) корхонамизда бўлиб ўтди. Биз бу байрамга Ўзбекистон Республикаси элчиси, нашр лойиҳасининг муаллифларидан бири жаноб Алишер Абдуалиевни таклиф қилдик.

Тўғри, мушакбозлик, ТВ-репортажлар, тантанали йиғилишлар бўлгани йўқ, лекин Алла, Алишер ва каминанинг – ушбу ҳодисанинг асосий сабабчиларининг кайфияти тоғдек кўтарилиб, ич-ичимиздан ҳис этдикки, эҳтимолки, бугунги кун учун эмас, балки бизнинг меҳнатимизни тушуниб, муносиб баҳо берадиган одамлар пайдо бўладиган истиқбол учун биз гоят муҳим ишни амалга оширдик.

Гўзал ва биз учун қадрли бўлган 300 нусхадаги Алишер Навоийнинг “Фарҳод ва Ширин” китобини омборимизга топшириш билан “ишлаб чиқаришдаги беҳаловатликлар”имиз якунланди. Узоқ давом этган жиддий ишдан сўнг худди бизни унутиб қўйишгандек жимжитлик пайдо бўлди.

Лекин бу хато ўй эди. 2016 йилнинг 17 декабрида Ўзбекистоннинг Киевдаги элчихонасида Алишер Навоий таваллудининг 575 йиллигига бағишланган тантана ва илмий-амалий конференция ўтказилди.

Биз, яхши билардикки, бу барча тантанавор тадбирлар – Ўзбекистон томонининг ва шахсан жаноб Элчи А.Абдуалиевнинг шарофати ила амалга оширилди.

Шундай бўлса-да, бизни байрамнинг вакиллик таркиби лол қолдирди: Ўзбекистон ва Украина Республикаси илм-фани, маданияти ва санъатининг атоқли намояндалари, Президент администрацияси, ТИВ, Маданият вазирлиги, Украина Миллий Фанлар академияси вакиллари, 20 та

хорижий мамлакатларнинг дипломатик корпус вакиллари, Украинанинг турли олийгоҳлари талабалари, ОАВ вакиллари, шунингдек, ўзбек диаспораси ва ўзбек талаба ёшлари. Улар орасида Ўзбекистон Республикасидаги етакчи навоийшунос, Ўзбекистон Қаҳрамони, профессор Суйима Фаниева, Ўзбекистон Республикаси Фанлар академияси Алишер Навоий номидаги давлат Адабиёт музейи директори, профессор Саидбек Ҳасанов, Тошкент педагогика университети кафедра мудири, профессор Каромат Муллаҳўжаева, Украина Қаҳрамони, Украина Миллий Фанлар академияси академиклари Иван Дзюба ва Борис Олейник, Украин тили ва адабиёти институти директори, профессор Павел Гриценко ва бошқалар ҳам бор эди.

Элчи жаноблари А.Абдуалиев ўзининг нутқида ушбу лойиҳанинг барча ташаббускорлари ва иштирокчиларига қисқа вақт ичида (тўрт йилдан ошиқроқ!) бир бутун бўлиб атоқли Украина шоири Николай Бажаннинг иши – Навоийнинг “Фарҳод ва Ширин” достонини украин тилидаги таржимасини мантиқий якунлай олишдек ҳалол меҳнатларига ташаккур билдирди.

Яна кўплаб чиқишлар ва табриклар бўлиб ўтди, аммо-лекин самимият, ўзбекона меҳмондўстлик байрамга чинакамга унутилмас шукуҳ берди...

Мақола бошида айтиб ўтганимдек, тасодиф мени улуғ иш сари етаклади. Ўзбекларнинг яна бир катта шоири Усмон Носирнинг шундай мисралари бор:

*Кейин билсам, тасодифлар зарур экан,
Ҳодисани етакларкан сабабият.*

Чиндан ҳам, тасодиф сабаб катта ҳодиса – улуғ мутафаккир Алишер Навоийнинг ишқ, ватанпарварлик, одамийлик каби улуғ тушунчалар тараннум этилган гўзал достонидан менинг юртдошларим ҳам баҳраманд бўлди. Шу ишда озми-кўпми ҳиссам борлигидан бахтиёрман.

Абдуқайюм
ЙЎЛДОШЕВ,

Ўзбекистонда хизмат
кўрсатган маданият ходими

1962 йили туғилган.

Тошкент давлат техника
университети (аввалги
Тошкент политехника
институтини тамомлаган.
“Сунбуланинг илк шанба-
си”, “Тимсоҳнинг кўз ёшла-
ри”, “Бир тун ва бир умр”,
“Алвидо, гўзаллик”, “Банкир”,
“Пуанкаре”, “Ҳали вақт бор”
каби китоблари чоп этил-
ган.

Абдуқайюм
YO'LDOSHEV

Osmon
og'ushi

Qissa

Адирда ўтлаб юрган молларга Аваз қараб турадиган бўлгач,
болалар чувиллаб тепаликка кўтарилишди.

Собир белига боғланган арқонни ечиб, сарғайган майсалар устига
узун қилиб ташлади. Қолганлар мана шу ўзига хос старт чизигига
юмалатиб келинган трактор балонлари ичига Усмон билан Эрали-
нинг жойлашиб олишига кўмаклашишди.

Собир бир қўлини юқорига кўтариб буйруқ берди:

– Диққат! Кўзни юмиш йўқ. Бир, икки, уч... етти... Кетди!

Балонлар куч билан қуйига юмалатиб юборилгач, болалар бақир-
чақир билан уларнинг ортидан чопишди.

Йўлидаги дўнғчаларга, тошларга урилиб, сакраётган балонлар-
нинг тезлиги тобора ошиб борарди. Уларнинг ичида ғужанак бўлиб
кетаётган, кўз олдларида еру осмон шиддат билан айланаётган
Усмон билан Эралига ҳавас қилиб бўлмасди.

Рисмларни Аслиддин Калонов тизган.

Ниҳоят балонлар ялангликка тушиб келгач, тезлиги пасайди, чайқалиб, майсалар устига қулади. Уларнинг ичидан Усмон билан Эрали гандираклаб чиқиб келишди. Бироқ ҳали синов тугамаган эди. Собир арқонни яна ерга ташлади:

– Етти қадам. Тўғри ўтган ютади. Бошладик!

Турган ўрнида чайқалиб кетаётган Усмон арқонни босиб юра бошлади, Эрали унга эргашди. Болалар гала-говур билан далда беришарди:

– Бўл!.. Оз қолди, Усмон!.. Олдинга қара, Эрали!..

Арқоннинг ярмига етганда Усмон гандираклаб, бир томонга сурилиб кетди, оёғи чалишиб, ерга ўтириб қолди. Болалар афсусланиб гувранишди:

– Эҳ-ҳ... Етай дегандинг-а!..

Эрали қийналиб бўлса ҳам тўғри юришда давом этди. Нафаси ичига тушиб кетган болалар энди унга диққат билан қараб туришарди. Ахийри Эрали арқоннинг охирига етиб келди, ҳансираб, чуқур нафас олгач, энгашиб, қўлларини тиззасига тиради. Болаларнинг шодон ҳайқириқлари янгради:

– Қойил!.. Дорбоз бўлиб кет-э!

Жаҳлдан ранги кўкариб кетган Усмон жўрабошига им қоққанди, буни тушунган Собир дарҳол қўлини кўтарди:

– Жим! Ҳали ўйин тугамади! Бу биринчи тур эди.

– Қанақасига? – ҳайрон бўлиб сўради Турсун.

– Шунақасига! Иккинчи тур Ажинакўприкда!

Буни эшитган Эралининг сесканиб кетганини зимдан кузатиб турган Усмон мамнун бўлиб, ўрнидан турди.

– Майли, кетдик эмаса.

Эрали довдираб қолди:

– Йўқ... мен бормайман. Биз... биз бунга келишмагандик.

Собир ўз билганида туриб олди:

– Келишгандик. Қулоқни тозалаб юриш керак, жўра!

Эрали атрофга ночор аланглади:

– Мен... молга қарашим керак.

Усмон адирда таёққа суяниб ўтирган болакайга қараб қичқирди:

– Аваз!

Аваз кафтини соябон қилиб шу тарафга ўғирилди:

– Нима дейсиз?

– Яна бир соат қараб турсанг, “кола”га қўшиб иккита морозний ҳам обераман.

Аваз хурсанд бўлиб жойида ирғишлади:

– Қоғозга ўралганиданми?

– Ўралганидан.

– Бўпти!

Собир Эралига қаради:

– Мана, масала ҳал бўлди. Энди борасан-а?

Эсанкираб қолган Эрали зўр бериб жўялироқ сабаб қидирарди:

– Э, йўқ... мен... ҳалиги...

– Сўқишда қочиш бўлмайди, жўра, мард бўлсанг охиригача туриб бер, – насиҳатомуз оҳангга ўтган жўрабоши тўсатдан болаларга кескин буйруқ берди: – Олдик!

Навбатдаги мусобақа завқини ўйлаб ҳаяжонга тушган болалар жон-жаҳди билан қаршилиқ кўрсатишга уринаётган Эралини тоғ томонга судраклаб олиб кетишди.

Бир замонлар, аниқроғи бундан ярим асрча муқаддам ҳашар йўли билан тоғ ёнбағридаги кенг ва чуқур жарлик устига ёғоч-тахталардан омонат осма кўприк қурилган. Вақт ўтиши билан ёғочлари чириб, арқонлари қуруқшаб-мўртлаша бошлаган кўприк ҳар Йилбошида оқсоқоллар раҳбарлигида амал-тақал таъмирлаб қўйиларди. Бироқ ўн беш йилча бўлиб қолди, беш-олти чақирим пастга замонавий темир-бетон кўприк қурилдию, бунисига эҳтиёж қолмади. Тубсиз жар устида лопиллаб қолган, тахта-ёғочларини ўт-ўсимлик босган, шамол эсан маҳаллари ожизона гийқиллаб қўядиган кўприк катталарга болаларни қўрқитиш воситаси бўлиб қолди: “У томонга борма, ажиналар бор... Ажина йиғлаб чақиради-да, кейин сени алдаб олиб кетиб қолади...” ва ҳоказо. Алалоқибат унут кўприк шу ваҳимали гап-сўзларга мутаносиб тарзда “Ажинакўприк” деб атала бошланди.

Мана шу кўприк ёнида гердайган Усмон билан ранги қув ўчган Эралини қолдирган болалар икки-уч қадам ортга чекинишди.

– Диққат! – эълон қилди Собир. – У бошига биринчи бўлиб бориб келган ютади! Бир, икки, уч... етди... Кетди!

Усмон биринчи қадамини қўйган палладаёқ кўприк ваҳимали лопиллаб кетди. У эҳтиёткорлик билан юришда давом этаркан, ортига ўгирилиб, Эралига мазахомуз қаради:

– Марҳамат, ўртоқ!

Кўзлари олайиб, пешонасига совуқ тер тошган Эралининг ноилож кўприкка қадам қўйганини кўрган Усмон атай чайқалиб кетгандай бўлиб, кўприкни қаттиқроқ лопиллатди. Қўрқаётганини сездирмасликка уринган кўйи иккинчи, кейин учинчи қадамини босган Эрали беихтиёр қуйига қарадию, тубсиз жарни кўриб, боши айланиб кетди.

Турсунали қўлларини кўвача қилиб бақирди:

– Жўра, пастга қарама! Қарама пастга...

Эрали шошиб бошини кўтариб ўзига ҳамон мазахомуз тикилиб турган рақибини кўргач, омонат кўприк четидаги арқондан маҳкам ушлаганча юришда давом этди.

Қадамини тезлаштирган Усмон Эрали масофанинг ярмига етганида кўприкни янада қаттиқроқ лопиллатиб юборди. Йиқилиб тушишига бир баҳя қолган Эрали жон ҳолатда чўккалаб ўтириб қолди, арқонга ёпишиб, даҳшат оғушида қуйига қаради.

Болалар чувиллашди:

– Ютқазди!.. Ютқазди!.. Тур!.. Пастга қарама...

Эрали ўрнидан туришга уринди, аммо оёқлари қалтираб, буни эпломлади. Бу орада жарнинг нариги лабига бориб қайтаётган Усмон унинг ёнида тўхтаб, энгашди-да, нафрат ва газаб билан, тишлари орасидан шивирлади:

– Агар яна бир марта Нафисанинг олдида кўрсам, ўлигинг шу ерда қолади! – Шу таҳдиддан кейин у жилмайиб, қўлини узатди, баланд овозда сўради: – Ёрдамлашворайми, ўртоқ?

Эрали қўлини чўзган маҳал Усмоннинг кескин ҳаракати боис кўприк яна лопиллади. Усмон дарҳол қўлини тортиб олиб, атрофга аланглади ва ваҳима билан деди:

– Ёғочлари чириб кетибди. Икки кишини кўтаролмайди-ёв.

Усмон чаққонлик билан Эралининг ёнидан сирғалиб ўтди ва болаларнинг шовқинли далдалари остида илдам юриб кўприк бошига, жойларида сакраб “Ура!” деб бақираётган болалар ёнига келди.

Собир Усмоннинг қўлини баланд кўтарди:

– Усмон ютди!

Болалар жўр бўлишди:

– Усмон ютди!.. Ютди!.. – Кимлардир мағлуб томонни мазахлашга ўтди: – Эрали – қиз бола! Қиз бола!..

Собир қўлини кўтариб, ҳаммани жим қилди:

– Қизларни ҳақорат қилманглар! Мен аниқ биламан, бу кўприқдан қизларам бемалол ўтади! Иккита отни кўтаради бу...

Турсунали жаҳл билан жўрабошининг гапини бўлди:

– Бўлдида-эй энди! – Сўнг Эралига ўтирилди: – Эрали, қайт энди.

Собир мағлубнинг устидан кулишда давом этди:

– Ё ёрдамлашворайликми, жўра?

Эрали аранг жавоб қайтара олди:

– Йўқ... ўзим...

Усмон кўзойнагини тўғрилаб олиб, баланд овозда эълон қилди:

– Мендан ҳаммага морожний! Иккитадан!

– Уре-е-е!.. Кетдик!

Болалар Усмон бошчилигида пастга чопишди. Ёлғиз ўзи кўприк ўртасида қолган Эрали шунча қарамайман деса ҳам барибир тубсиз жардан нигоҳини узолмас, нимадир, иродасидан, онг-шууридан ҳам кучлироқ бир куч уни пастга чорлаётгандек, авраб-имлаётгандек, мудҳиш хотирани кўз ўнгида намоён қилаётгандек эди.

Ўшанда куз эди. Намозшом палла ота-бола тўйдан қайтишди. Тоғ ёнбағрига яқинлашганлари маҳал изғирин шамол эсиб, кўкда момоқалдироқ гумбурлади. Қашқа хуркиб кетди. Фани ака жилловни тортиб, уни тинчлантиришга уринди:

– Ҳа, жонивор-а... Ўзи шу тўйга оёғим тортмаганди-я...

Тўсатдан жала қуйиб берди. Ота-бола бирпасда ивиб кетишди. Тишлари такиллаётган Эрали базўр гапира олди:

– Оз қолди, ота.

Фани ака тоққа томонга ташвишланиб қараб қўйди:

– Ишқилиб, кўчки-пўчки кеп қолмасин-да...

Йўлни кесиб чиқмасак бўлмайдиганга ўхшайди, улим.

Чақмоқ чақдию, унинг бир лаҳзалик ёруғида тоғдан шиддат билан тушиб келаётган қора кўчки кўринди. Фани ака ваҳимага тушиб:

– Эрали, маҳкам ушла! – дея бақирганча отига қамчи босди: – Чу! Чу, жонивор!..

Эрали отасининг белидан кучоқлаб олди. Қашқа сирпанчиқ йўлда елиб кетди. Навбатдаги чақмоқ ёруғида кўчки анча яқинлашиб қолгани кўринди. То бетон кўприкка қадар етиб боролмасликлари равшан эди.

– Ажинакўприқдан ўтамыз! – деган қарорга келди Фани ака. – Мени маҳкам ушла!

Эрали: “Ота!” – дейишга улгурди, холос. Фани ака Қашқани кўприк томон қайириб, қамчи урди.

От Ажинакўприкка етиб келган маҳал бирдан тўхтаб, аянчли кишнади, иккала оёғини юқорига кўтарди. Фани ака Қашқани бош-кўзи аралаш аёвсиз қамчилайверди:

– Чу! Чу дейман!

Бу зарбаларга чидай олмаган от ўзини Ажинакўприкка отдию, лопиллаётган осма кўприқдан тойиб-суриниб ўтаётди, нариги қирғоққа етай деган маҳал мункиб кетди. Фани ака Қашқадан учиб кетгудай бўлган Эралини жон-жаҳди билан ушлаб қолди. От гавдасининг бир қисми пастга, тубсиз жарга осилди.

Эрали чинқириб юборди:

– Ота!

– Ҳозир, болам, ҳозир. Қўрқма! Фақат сен қўрқма!..

Фани ака Қашқанинг гавдаси тобора жар томон силжиб бораётганини кўриб-сезиб турарди. Шу боис ота жон алпозда Эралининг биллагидан чангаллаб, улоқни рақибидан тортиб олгандай ўрнидан юлқиб олди ва қирғоққа қараб отди:

– Ё пирым!..

Эрали лой қирғоққа учиб келиб тушди. Бироқ бу ҳаракат отнинг гавдаси янада кўпроқ жар томонга осилишига сабаб бўлди. Фани ака оёғини узангидан чиқармоқчи бўлди, аммо иккинчи оёғини Қашқанинг гавдаси босиб қолганини кўриб уриниши бенаф эканини сезди.

Фани ака момоқалдироғу чақмоқ овозларини босгудай бўлиб бақирди:

– Қоч, болам! Қирғоқ ўпирилиб кетади! Қоч...

Қашқа гавдасини тутиб туролмади: тубсиз жарга қулади. Отга қўшилиб Фани ака ҳам пастга учди.

Отанинг тобора сусайиб бораётган овози эшитилди:

– Қоч, болам...

Ногоҳ чақмоқ чақди ва Эрали даҳшат ичида кўзлари олайиб қуйига шиддат билан учиб бораётган, аммо ҳамон зўр бериб ўғлини хавфдан қутқаришга уриниб бақираётган отасини аниқ-тиниқ кўрди.

– Ота-а-а!..

Ҳамон осма кўприк ўртасида, қалт-қалт титраганча чўккалаб ўтирган, баайни қандайдир афсун измида тубсиз жардан кўз узолмаётган Эралининг қулоқлари тагида “Ота-а-а!..” деган садо янгради. Ҳатто мана шу садода ҳам ўсмирни жарликнинг тубсиз қаърига, падари ҳузурига чорловчи маккорона оҳанглар бордек эди. Бу истак, бу хоҳиш аста-секинлик билан унинг бутун қалбини, онгини ўргимчак тўридек эгаллаб кела бошлаган сайин ўзни қуйига отмоқ, ҳаммасидан бир йўла қутулмоқ, ҳаммасига бир йўла қўл силтаб кетмоқ, ҳаммасидан бир йўла мосуво бўлмоқ ва айни пайтда барисига бирданига эришмоқликдек ғайритабиий, эҳтимолки, қалбнинг қай бир олис пучмоғида, онг остида гимирлаб қолган, қўрқув-ваҳимага асосланган аҳд серҳосил заминга тушган уруғдек ниш уриб, барг чиқарди, оний сонияларнинг ўзида ҳосил ҳам бера бошлади. Бир қадам ва ҳаттоки қадам ҳам эмас, ўзи жон-жаҳди билан чангаллаб олган чирик арқонни қўйиб юбориб, салгина сурилса бас, жар узра бор-йўғи бир неча лаҳзалик парвоз ва сўнг ҳаммасидан

қутулади... Ҳаммасидан! Ў, бу балким қанчалар манфур истак бўлиб кўринар, аммо унинг макрига, жилосига дош бермоқликнинг ўзи бўладими?.. Ўсмирнинг арқонни маҳкам чангаллаган қўллари ўз-ўзидан бўшаша бошлади ва айни шу лаҳзада қайдандир бошқа бир, хавотирга тўла таниш овоз эшитилгандай бўлди: “Қўрқма! Фақат сен қўрқма!..” Ҳа, бу Фани чавандознинг – отасининг овози эди. Ўзининг жонини бериб, унинг жонини қутқарган отасининг овози эди. Овоз тобора кучаярди. “Фақат сен қўрқма!” Бу тирикликка чорлов эди. Баайни қуёш нурлари қуюқ туманни тарқатиб юборгандай, акашак бўлиб қотиб қолган қўл-оёқларига аста-секин жон бахш этганча жумлаи жаҳонда фақат шу хавотирли чорловгина қолди. Овоз қулоқ пардаларни тешиб юборгудай даражага етганида Эрали ортиқ чидай олмади: хўнграб йиғлаганча нажоткор қирғоқ томон эмакларкан, кўз ёшларига ғарқ бўлган кўйи тинмай нола қиларди:

– Ота... отажон...

Бўйнига дурбин осиб, қўлтиғига альбомини қистириб олган Эрали қишлоқ йўлида тонгги шабадада эти жунжикибгина хаёл суриб кетаётгани, кутилмаганда қаршисидан ўроқ тутган синфдоши Нафиса чиқиб қолди. Салом-алиқдан сўнг қиз одатдаги:

– Йўл бўлсин? – саволини берди.

– Бир жойга борётгандим. Хоҳласанг, сениям обораман, – шошиб жавоб қайтарди Эрали.

– Қаерга, билсак бўладими?

Эрали аниқ жавобдан ўзини олиб қочди:

– Айтсам, қизиғи қолмайди-да.

Қиз қўлидаги ўроққа ишора қилди:

– Ўт ўриб келишим керак.

– Кейин ўзим ёрдамлашвораман.

– Ҳм-м... – Нафиса бир зум ўйлаиб қолди, кейин Эрали қўлтиғида тутиб турган альбомга ишора қилди: – Хотира дафтарими?

– Шунга ўхшашроқ, – мужмал жавоб берди Эрали.

– Кўрсатсанг, бораман.

– Кўрсатаман, – ваъда берди Эрали. – Фақат борган еримизда. Юр, Нафис.

– Майли...

Кунботар тарафда, қишлоқ худудидан нарида кичикроқ аэродром жойлашганди. Эрали қизни ўша ёққа бошлади.

Икковлон аэродром чеккасида, тизза бўйи ўт-ўланлар орасига ётиб олиб кичик самолёт билан вертолётларни роса томоша қилишди. Эрали

альбомига самолёт расмини чиза бошлади. Қизнинг қўлидан дурбин тушмасди:

– Вуй, зўр экан!

Эрали маъқуллади:

– Зўр, зўр...

Нафиса альбомга қаради:

– Ҳаммасини ўзинг чизганмисан?

– Йўқ, журналлардан олинганлариям бор.

Эрали альбомни варақлаб кўрсатди. Унинг саҳифаларига газета-журналлардан қирқиб олинган самолётлар, вертолётлар фотосуратлари ёпиштирилган. Кўплаб саҳифаларда эса рангли қаламлар, бўёқларда чизилган расмлар. Эрали шавқ билан самолётлар ҳақида билганларини гапира бошлади.

Тўсатдан альбом саҳифасига соя тушди. Эрали ажабланиб бошини кўтарди. Эллик ёшлардаги, қорни тўнтарилган қозондай семиз, юзи офтобда қорайиб кетган, сочи тақир олинган, кенг шляпа кийган шопмўйлов Фармон фермер ўз кўзларига ишонмаётгандай болаларга очган оғзини ёполмасдан, ажабланиб қараб турарди.

– Ҳой, бу нима қилганларинг, а? – ниҳоят забон битди фермерга. – Куппа-кундузи-я!

Эрали билан Нафиса илкис ўринларидан туришди.

– Уят-пуют борми ўзи сенларда? – Фармон фермер қизнинг гижим кўйлагига шубҳаланиб қаради. – Роса, а...бир-бирларингни, а...

Эрали тушунтиришга уринди:

– Фармон ака, биз...

– Гапирма-е, бадбахт! – ўшқириб берди фермер. – Ҳаммаси кўриниб турибди-ку. Сен болани танидим, раҳматли Фани чавандознинг улисан! Бу қилигингни кўриб, отанг гўрида тик тургандир ўзиям...

– Фармон ака...

– Гапирма, дедим! Гапирма-е! Башарангга совораман! – Эралига мушт ўқталиб кўйган фермер энди Нафиса диққат билан тикилди. – Сен... сен келбатингдан Солиҳа момонинг неварасига ўхшаб турибсан. Ҳозир тўппа-тўғри момоннинг олдига бораман-да, устларингдан чиқиб қолганимни айтиб бераман... Ўзиям терингга сомон тикар, уятсиз! Шу ёшингда эрсираб қолдингма, а?

Бу гапни эшитиб, юзи ловуллаб кетган Нафиса бир лаҳза каловланиб-анграйиб қолди, кейин хўнграб йиғлаб, кафтларини юзига босганча қишлоқ томон чопиб кетди.

Қиз ортидан қараб қолган Фармон фермер мамнун ишшайди:

– Қўрқиб кетди. Айби бор-да, айби. – У Эралига ўгирилди. – Қани, Фани жўрамнинг ули, гапир-чи, пана-панада шуйтиб юрибсан экан-да, а?

– Фармон ака...

– Гапирма, дедим! Гапирма-е! Оғзингни очсанг совораман! Ҳозир туври милисага бораман-да, барисини айтиб бераман. Кейин нима бўлади? – Фермер бармоқларини панжара қилиб кўрсатди. – Туври мана бу ерга опкетишади! У ерда сенга ўхшаганларни нима қилишларини эшитганмиз, ҳа, эшитганмиз.

– Биз ахир...

Аммо фермер Эралини оғиз очгани кўймасди: – Ўчир овозингни-е! – У майсалар устида ётган дурбинни қўлига олди. – Бу нима, видеога оладиганми?

– Йўқ. Бинокль. Дурбин.

– Ҳа. Биламиз, биламиз. – Фармон фермер дурбинни кўзига яқин олиб бориб, қишлоқ томонга қаради. – Ҳали чопиб кетяпти бу энағар. Ёмон абжир эканда бунинг, а? Момоннинг олдига ўзим бормасам бўлмайди барибир. Билиб кўйсин, кўйнида илон асраётганини.

– Фармон ака. Илтимос...

Фермер дурбинни бўйнига осиб олди:

– Буни жиянларинг ўйнар.

– Олаверинг...

Фармон фермер яна ўшқирди:

– Шу билан қутулмоқчимисан ҳали? Сен бола бу ёққа юр-чи...

Фармон фермер шоша-пиша альбом, ўроқни қўлига олган Эралини галла даласига бошлаб кетди. Дарвоқе, Эрали элади: аэродромга туташ дала шу кишига қарашли эди.

Икки томонида дарахтлар бўй чўзган бетон нов бўйида дала шийпони жойлашган. Шийпон ёнида чала қурилиш: афтидан, алоҳида ошхона қурилмоқда.

Фармон фермер Эралини тупроқ уюлган хандақ ёнига бошлаб келиб, аввал бўш пақирларга, сўнг бетон новга ишора қилди:

– Сувни анов ердан ташийсан. Лойни шундай қориб ташлаки, хамирдай юмшоқ бўлсин. Ушлаган пайтинг, ҳи-ҳи-ҳи, қиз боланинг чочидай майин бўлсин. Тушундинг, а? Ўзим текшириб кўраман.

Эрали тупроқ уюмига қаради. Эҳ-ҳе... Аммо на илож.

– Бўпти, – деди у шимининг почасини қайириб, кўйлагини ечаркан.

Фермер писанда қилиб қўйди:

– Ҳалиям отангнинг ҳурматига индамадим, бола... Бу яхшилигимни унутмассан...

Шу билан Эрали ярим кечаси уйга бурнидан тортса йиқилгудай аҳволда, қотиб қолган белини ушлаганча букчайиб кириб келди.

Она-бола кўрпа қавиб ўтиришган экан. “Тиқ” этса эшикка қараётган Ойгул хола сал енгил нафас олди:

– Вой, бормисан, болам? Куни билан қаёқда эдинг?

Эрали аранг гапира олди:

– Фармон ака... ҳашарга чақирганди. Гувала қуйишдим. Шунга...

Бармоғига игна санчиб олиб, аламини кимдан олишни билмай турган Гулзода тутаб кетди:

– Калланг ишлайдими сенинг? Ҳашар эмиш! Бу ёқда шунча иш турган пайти-я?! Сигирам оч қолиб, куни билан мўъради...

Ойгул хола қизининг гапини бўлди:

– Қорнинг очми, болам?

Гулзода баттар тутақди:

– Ойи, ўйлаб гапиряписизми? Ҳашарга борган одам қанақасига оч бўлади? Заказ сомса билан ошни кўргандан кейин уйниям эсдан чиқарган-да бунингиз. Далада юрган мой ютади, уйда юрган қон ютади ўзи... – Ҳовли четидаги молхонага туташ усти ёпиқ айвонга боғланган ориқ ола сизгир аянчли мўъради, унга бузоқчаси жўр бўлди. Гулзода шу тарафга ишора қилди: – Кўрдингми? Шуларнинг уволи тутуди сени...

Опасининг ҳали узоқ жаврашини тушуниб турган Эрали шошиб орага гап қўшди:

– Мен ҳозир, опа. Икки боғ ўриб қўйгандим. Эсимдан чиқибди. Югуриб бориб олиб келаман.

Эрали қўлидаги Нафисанинг ўроғи билан қайтиб кетаркан, дераза раҳида турган нон бўлагини сездирмасдан олиб, чўнтагига солди. Ҳарна-да.

Ойгул хола ўғлига ачиниб қаради:

– Бир кун минг кун бўлмас, болам. Эртан боқиб келарсан.

Асабий Гулзода ойисини гап билан қайириб ташлади:

– Сиз ҳадеб эркатойингизнинг ёнини олаверманг! Оч сизгир сутдан қолади... Бор, Эрали, орқанга қайрилмасдан кетавер. Овқатинг ҳам бироз ҳазм бўлади...

Барибир бу “темир қанот”ларнинг бошқача меҳригиёси бор-да. Уларни кузатмаслик, улардан ҳайратланмаслик мумкин эмас. Ҳаётда битта игнани сувга ташласанг, чўқади-кетади. Бу ерда эса тонна-тонна темир ҳеч зўриқмасдан, укпар мисоли ҳавога кўтарилади, булутлар бағрида сайр этади. Мўъжиза эмасми бу? Инсон ақл-заковати чўпчакни ҳақиқатга айлантиришининг исботи эмасми бу?... Шуларни бошқараётган одамларнинг ҳам армони бормикан?..

Эрали аэродром чеккасида, тизза бўйи ўт-ўланлар орасида ётиб олганча самолёт-вертолётларни ҳавас билан томоша қиларкан, альбомига уларнинг расмини чизишга уринади.

Аэродром биқинидаги ғалла даласига яқин жойда яланг ўтлоққа арқонлаб қўйилган сигири бир силтанганида қозиқ ердан суғурилганинию, сигир ғалла даласига шошганини машғулотига берилиб кетган Эрали кўрмай-сезмай қолди. Аммо тасодифлар занжири бугун ўсмирга қарши ишлаётганди. Кун иссиқлигига қарамасдан қора костюм-шим кийган, энли бўйинбоғ таққан вакил қора хизмат машинасининг орт ўриндиғида чанг ва терга ботиб келаётган маҳали буғдойга тушган сигирни кўриб қолди-ку! Вакилнинг кўзлари касасидан чиқиб кетгудай бўлди. Бу нима деган гап ахир?

– Тўхтат-чи.

Машина тўхтади. Вакил шошмасдан машинадан тушиб, чўнтагидан ёндафтарча билан ручкасини чиқарди. Бу иссиқда дала бошига вакилдан бошқа ким ҳам келарди? Машхур машинани кўрган заҳоти Фармон фермер дала шийпонидан оёғини қўлига олиб чопиб келди. Юзидан дувиллаб тер қуйилаётган, ҳарсиллаб нафас олаётган фермер иккала қўлини кўксига қўйганча, ним эгилди:

– Асса...

Вакил далага ишора қилди:

– Сеникимми?

Фермер вакил кўрсатган томонга қаради ва буғдой ичида бемалол юрган сигирни кўриб, жиноят устида қўлга тушгандай типирчилаб қолди:

– Йўқ-йўқ, ўлипманми энди, уполномочен акажон. Бу...

Вакил яна фермернинг гапини бўлди:

– Қайси валломатники бўлсаям гўштга топшириб юбор! Кечкурун лично ўзимга доложитъ қиласан!

Фармон фермер янаям эгилди:

– Ҳўп бўлади, уполномочен акажон!.. Келинг, бир пиёла...

Фермернинг гапи учинчи марта кескин бўлинди:

– Бу қайси контур?

– Етмиш иккинчи, уполномочен акажон...

Вакил дафтарчасига ниманидир қайд этиб қўйгач, машинага ўтирди, қудратини намоёиш қилмоқчидай эшикни қарсиллатиб ёпди. Машина қуюқ чанг кўтарганча юриб кетди.

Машина анча узоқлашгандан сўнггина эгик қаддини ростлаган Фармон фермер тишлари гижирлаб, атрофга аланглади. Шундоққина тупроқ

йўл ёнида худди буюртма қилингандай каттагина сўйил ётарди. Фермер сўйилни азот кўтарганча сигирга отилди.

– Ҳа, ҳаром қотгур!

Самолёт-вертолётларни кўзлари ёниб томоша қилаётган Эралининг қулоғига ногоҳ сигирнинг аянчли мўърагани эшитилгандай бўлди. У учиб ўрнидан туриб, шу тарафга ўтирилди.

Дала бошида сўйил билан унинг сигирининг биқинига қарсиллатиб уриб, шийпон томон ҳайдаб кетаётган Фармон фермер кўринди. Гап нимадалигини тушуниб, юраги орқасига тортиб кетган Эрали шу томонга отилди.

Эрали қулочини кенг ёйганча Фармон фермернинг йўлини тўсиб, ялиниб-ёлворишга тушди:

– Жон ака! Фармон ака! Билмай қопман! Хаёлим кетиб қопти. Жон ака, қайтариб беринг сигиримизни. Ўла-ўлгунимча хизматингизни қиламан!

Фармон фермер оғзидан тупук сачратиб бўкирди:

– Сен аҳмоқни деб Тошкентдан келган текширувчининг хатига тушдим! Ўтга тушдим, бола, ўтга тушдим! Еримни оп қўйса нима қиламан?! Хўкимат у, оғзининг бир ели: олади-қўяди! Еримга кўз олайтириб, менга тиш қайраб юрган қанча!? Атаганини кимга берарини билмай юрган қанча!? Шуни тушунасанми, сен эсипаст?! Мен мисқоллаб йиққан обрўни ботмонлаб сочдинг-ку, тентак!..

– Жон ака! Мени тириклай ўлдирманг! Беринг қайтариб... Жон ака! Айтган ишингизни қиламан... Қайтаринг сигиримни...

Фармон фермер бош бармоғини иккала бармоғи орасига тикиб кўрсатди:

– Мана сенга сигир! Нима, кечқурунги нарядда ўзимни топшираманми гўштга?..

Фармон фермер сигирни ҳайдаб кетаётганини кўрган Эрали жон алпозда арқонига ёпишди. Ҳазаби қўзиб турган фермер сўйил билан унинг елкасига туширади. Эрали “вой” деганча елкасини чангаллаб букчайдию, тупроқ йўлга “гурс” этиб ўтириб қолди. У жон алпозда ўрнидан туришга уринди, аммо оёқлари унга бўйсунмасди.

Эрали тиззалаб бўлса ҳам фермерга этиб олишга жон-жаҳди билан ҳаракат қилди:

– Жон ака... жон ака... Ундан кўра мени ўлдириб кетинг, жон ака... жон ака...

Фермер тезликда узоқлашиб борарди. Эрали ногоҳ тизза бўйи тупроққа “гуп” этиб қулади ва алам билан бошига муштлаганча хўнграб йиғлаб юборди:

– Ота... отажон...

Қоронғулик тушган маҳал ариқда оқаётган лойқа сувга юз-қўлини чайиб олган Эрали уйга судралиб кириб келди. Ҳовлидаги супада ёнига сут челақни қўйиб ўтирган Ойгул хола ўрнидан туриб, челақни қўлига олди. Эралини таниди чоғи, ҳовли четидаги бузоқча шодон маъради.

– Чарчамадингми, болам? – меҳрибонлик билан сўради Ойгул хола.

– ...

Ойгул хола бир ўғлига, бир дарвозага қаради, сигир негадир кўринавермасди.

– Говмиш қани, болам?

Эрали бош эгди. Ичкаридан чиқиб келган Гулзода укасини гап билан ўйиб олди:

– Гапир, тилингни ичингга ютганмисан?

Чекинишга бошқа йўл қўймаган эди. Эрали очигини тан олди:

– Буғдойига... тушган экан... Фармон ака...

Фармон ака гўштга... топширди...

Ойгул холанинг қўлидан пақир тушиб кетди, даранглаган овозни Гулзоданинг чинқириғи босди:

– А?

Бу ёмон зарба эди. Телбавор аҳволга тушган, гапиролмасдан, негадир тинмай бош чайқаётган Гулзода пақирни ердан олиб укасининг устига ақлдан озган калхатдай бостириб келди-да, пақир билан Эралининг бошига туширди. Пақир яна даранглаб кетди. Шундан кейингина энтикиб нафас олган, ранги кўкариб кетган опага забон битди:

– Фармон биттаю битта сигиримизни гўштга топширса, сен индамай туравердингми, гўрсўхта? Ҳеч бўлмаса ош-қатиғимизга шу яраб турибди, демадингми?

Эрали индамай бош эгиб турарди. Ваҳимадан адойи тамом бўлган Гулзоданинг бутун вужуди титрарди.

– Индамагансан! Чунки айб ўзингдан ўтган. Молга қарамагансан! Ўйнаб юргансан! Чўмилгансан! Тўғримми? Тўғримми деяпман сенга?

Эрали яна индамади.

– Гапир, гапир деяпман сенга! Сигир қани? Қани сигир?

Гулзода бу сафар жон аччиғида пақир билан Эралининг бошига урди. Қаттиқ урди. Ўғлига жони ачиган Ойгул хола изиллаб йиғлаб келиб қизининг қўлига ёпишди, уни маҳкам қучоқлаб олди:

– Қўй! Ўлдириб қўйсан укангни!

Гулзода жунунваш қиёфада фарёд чекди:

– Ўлдираман! У аввал бошлаб бизни ўлдирди.

Энди уни ўлдираман!

Гулзода шу ҳолида онасининг қучоғидан чиқди ва бўш пақирни даранглатиб укасининг дуч келган жойига ура кетди.

Эрали чидаб туrolмади – хўнграб йиғлаганча тиз чўкиб, бош эгди:

– Уринг! Ўлдириг мени, опа! Мен айбдорман! Мен... мен... фақат мен... уринг мени, опа... уринг... ўлдириг...

Туйқус Гулзода пақирни отиб юборганча, бўзлаб йиғлаётган укасини маҳкам қучиб олди. Опанинг кўзларидан ҳам шашқатор ёш оқарди. Болаларининг бошида карахт аҳволда туриб қолган Ойгул хола, ожизона мўъраётган бузоқча бу манзарага янада алам, умидсизлик ва чорасизлик бағишлаётгандай эди...

Тун бўйи мижжа қоқмай чиққан Эрали тонг саҳарда Ажинакўприкка ёлғиз келди. У кўприкка шахт билан қадам қўйгач, беихтиёр пастга, тубсиз жарга қаради. Кўз ўнгида ёмғирли тун, момоқалди роқ ва чақмоқлар, жар тубига оти билан қулаётган отаси пайдо бўлган Эрали яна бир қадам босганди, кўприк қаттиқ лопиллаб кетди. Йигитча жойида туриб қолди, сўнг аста пастга энгашиди. Бир лаҳзадан сўнг у жар тубига учадигандек эди гўё...

Ногоҳ тепада ниманингдир овози эшитилгандай бўлди. Эрали бошини кўтариб кўкка қаради. Мовий осмондан самолётлар карвони ўтмоқда эди. Улар ортида эса пастлаб учаётган вертолётлар.

Эрали бу манзарага лол қараб қолди. Бу недан дарак? Бу ненинг аломати? Наҳот...

Ҳаёт давом этарди. Яшаш керак эди.

Киши баъзан тасаллига муҳтож бўларкан. Ҳеч бўлмаса ўзинг ўзингга айтадиган тасаллига. Эрали мана шундай йўл тутди: “Сигир гўштга топширилиб кетди, аммо бу охирзамон бўлди, ҳаммаси тугади, деган гап эмас-ку. Яшаш керак...”

Буғдой ўрилди. Режасини ортиғи билан бажарганидан хурсанд бўлиб кетганиданми ёки Фани чавандоз билан эски жўрачилиги ёдига тушдими, балки гўштга топширилган сигирни эслаб хижолат бўлгандир, ҳайтовур, ҳеч қутилмаганда Фармон фермер “капсан ҳақи” дея қўярда-қўймай уйга тўрт қоп буғдой ташлаб кетди. Унгача Гулзода билан Эрали буғдойи ўрилган даладан уч қанор машоқ териб келишганди. Бунча буғдой билан қишдан чиқиб олса бўлади.

Ишқилиб, ҳаёт давом этарди. Фурсат шу тарзда ўтиб борарди.

Коллежда ўқиш бошланган ҳафтанинг охирида Эрали туман марказига йўл олди. Албатта, опаси билан онасининг қишлоқдошларга кўрпа қавиб,

кийим-кечак тикиб бериши эвазига топаётган учтўрт сўмини йўлга харжлаш ўзига ўтакетган ноинсофлик бўлиб туюлди. Аммо бормаса ҳам бўлмасди. Ички бир даъват, тушунтириш қийин бўлган ҳавас туйғуси уни сира тинч қўймаётганди.

Муаллимлар тўғри айтишган экан: туман марказидаги болалар ижодиёти саройида бошқа тўғараклар қатори авиамоделчилар тўғараги ҳам ишларкан. Эрали мана шу тўғаракка ёзилиб келди. Машгулотлар ҳафтасига икки марта экан. Эрали чамалаб кўрди: қишлоқдан туман марказигача нари борса ўн беш чақирим келади. Агар қичаб юрса, бемалол икки соатда пиёда босиб ўтса бўлади. Демак, йўлга пул сарфлаш ҳам шарт эмас.

Шу билан Эралининг тўғаракка қатнаши бошланди. Кузда-ку, унчалик билинмаганди, аммо қишга келиб туман марказига пиёда қатнаш анча оғир кечди. Айниқса, қаҳратон совуқ бўлганида у бир-икки машгулотга боролмай ҳам қолди.

Ниҳоят кўкламнинг илиқ нафаси келганида Эрали анча енгил тортди. Ҳарқалай, энди бу ёғига чўчимаса ҳам бўлади.

Шундай кунларнинг бирида ўтган тўғарак машгулотида Баҳриддин ака топшириқни бергач, деразага суянганча ташқарига ўйчан тикилиб қолди. Столдаги турли қийқимлардан самолёт моделини йиғиш вазифасини биринчи бўлиб Эрали бажарди. У ўрнидан туриб:

– Бўлди, устоз, – деди.

Деразадан нигоҳини узган Баҳриддин ака яқин келиб самолёт моделини синчиклаб кўздан кечиргач, мамнун бўлиб Эралининг елкасига қоқиб қўйди:

– Баракалла, Фаниев! – Сўнг моделни қайтариб берди. – Энди бунга бир учуриб келинг.

Эрали ҳайрон бўлди:

– Қаёққа?

Устоз кулимсиради:

– Ҳозирча шу атрофга.

Эрали моделни бир қўлда баланд кўтарганча самолётни ҳавода учираётгандек ҳаракатлар билан шошиб хонадан чиқди, йўлак орқали ҳовлига ўтаётган маҳал қарши тарафдаги “Инглиз тили тўғараги” деб ёзилган эшикдан папка қўлтиқлаган Усмон устози билан чиқиб келди.

– Good bye, my teacher! – дея хайрлашди Усмон.

Устоз:

– Good bye, – деди.

Чиқиш эшиги томон юрган Усмон Эралини кўриб қолди.

– Ия, ўртоқ, ўзингмисан?

– Ўзимман, – деди бунақа учрашувни кутмаган Эрали ёқтирмасдан.

– Бу ерда нима қилиб адашиб юрибсан? – Усмон аввал ўртоғининг қўлидаги самолёт моделига, кейин эшикка қаради, яқин келиб тахтачадаги лавҳани ўқиди: – “Авиамоделчилар тўғараги”. – У ҳуштак чалиб юборди. – Ўҳ-хў! Гап бу ёқда дегин... Авиация... самолёт... осмон... Туя ҳаммомни орзу қилибди-да.

Эрали ўзини синфдошининг пичингини эшитмагандай тутишга ҳаракат қилди:

– Ўзинг нима қилиб юрибсан?

Усмон ҳар бир сўзни таъкидлаб жавоб қайтарди:

– Биз ўз имкониятимизни тўғри ҳисоблаган ҳолда тил ўрганапмиз, репетиторга қатнапмиз, айримларга ўхшаб осмонга сакрамапмиз.

Қовоғи уйилган Эрали йўлакдан ҳовлига чиқди, Усмон унга эргашди.

– Жўра, дарсинг тугаган бўлса юр, кетдик, қишлоққа олиб кетаман. – Усмон ҳовлида ўзини кутиб турган “Нексия”га ишора қилди. – Юрдикими? Ё кутиб турайкими?

Эрали бош чайқади:

– Мен... ўзим қайтаман.

Усмон кулимсиради:

– Ҳарна автобус пули эконому-ку, жўра.

– Ўзим қайтаман дедим-ку.

– Ихтиёринг. – Усмон машинага яқин борган маҳал ортига ўгирилиб, кўзойнагини тўғрилад олди: – Сенга бир ақлли гап айтайми? Эмаклар юрадиганлар ҳеч қачон учолмайдилар. Шунингдан чиқарма!

Усмон орқа ўриндиққа ўтирди, ҳайдовчи моторни ўт олдириди, машина оҳиста юриб кетди. Кайфияти бузилган Эрали машина ортидан термулиб тураркан, кабинет деразасидан устози ўзига қараётганини илғади. Эрали шиддат билан ҳовлини айланиб чопди, ҳолдан тойгунга қадар қўлидаги самолётни гоҳ кўтариб, гоҳ тушириб ўзича уни учирди...

Кейинги машғулотга келаётгани маҳал Эрали узоқдан истироҳат боғида айланаётган улкан чархпалакни кўриб қолди. Кабиналарда ўтирган болаларнинг шўх қийқириқлари ҳатто шу ергаям эшитиларди. Бироз иккиланиб қолгач, Эрали боғ дарвозаси томон юрди.

Ҳа, бу ўша боғ эди. Бундан тўрт йил муққаддам бутун синф болалари Наврўз байрамида туман марказига айлангани келишганида кимнингдир таклифи билан ҳамма чархпалакка чиқадиган бўлди. Баландликдан кўрқингани ҳаммадан яшириб юрадиган Эрали сирим ошкор бўлиб қолмасин деган хавотирда баҳона устига

баҳона тўқиб ташлаётганини кўрган, бундан шубҳаланган Усмон уни мажбурлаб ёнига ўтқазиб олганди. Кейин... нима бўларди, чархпалак тепага кўтарилган сайин пастдан кўз узолмаётган, тутқичга тобора маҳкамроқ ёпишиб олаётган Эралининг пешонасига совуқ тер тошиб, кўзлари олая бошлади, оёқ-қўллари қалтиради. Усмонга эса шу керак эди. Ўшандан буён у Эралининг кўзини очирмайди, ҳеч гап тополмай қолса атай Эралига эшиттириб аллақандай “фобия”лар мавзусида валақлай бошлайди...

Ўша боғ, ўша чархпалак. Фикридан қайтиб қолишдан чўчиётган Эрали илдам бориб оҳиста айланиб турган чархпалакнинг дуч келган биринчи кабинасига ўтирди. Унинг қаршисидан ўн яшарлар чамаси иккита болакай жой олишди. Кабина юқорига кўтарилаётган маҳал Эрали ҳар эҳтимолга қарши ўртадаги тутқични маҳкам ушлаб олди. Болакайлар эса хурсанд бўлиб ён-атрофга, пастга аланглашади. Жойида қотиб ўтирган Эрали секин қуйига қарай бошлагандаёқ боши айланиб кетди, пешонасига совуқ тер тошди. У кўзларини маҳкам юмиб олди. Болакайлар бир-бирига Эралини кўрсатишиб, пиқирлаб кулишди ҳамки у кўзларини очмади.

– Кап-катта бўлиб баландликдан кўрқаркан, – ўртоғининг қулоғига қаттиқ шивирлади биттаси.

Иккинчиси ҳам шундай жавоб қайтарди:

– Биринчи чиқиши бўлса керак-да...

Иза бўлган Эрали кўзларини очди, ўзини мажбурлаб баланд дарахтларга, осмонга қарамоқчи бўлади, аммо барибир нигоҳи яна пастга қадалди. Юраги орқасига тортиб кетган Эрали кўзларини яна маҳкам юмиб олди, тутқичга жон-жаҳди билан ёпишиб олди. Унинг ранги ўчганини кўрган болалар яна пиқирлаб кулишди. Ниҳоят улардан бири сўради:

– Мазангиз қочаптимми? Дўхтир чақирайликми, ака?

Эрали кўзларини очмасдан бош чайқади:

– Керакмас, мен яхшиман.

Алоҳа Эралини баттар ваҳимага солган кўйи баланд нуқтада мангуликка қотиб қолгандай туюлган кабина аста-секин пастга тушди. Ранги бўздай оқариб кетган Эрали кабинадан чиқасола ўзини кўчага урди.

Умидсизликка тушган Эралини ваҳима босди: наҳотки бир умр бу лаънати кўрқувдан қутулолмайди. Унда орзулари нима бўлади?..

Дарсдан кейин йигитча ўз-ўзидан Ажинакўприкка келиб қолди. Ҳайтовур, яқин-атрофда ҳеч

ким йўқ, демак, унинг шармандагарчилигига ҳам ҳеч ким гувоҳ бўлмайди.

Эрали бу сафар эҳтиёткорлик билан бўлса ҳам кўприкда бир неча қадам ташлагач, қандайдир куч измида барибир пастга қаради: одамнинг бошини айлантириб юборадиган тубсиз жар... У шошиб нигоҳини олиб қочди, ўзини мажбурлаб нариги қирғоқдан кўз узмаган кўйи олдинга юрди ва шу алфозда кўприк ўртасига етиб келди.

Тўсатдан кўприк даҳшатли даражада қаттиқ лопиллади. Чўчиб кетган Эрали салқи арқонга ёпишганча ортига ўтирилди. Кўприк бошида қўлларини белига тираб олган Усмон турарди.

– Мен сенга Нафисанинг ёнига яқинлашма, деганмидим? Дегандим! Агар яна бир марта олдига борсанг, ўлигинг шу ерда қолади, деганмидим? Дегандим. Шунча гапдан кейинам бугун ликиллаб ёнида юрибсан. Ваъда вафоси билан, жўра. Сен бу қисматни ўзинг ўзингга сотиб олдинг. Кўзингни қузғунлар чўқийди энди!

Усмон жаҳл билан кўприкни тепиб, осма арқонларини торта бошлади. Кўприк баттар лопиллади, нари бориб-бери келди. Эрали жон аччиғида ёпишган омонат тутқич синиб кетиб, йигитча йиқилиб тушди, оёқлари ҳавода осилиб қолди.

– Қўрқасан, а? Қўрқасан!.. – бўғилиб бақирарди Усмон. – Сенинг бу ерга келиб, машқ қилиб юрганингни кўрганлар бор. Ўзингча ботир бўлмақчи бўлгансан-да. Лекин мана, кунлардан бир куни тап этиб қулаб тушдинг-у, жарга учдинг... Палакат-да, палакат... Нимаям қилардик...

Усмон пастга эниб кетди.

Гавдасини тубсиз жар ўзига тортаётган Эралининг тахталарга чангақдай ёпишган қўллари тобора бўшашмоқда эди. Шу пайт осмонда таниш овоз эшитилди. Эрали кўкка қаради. Мовий осмонда ёлғиз самолёт.

Эрали бир муддат эмин-эркин учаётган самолётни кузатди. Сўнг тиришиб-тирмашиб гавдасини ўнглагач, ҳансираб нафас олганча бир муддат узала тушиб ётди. Шундан кейин қирғоқ томон эмаклай бошлади...

Тинка-мадори қуриган Эрали кўчасига қайрилган маҳал йўл бошида турган таниш машинани кўрди. Рулда Усмоннинг ўзи эди.

Усмон ўшшайиб унга қараб турди-турди, сўнг жаҳл билан калитни буради ва машинасини Эралининг ёнидан катта тезликда, ҳаммаёқни чангга кўмиб ўтди-кетди.

Эрали кейинги машғулот учун баланд чўққини танлади. Аввалига чўққининг тик ёнбағридан

қуйига каттароқ бир тошни ташлади. Тош узоқ учди, ахийри унинг пастда бошқа тошга бориб урилгани эшитилди. Эрали ўзи ясаган самолёт моделини қўлига олди ва учаётгандек ҳаракатлар қилиб чўққида у ёқдан-бу ёққа чопаверди, чопаверди.

Эрали туман марказидаги беш қаватли уй ёнидан ўтиб бораётган маҳал томдан қора тутун кўтарилаётганини кўрди. Ишчилар сақич тўшашмоқда экан.

Ана, кексароқ ишчи том лабига келиб хотиржам ўтирди. У қоп-қора пақирни ёнига қўйиб, телефонида ким биландир гаплашаётган маҳал қўли тегиб кетди, шекилли, пақир пастга тушиб кетди.

Бир ўт-ўланлар орасига “поп” этиб тушган пақирга, бир ишчига қараган Эралининг хаёлига бир ўй келди. У пачақ бўлган пақирни олиб подъезддан юқорига кўтарилди, охири қаватдаги нарвондан томга чиқди-да, тўғри кекса ишчининг ёнига борди.

– Ҳорманг.

– Бор бўл, болам, – деди телефонини ички чўнтагига жойлаётган ишчи.

Эрали пақирни тутди:

– Бу сизникими?

– Э, бу сабилни ташлаб юборсанг ҳам бўларди. Овора бўпсан-да. Лекин барибир раҳмат.

Эрали пақирни бергач, оҳиста юриб том четига келди, эҳтиёткорлик билан пастга қаради. Уни зимдан кузатиб турган кекса ишчи сарғайган мўйловини силаганча мийиғида илжайиб қўйди. Йигитчанинг ногоҳ чўчиб ўзини четга олганини кўрган ишчи унинг ёнига келди.

– Қўрқинчлими?

Эралининг тан олгиси келмади:

– Сал-пал.

Ишчи худди ҳовлидаги супага ўтиргандай хотиржамлик билан том лабига ўтирди.

– Эр йигит қўрқувини енгиши керак. Айниқса, – у юрагига ишора қилди, – мана бу ердагини эмас, – ишчи пешонасига ишора қилди, – мана бу ердагисини.

Эралининг ўзига ҳайрон бўлиб тикилиб қолганини кўрган кекса ишчи мулоим жилмайиб, дўстона кўз қисиб қўйди.

Эрали саҳар палла уйғониб кетди. Уфқ энди ёришиб келмоқда эди.

У спорт кийимларини кийиб кўчага чиқди-да, тоғ томонга бир маромда чопиб кетди. Бирпасда

шудрингдан уст-боши ҳўл бўлган Эрали соф ҳаводан тўйиб нафас олганча тепаликка югуриб кўтарилгач, аввал тош отиб машқ қилди, кейин чўққи лабига келиб қуйига, тубсизликка қадалиб тикилиб тураверди.

Коллеж битирувчиларига тантанали диплом топширилган куни кечқурун уйда андаккина дилхиралик бўлди.

Гапни Ойгул хола бошлади:

– Энди қайси фермердан илтимос қилиб кўрамиз, ўғлим? Қайси бири сени ишга олар экан?

Эрали ўйлай-ўйлай, охири кўнглидагини айтди:

– Ойи... мен аввал бир ўқишга уриниб кўрсам дегандим.

Она-ку, индамади, аммо Гулзоданинг жаҳли чиқиб кетди:

– Ўқишга? Уйда шунча иш турганда сен ўқиш баҳона қочвормоқчимисан? Айтиб қўяй, ҳозир иссиғида ишга кирсанг кирдинг, кейин сени бирон фермер олмайди.

Ойгул хола ҳам бу фикрга қўшилди:

– Августда далада иш ҳам қолмайди-да, ўғлим.

Укасининг мунғайиб бош эгиб қолганини кўрган Гулзода сал ҳовуридан тушди:

– Қўй, Эрали. Ўқиш бойнинг боласига ярашади. Биз икки аёл сенинг коллежни битиришингга кўз тикиб ўтирибмиз. Энди оғзимиз ошга етди деганда ўйинбузуқлик қилма.

Эрали ялинди:

– Ойи... опа... бир уриниб кўрай.

Гулзода азалдан жаҳли тез қиз. Ҳозир ҳам ўзини тутиб туролмай, бақириб берди:

– Ҳов, бола, бўлмайдиган ишга вақтингни кетказиб нима қиласан? Шаҳарга бориб келишнинг ўзи бўладими?! Қадамнинг пул.

Ойгул хола орага тушди:

– Ўзи қайсинисига бормоқчисан, болам?

Эрали оғир тин олди:

– Учувчиликка... Узоқ эмас... Жиззахда ўқитишаркан.

Гулзода яна туттади:

– Эсинг кетиб қолибди ўзи сен боланинг! Сен қаёқда-ю, учувчилик қаёқда?!

Эрали ўзини оқлашга уринди:

– Нима қипти? Учувчи бўлсам, бир кун келиб сизларни самолётимда олиб юрсам ёмонми?

Гулзода бўш келмади:

– Ўпкангни босиб ол, бола. Осмонга сакрашдан бурун, йиқиладиган жойингга ҳам бир қараб қўй.

Ҳовлига сукут чўқди. Ҳамма ўз хаёли билан банд эди.

– Опа... – илтижо қилди Эрали.

– Бормайсан! Сенинг шаҳарда ўйнаб келишингга берадиган бир сўмимиз ҳам йўқ.

Яна сукунат. Ойгул хола аста ўрнидан турди, хонага кириб, тахланган кўрпалар орасидан нима-нидир олиб келди.

– Ма, болам. – Онанинг кафтида бир дона энли тилла сирға бор эди. – Биттасини... отангнинг

қирқига ишлатгандим. Бунисини сенинг тўйингга деб асраб юргандим... Майли, ўқиш кўнглингга армон бўлиб қолмасин. Бунни сот-да...

Гулзода чинқириб юборди:

– Ойи! Барибир киролмайди-ку. Осилган дорини қаранг.

Ойгул хола ўғлига ғурур билан боқиб, жилмайиб кўйди:

– Отасининг боласи-да... Бир уриниб кўрсин, кейин биздан домангир бўлиб юрмайди.

Гулзода барибир ўзини босиб ололмай, тўнғиллади:

– Бунинг пулига тўртта кўзи олсак...

Ойгул хола кўллари дуога очди:

– Омин, отангнинг руҳи кўлласин сени, болам.

Учовлон кафтларини юзларига сийпашди.

Улар намозшом палла, йўл бўйидаги кекса дарахт тагида, ҳар тарафга олазарак қараганлари кўйи бир неча дақиқага учрашишди. Қиз Тошкентга бораяпти экан. Эралининг ҳам уриниб кўриш ниятида эканлигини эшитган қиз хурсанд бўлди:

– Ишқилиб, ўтиб кетинг.

– Яхши бўларди. – Эрали кўнглидигани айтиб қолишга шошди: – Ўтиб кетсам... биласанми нима қилардим?

– Нима қилардингиз?

Йигит чуқур нафас олди ва сўзларни дона-дона қилиб, худди тантанали ваъда бераётгандай деди:

– Сени ЗАГСга самолётда оборардим.

Хижолатдан иссиғи чиқиб кетган қиз кўл силтади:

– Қўйинг-э...

Чорраҳа томондан шу тарафга яқинлашаётган одам қораси кўринган заҳоти қиз илдам йўлга тушди:

– Майли, мен кетдим. – Кейинги гапини Нафис йўл-йўлакай, аммо йигитга эшиттириб айтди: – Илойим ўтиб кетинг...

Юраги гупиллаб уриб кетган Эрали беихтиёр қиз ортидан талпинди, аммо дарахтга яқинлашиб қолган шарпани илғаб, шу томонда иши бордай қизга тескари тарафга юрди.

Ҳолва деган билан оғиз чучиб қолмайди, деганларидай, бу билим юртига ўқишга киришнинг ўзи бўлмас экан. Аввал туман ҳарбий комиссариатида жанговар учувчи бўлишни истаган йигитларни тиббий кўрикда элаб ташлашди. Гоҳ у шифокор текширади, гоҳ буниси. Униси

“ўтир” деса, буниси “тур” дейди; униси “гапир” деса, буниси “жим тур” дейди...

Хуллас, силласи қуриган Эрали барокамерадан чиқиб, кейинги кабинетга ўтганида кекса шифокор бир йигитчани айланма стулда чирпирак айлантирарди. Ниҳоят стулни тўхтатган шифокор йигитчага полга бўр билан чизилган оқ чизиқни кўрсатди:

– Шундан юринг.

Жойида гандираклаб кетаётган йигитча бир қадам босар-босмас чайқалиб, бошқа томонга оғиб кетди.

– Уф-ф... Бўлмади... Бораверинг. – Шифокор норози тарзда қоғозга белги кўйди. – Навбатдаги.

Шифокор Эралини ўтқазган айланма стулни бир неча дақиқа айлантиргач, тўхтатиб, оқ чизиққа ишора қилди:

– Шу линиядан иложи борича узоқлашмай юринг-чи.

Эрали чизиқни тўппа-тўғри, ҳеч бир қийналмасдан, совуққонлик билан босиб ўтгани, шифокор анграйиб қолди.

– Ё тавба... Қани, болам, бери кел-чи. Яна бир синаб кўрсам бўладими?

Эрали елка қисиб кўйди:

– Бўлади.

Шифокор бу гал стулни тезроқ ва узоқроқ айлантирди. Бироқ Эрали яна чизиқни хотиржам босиб ўтди. Талабгорни гоҳ “сиз” лаб, гоҳ “сен” лаётган шифокор ҳовлиқиб уни ҳовлига олиб чиқди. Бу ерда оддий арғамчи бор эди, холос. Шифокорнинг ишораси билан икки бақувват йигит Эралини арғамчига чиқариб, унинг кўзини боғлашди-да, жуда тез учирашди. Сўнг арғамчини тўхтатиб, Эралини пастга туширишгани, боғични ўзи ечган йигит шифокор кўрсатиб турган чизиқни ҳеч нарса бўлмагандай бир текис босиб ўтди: балонда юмалайвериш, пишиб кетган йигит учун бу синов нима деган гап, ахир...

– Яшавор! – қичқириб юборди шифокор. – Ажойиб! Фамилиянг... фамилиянгиз нимайди?..

Тиббий текширувлар шу билан тугаб қолмади: билим юртида ҳаммаси бошидан бошланди. Навбатдаги машаққатли чифириқдан ўтганларгина тест имтиҳонлари топширишга киритилди.

Каттагина жомадонини кўтарган Эрали уйга жиддий тарзда, қовоғи уйилган ҳолда кириб келди. Деразадан бўйлаган Ойгул хола ҳовлига чопиб чиқди.

– Келдингми, болам!

Ойгул хола ўғлини кучоқлаб кўришди.

– Озиб кетибсан. Роса қийналибсан-ов.

– Йўғ-э... Опам қани?

– Даладайди. – Она ўғлига ачиниб қаради. – Болам, сен хафа бўлма, ҳамма ўқийверса, подани ким боқади. Ўн икки йил ўқидинг, етади...

Ниҳоят Эрали чидай олмасдан, баралла кулиб юборди:

– Ойи, мен ўқишга кирдим! Кирдим!

– А?.. – Ойгул хола аввал эсанкираб-довдиради, сўнг қуйилиб келган қувонч ёшларини тиёлмасдан Эралини маҳкам қучоқлаб олди, титраб-қақшаб шивирлади: – Минг шукр... минг шукр... Ўзингга шукр...

Омад бир келса қўшалоқлаб келавераркан: Нафисанинг ўқишга кириб кетганини эшитиб, боши осмонга етгудай қувонган Эрали дарслар бошлангунга қадар Тошкентга бирров бориб келишга улгурди.

Улар Талабалар шаҳарчасида айланиб юришганлари маҳал Нафиса кўп қаватли бинога ишора қилди:

– Ётоқхонамиз. Шу ердан жой беришди.

– Яхши бўпти... – Эрали айтсамми-айтмасамми дегандай бироз иккиланиб тургач, очигига кўчди: – Нафиса. Бизда интизом сал қаттиқроқ.

Нафиса тушунгандай бош ирғади:

– Армия қаторими?

– Шунга яқинроқ, дейишяпти... Шунга... ҳар ҳафта олдингизга келолмасман...

Нафиса тўсатдан пиқирлаб кулиб юборди. Эрали гапидан адашиб, унга ажабланиб қаради.

– Биринчи марта... – ҳамон куларди қиз, – биринчи марта мени “сиз” лаяписиз. Фалати эшитиларкан-у, лекин шунинг ўзиёқ талаба бўлишга арзиркан.

Эрали қизариб кетди:

– Ҳа, энди, катта бўлиб қолдик.

– Майли, майли... Дарров ўзингизга олаверманг-да. Ўқишми, ўқиш! Телефон бор-ку.

– Бор, бор... Энди сизни ётоқхонангизгача кузатиб қўйсам.

– Йўқ, шу ерда хайрлашамиз. Тагин кечикиб юрманг. – Атрофга аланглаб қўйган қиз худди муҳим сирни айтаётгандай Эрали томон сал энгашиб, паст овозда маълум қилди: – Суриштириб билдим, анави тарафда аэродром бор экан, шундай шаҳардан чиққан жойда.

– Аэродром? – гарангсиб сўради ҳеч нарсани тушунмаган Эрали.

Энди қиз дув қизарди. Афтидан, у йигит бир пайтлар берган ваъдасини аллақачон унутган деган ўйга борди, шу сабаб, ноқулай аҳволга тушганини яширишга уринган кўйи шоша-пиша:

– Шунчаки... Ҳар эҳтимолга қарши айтиб қўйгандим-да. Мабодо... мабодо бирон кун самолётда келиб қолсангиз... Хайр. Яхши боринг, – деди-да, ётоқхона томон чопиб кетди.

Шундагина ҳаммасини тушунган, аламдан пешонасига шапатилай деган Эрали қўлларини оғзига кўвача қилиб қиз ортидан бақирди:

– Келаман, албатта самолётда келаман! Самолётда!..

Йигитнинг назарида ётоқхона эшигидан киратган маҳал Нафиса ўтирилиб қарагандай, ҳаттоки жилмайиб ҳам қўйгандай туюлди.

Жиззах Олий ҳарбий авиация билим юртида дарслар бошланди. Ўқув машғулоти билан жисмоний машқлар узлуксиз алмашиб туради, орада амалиёт: компьютерда самолёт-вертолёт бошқарувини таъминлаш; сал вақт қолса кутубхонага чоп. Булар-ку, майли, чидаса бўлади, аммо ўқув йилининг уч ойи ўтар-ўтмас баланд тепаликка олиб чиқиб, пастга ўқув парашютида сакратишлари ёмон экан.

Мактабдаги аччиқ тажриба ёдидан чиқмаган Эрали жон-жаҳди билан бировга сир бериб қўймасликка уринарди. Шу боис баъзан шошқалоқликка йўл қўярди: у тепаликка чиққан заҳоти қуйига қараб қўймаслик учун дарҳол ўзини пастга отар, натижада майор Жўрабоевнинг даккисини эшитарди.

Мана шундай кунларнинг бирида ётоқдаги икки кишилик хонада дарс қилиб ўтирган Эралини навбатчи-посбон чақириб қолди: .

– Фаниев! Сенга келишибди.

Эрали ҳайрон бўлди:

– Менга?.. – У учиб ўрндан туриб, шоша-пиша кийимларини текисларкан, ҳаяжон билан шивирлади: – Ойижон! Опа...

Эрали кириш дарвозаси ёнига учиб борди. Бу ерда одам гавжум эди: якшанба, курсантларни кўргани келишган. Ичкаридан чиқиб келаётган курсантларни яқинлари қучоқлаб олишган, сал нарида, дарахтлар тагига тўшалган дастурхонлар томон бошлашган.

Кўзлари чақнаб турган Эрали атрофга аланглади, аммо дарвозага кўз тикиб турганлар орасида онаси ҳам, опаси ҳам кўринмасди. Шу пайт йўлак ёнига қўйилган қора рангли “Мерседес” машинасидан олифта кийинган, қора кўзойнак таққан Усмон тушиб келди.

– Қалайсан, бўлгуси генерал!

(Давоми 36–47-бетларда.)

Bir tarovat ila kechar tog'larda yoz...

Tursun ALI

НАКУРТ

1

Накуртлик Оллоёрбой
ота руҳига бағишланади

Қутурган тўлқинда сузаётган кемадек
Чайқалиб-гайқалиб борар йўловги.
Тошлар айқаш-уйқаш.
Ўйилган кўзлардек ўнқир-гўнқир йўл.
Икки тараф тепалар – гўё ўлик туялар.
Адир қоялари –
Бамисли лангарлар.
Ҳар ер – ҳар каваклар
Оғизлари ланг оғиқ.
Қай бир ерин тирмаб олган гангаллар,
Худди ўсиб ётган гипқонлар.
Асрларни қаритган
Сертирноқ тошларни борар босиб йўловги,
Гўё дорда кетаётир у.
Теграсида эсар шамоллар,
Турар ўлим ёнма-ён.
О, йўловги шиддаткор,
Худо унга мададкор,
Бешбармоқ қояларин қуғмоққа.
Орзу қанотида угар у.
Ана,
Манзил кўринар алҳол,
Шундоқ яқиндан
Чангалларин гўзар қоялар...
Не тонг,
Тўрт тараф тоғ ўрмони –
Ёввойи дарахтлар сурони.
Тўлганиб ётар қамишзор...

Турсун АЛИ

1952 йили туғилган.
Тошкент давлат университети (ҳозирги ЎзМУ)нинг
филология факультетини
тамомлаган.

“Зангори овоза”, “Юрак-
даги сўзлар”, “Ёруғ кунлар”,
“Ёлғизим”, “Уйғоқ сукунат”,
“Туйғулар ранги”, “Сокин
ҳайқириқ”, “Сайланма”, “Қуш
пати”, “Қор шўъласи”, “Тур-
налар йўли” каби китоблари
нашр этилган.

Уни илонлар,
 Чаёнлар,
 бақалар,
 бўрилар,
 айиқлар,
 тулкилар айлаган макон.
 Ўйлар гирдобига гўмар йўловги,
 Тин оладир пўлат каби оғир.
 Бешбармоқ қояларига тикилар Йўлов-
 ги,
 Меҳри товланар Қуёшдек.
 Игида уйғонар овги,
 Бас, кўнгли сари борар у...
 Адо бўлар тўқайзор,
 ва текинар ёввойи махлуқлар.
 Илонлар дўст бўлур,
 Товушқонлар бўлур дўст.
 Бешбармоқ қоялари олар бағрига.
 О, Накурт тортадир сеҳрига.
 Тортадур гаройиб меҳрига.
 Бас энди,
 Бас, энди Йўловги эмас, у.
 Унга макон,
 Унга жон Накурт!
 Унга жон Накурт!

ШОИР БОЛАЛИГИ

2

Жавзо қуёши остида,
 Эгнида терлик,
 Жиккаккина бола
 Тошлардан тошларга сакраб,
 Қўй-қўзилар ортидан угар.
 Соябон бошида оқ булут,
 Оппоқ булут.
 Қариган тоғларни қузгар
 Лабидан таралган най садоси.
 Хув, настда эса,
 Бош уриб тошларга
 Қайгадир ошиқар телба сой,
 Чўққилардан қайтур акс садоси.
 Чўпон бола,
 Тоғлар адоси.
 Сурув ҳайдар,
 Йўқдек Вақт ибтидоси.
 Ана,
 Қуёш ёнбошлар уфққа,
 Соғиб алвон лолалар.
 Қўнар оқшом Борлиққа,
 Қанот ёзган қаргадек.
 Четан девор иғига
 Чўпон бола қамар қўй-қўзиларин.

Энди,
 Ойнинг ойдin ёдусида
 Тоғлар ила сўзлашур,
 бўзлашур.
 Ажаб,
 Ҳар сўзига тирмашур қофия
 Мисоли занжир.
 Вужуд-вужудидан қайнар туйғу,
 У балки
 бахш этиб она тоғларга
 Тўқир шеър.
 У балки
 Бобоси ёдлатган Яссавий,
 Навоий,
 Машрабдан ўқир шеър...
 Тун ярмидан оққанда,
 Юлдузлар ҳайрат-ла боққанда,
 Бош қўйиб тошларга
 Тоғдек орзулари оғушида ухлар.
 Унинг-ла тонггага кафтида ухлайди илон.
 Капалаклар,
 Тўрғайлар,
 Фурраклар қаноти сасидан уйғонар саҳар.
 Яна гўққилар сари,
 Қуёш нурун симириб сутдек,
 Сурув ҳайдар.
 О, унинг қалбида тоғларга бошқага меҳр
 Ва гирмаб олган гаройиб сеҳр.
 Бир кун машҳур шоир бўлар у,
 Кўзларида кўрдим Шеърини қасрин.
 Бир кун юрагининг туб-тубидан отилгай вулқон,
 Шеърга гўмар Накурт тоғлари буткул.

ЭЗ

1

Саратон...
 Ўт-ўланлар саргайган,
 Тоғлар боқар мунгайган кўйи.
 Қўй-қўзилар мағрар,
 Сукунатнинг бузилган уйи.
 Қанотларин қоқади каклик,
 Балки гўққилардан топади ором.
 Сояда мудрайди ит шўрлик,
 Тушовда от депсинар беором.
 Иссиқнинг дамидан гатнайди тошлар,
 Накуртсой бўйида гуллаган ялпиз.
 Яктада нуроний бош қашлар,
 Қум йўлакда илон қолдирган ёрқин из.
 Ажаб,
 Бир тароват ила кегар тоғларда ёз,
 Матога сизмайди манзарасин тизсам гар.
 Мен ўтли нафасим ростлаб бир оз,
 Ёз сувратин юрагимга кўгиришим муқаррар...

2

Ёз,
 Ёмғир қуйди шаррос.
 Ё фалак,
 Кўнглим осмонини босди
 Қора булутлар.
 Руҳим тоғларидан угди бургутлар.
 Жилдираб гўққидан сариқ жилғалар,
 Саратон ифорин таратди.
 Сўнгра,
 Осмон нилий рангларга бўяла,
 Чўғели қуёш кўрсатди бўй-бастин...
 Ажабо,
 Кўнглим ҳам ёришди осмондай
 Тоғ ҳавосин туйиб.

3

Накурт.
 Ҳансирайди ҳаво.
 Ҳансираб тоғу тошлар...
 Бунда Қуёш ёнар.
 Сукунатга гўмган боғлар
 Тилла меваларин кўз-кўзлар.
 Ҳассага таянган дарахтлар пойида
 Қирмизи олмага қўл гўзар
 Ялангоғ болакай энтика.
 Бироқ етмай интиқ қўллари
 Қизқираб уйғотар Накуртни.

4

Накурт оқшомлари...
 Бўлурман ошиқ,
 Сержилло юлдузлар рақсга горлар.
 Фариб юракларда уйғотади ишқ,
 Ёзги кегалар, о, кундуздай порлар.
 Нақадар гўзалдир тоғлар сояси,
 Шаббода кўксимга бош қўяр майин.
 Тонггага тугамас тоғ ҳикояси,
 Азим сой гартамас галишдан найин.

Сеҳрга боғланди ошуфта кўнглим,
 Игимдан вулқондай тошар ҳайқириқ.
 Уғиб гўққиларга қуш каби руҳим,
 Сайрайдир,
 севгидан қуйлайдир қўшиқ.

5

Тоғлар қугогида дуркун гўзган бўй,
 Оқ тераклар,
 Гўё ям-яшил дунё.
 Япроқлари галар бир гаройиб қуй,
 Тунлар огушига тушар Сурайё.
 Ёз...

У тоғлиқларга берар кўланка,
 Ёнаётган офтоб селида ўктам.
 Тераклар бўйлари адл ва тикка,
 У тоғлиқ йигитлар сингари кўркам.

6

Қари харсанг паноҳида
 Бўй гўзибди,
 Ёзги булут –
 Оптоқ гул.
 Бахш этар
 Эпкинлар унга ҳаловат.
 Ёз нафаси
 Бахш айлар жон.
 Зеро,
 Гўзаллик улайди тошларга Гул.

7

Офтобнинг ўтли нафасида
 Тоғлиқ бола йўртар эшагин.
 Воҳ,
 Пойида харсанглар.
 Қайққа кетмоқда, ёҳу?
 Эргаштириб соясин
 Кўнгли сари бораётир у!

8

Накуртда
 Ёнгоқзор ўсар тоғлардек баланд,
 Шохлари залворли,
 Япроқлари ям-яшил.
 Ором олар қўйнида ёз шамоли.
 Тошларни тирмаган томирлари бақувват.
 Шунданми,
 Тошлардек бадани ҳам метин.
 Шунданми,
 Ашаддий бўронлар синдирилмас.
 Шунданми,
 Новдаларин уролмас тақмоқ.
 Шунданми,
 Тик тепасида Қуёш ҳар куни,
 Шунданми,
 Ой бағрида қувнар ҳар туни.
 Шунданми,
 Устида булутлар йиғлар.
 Шунданми,
 Пойида ариқга жилдирар.
 Шунданми,
 Шохида белангак –
 Қиқирлар болакай!

Alisher Navoiy – turk dunyosi

TIMSOLI

Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмаси ташаббуси билан ўтказилган Халқаро конференция қатнашгиси, Алишер Навоий ижоди тадқиқотчиларидан бири, эронлик адабиётшунос, матншунос олим, профессор Ҳусайн Муҳаммадзода Сиддиқ билан филология фанлари бўйига фалсафа доктори Шаҳноза Назарова суҳбатлашди.

Суҳбат матнида Ҳусайн Муҳаммадзода Сиддиқнинг ўзбек тилидаги нутқи сақланиб қолди.

Шаҳноза Назарова: *Ҳурматли профессор, сизда ўзбек адабиётига қизиқиш қандай уйғонган?*

Ҳусайн Муҳаммадзода Сиддиқ: Мен Истанбул университетининг Ислом қиёсий адабиётшунослиги (туркий, форсий, арабий) факультетида таҳсил олганман. Раҳматли Муҳаммад Эржин ва Камол Эларслан устозларим бўлишган. Улар мени Ўрхун обидалари, чигатой туркчаси, уйғур туркчаси ва Алишер Навоий билан таништирди. Бу манбаларни қизиқиш билан ўқиб, ўзлаштирдим. Эронга келгач, мазкур манбаларнинг тадқиқи билан шуғуллана бошладим. Мен Алишер Навоийга Фузулий орқали боғланганман. Фузулийнинг Навоийдан илҳом олгани ва ҳазратга қаттиқ ихлос қўйганини билгач, ҳис этгач, Навоийни чуқурроқ ўқишга ҳаракат қилдим ва ҳайратга тушдим. Туркий дунёнинг тимсоли, гоят катта иқтидор эгаси, мутафаккир, маорифчи, сиёсатчи инсон кўз ўнгимда гавдаланди.

Эронда Навоийни кўп ўқиганлар. Ҳозар шоҳи Носириддиннинг Ёътимод ус-салтана номли садри аъзами – бош вазири бўлган. Мана шу вазир айтар эканки, ҳар кеч шоҳ Навоийдан бир ғазал ўқилиб, изоҳ этилмаганча уйқуга ётилмасди. Навоий салтанатда шу қадар танилган ва ихлос этилган. Табризда Ғаталишоҳнинг ноиб ус-салтанаси Аббос Мирзо ўз замонида Навоийдан сабоқлар беришни таъсис этган, Навоийга оид изоҳлар, талқинларни жамлаб, хулосалаб, китоб ёзишга буюрган ва “Хулосаи Аббосий” номли китоб яратилган. Навоий Эронда туркийда, форсийда ёзган шоирларнинг ҳаммасига ўрناق ва намуна бўлган. Уларнинг бари Навоийдан мутаассир бўлади. Бизда Соҳиб Табризий исмли форс тилида 120 000 байт шеър ёзган буюк шоиримиз бор. Маълумингизким, форсий шеърят Санойидан бошланади. Санойи, Анварий, Аттор, Ҳофиз, Жомий силсиласида давом этади. Форс шеърятида Абдурахмон Жомийга қадар бир услуб мавжуд ва бу шеър услуби Жомийда тугайди. Назм шеvasи, назм йўли Жомийдан ўтилгач ўзгаради. Бу

жараён Навоий таъсирида юз берган, бу янги услуб. Эронда буни “ҳиндий услуби” дейдилар. Чунки бу шевада, яъни бу услубда ёзган шоирлар кейинчалик Ҳиндистонга кетганлар. Аммо, менимча, буни Навоий услуби дейиш лозим. Бу шеъриятда Навоийга хос хусусиятлар бор. Навоийнинг ҳар бир байтида муодала (тенглик, мувофиқлик) мавжуд. Яъни байтнинг биринчи мисрасида ҳаёлий, зеҳний бир тасвир бор, у савол тарзида бўлиб, сўнг унинг жавоби иккинчи мисрада айна тасвирда келади (субъектив тасвир объектив тасвирга кўчади). Бу усулни Фузулий Навоийдан олган. Соҳиб Табризий бу йўлни Фузулий орқали ўрганди ва форс шеъриятига олиб кирди. Соҳиб Табризийдан кейинги авлод шоирларида эски услуб, яъни Санойидан то Жомийга қадар амалда бўлган услуб қўлланмайди, ҳаммалари Навоий йўлида ёзади. Навоийнинг форс шеъриятига таъсири бу қадар бўлмишдир. Буларни тушуниб етгач, Навоий асарларига қаттиқ берилдим. “Бадое ул-луғат”, “Сангилоҳ” каби Навоий асарларига ёзилган изоҳлар билан чуқур таниша бошладим. “Муҳокамат ул-луғатайн”, “Меъзон ул-авзон”, “Муншаот”, шунингдек, форсийдаги мактубларини Эронда нашр эттирдим. Иншааллоҳ, агар Тошкентга, Навоий университети-га келсам, навоийшунослик билан янада яқинроқ танишаман. Тадқиқотчилар Навоийнинг форсий шеъриятга таъсири масаласига қизиқишса, иншаллоҳ, бу тадқиқотларга раҳбарлик қиламан.

Ш.Н.: Бугунги кунда Эронда Алишер Навоий ижоди ўқиладими?

М.С.: Расмий дарсларда ўқитилмайди, дарсликларга киритилмаган. Аммо халқ орасида ўқилади. Навоийхонлар учун кутубхоналар бор. Али Асқархон Ҳикмат ҳазратнинг “Мажолис ун-нафоис” китобини Эронда чоп эттирди, Навоийнинг аҳамияти, Эрондаги хизматлари ҳақида ёзди. Навоий учун “Макорим ул-ахлоқ” китоби ёзилмиш, буни биласиз. Классик кўламда Навоийни Эронда ҳамма севади. Фаразли бўлмаган олимлар Навоийни,

албатта, туркий дунё намунаси, ислом дунёсининг буюк мутафаккири, шоири деб билади.

Ш.Н.: *Сиз билан “Хастимом” масжиди, Бароқхон мадрасасини зиёрат қилар эканмиз, айтдингизки, асл форсий сизнинг юртингизда қолган, ёлгон форсий биздадир...*

М.С.: Мумтоз, кибор, гўзал, тарихий форсий тил сизда қолмиш. Биздаги қурама, ясалган форсий. Масалан, сизнинг исмингиз Шаҳноза, унинг исми Дилноза – бу тўғри, эски форсийча. Аммо Эронда Шаҳноз, Дилноз дерлар. Бу янглиш, бунинг маъноси йўқ, сўзлар бузилмиш.

Ш.Н.: *Ўзбек адабиётидан яна кимларни ўқигансиз?*

М.С.: Ҳазрат Лутфийни ўқидим, ҳали кўп ўқийман. “Ўзбек адабиёти тарихи” номли китоб ёзмоқ ниятим бор.

Ш.Н.: *Огаҳийни биласизми? Машрабни ўқиганмисиз? Сўфи Оллоёр, Аҳмад Яссавий мероси билан танишмисиз?*

М.С.: Огаҳийни-да, Сўфи Оллоёрни-да биламан. Машрабни билмасман. Аҳмад Яссавий ҳақида китоб ёздим. Қомусингиз “Девону луғотит турк”ни форсийга ўгирдим ва нашр эттирдим. Ҳозир монийлик уйғур матнлари билан ишляяпман.

Ш.Н.: *Кўп давлатларда бўлгансиз. Дунё навоийшунослиги ва хусусан, Эрон навоийшунослиги ҳақидаги фикрларингизни билмоқчи эдик. Бунда Эрон навоийшунослигининг ўрни, нуфузи, ҳиссаси қанга?*

М.С.: Дунёда навоийшуносликнинг биринчи маркази – Ўзбекистон. Иккинчи маркази, менимча, Туркия. Юқорида айтиб ўтдимки, Эронда ҳам навоийшунослик бор. Машҳадда Навоийга бағишланган конференция бўлди, маъруза қилдим, бошқа манбалар билан танишдим.

Эронда Навоийни танқид этувчилар ҳам бор. Масалан, “Муҳокамат ул-луғатайн” да келтирилган сўзлар саногига эътироз билдирадилар: “Бу сўзлар бизда бунча, бунча”. Аммо доим Навоий кўрсатганларигина тўғри бўлиб чиқади.

Навоий туркий тилнинг юксаклигини кўрсатди. Ҳазрат: “Форсийда шеър ёзмоқ осон, туркийда ёзинг”, дер. Навоий шундай бир инсон. Навоийни бизда Эрон турклари ҳам кўп севади. Бизнинг Фузулий Навоийдан ўрганмиш. Ҳам туркий, ҳар форсийдаги Навоий услубини ёймиш, назиралар ёзмиш, тақризлар этмиш. Навоийдан кейин келган туркийзабон ижодкорларнинг ҳар бири Навоийни танимиш, Навоийни ўқимиш.

Ш.Н.: *Сухбат угун кўп раҳмат, яна бир бор хуш келибсиз.*

М.С.: Соғ бўлинг, доктор хоним.

Сизларнинг ушбу нуфузли халқаро конференциядаги иштирокингизни биз биринги навбатда ўзбек халқига, унинг қадимий ва бой маънавий меросига, замонавий адабиётига бўлган тўқур ҳурмат ва эътиборнинг амалий ифодаси сифатида қабул қиламиз.

Биз сизларнинг ҳар бирингизни ўзбек адабиёти ва маданиятининг моҳир билимдони ва жонкуяр тарғиботчиси, Ўзбекистоннинггинакам дўсти, маънавият соҳасидаги ишонгли ҳамкоримиз деб биламиз ва сизларнинг олижаноб фаолиятингизни юксак баҳолаймиз.

Шавкат МИРЗИЁЕВ
Ўзбекистон Республикаси Президенти

XALQARO KONFERENSIYA TAASSUROT LARI

Мен камида ярим аср илгари кўрган шаҳарлар ва бугунги Тошкенту Самарқанд ўртасида ер билан осмонга фарқ бор. Қадимий обидалари билан жаҳонни лол этиб келаятган Самарқанд бу дурдоналарни кўз қоразигидек асраш баробарида тамомила янги, замонавий қиёфа касб этган. Ўзбекистонга илк бор келганимда, Тошкент ўзининг ям-яшил боғлари, хиёбонлари билан ёдимда қолган. Бугун ўша боғу роғлар, хиёбонлар янада кўркамлашган, шаҳар янги-янги, муҳташам бинолар билан янада ёшаргандек. Ҳайратдан сўз тополмайман.

Анор,
Озарбайжон халқ ёзувчиси,
Озарбайжон Ёзувчилар уюмчиси раиси.

Тошкентдаги халқаро конференцияда қатнашганимдан бахтиёрман. Сабаби, анжуман туфайли эски қадрдонларим билан кўришиш, уларнинг ижодий-илмий ишлари билан танинишига мушарраф бўлдим. Тошкентдалик вақтим жадид адабиётга мансуб кўлаб янги манбалар билан танишдим. Улар орасида Маҳмудхўжа Беҳбудийнинг яқинда нашр қилинган 2 жилдлик танланган асарлари тўплами мен угун кўпроқ қадрли. Бундан ташқари, мен Қатагон қурбонлари хотираси музейида ҳам бўлиб, ватанимга бир олам таассуротлар билан қайтдим.

Хисао Комацу,
Токио университети профессори. Япония

Мени дунёнинг турли мамлакатларида ўзбек адабиётини тадқиқ ва тарғиб қилаятган олимларнинг кўплиги жуда қувонтирди. Конференция сабабли олимлар бир-бирлари билан танишишди, маърузаларини тинглашди, адабиётнинг турли соҳалари бўйига фикр алмашишди. Шўъбаларда қилинган маърузалар илмий қиймати жиҳатидан жуда аҳамиятли. Ўзбек адабиётининг ривожининг дунёга кенг ёшилишида ушбу ҳаракатлар ҳали ўз самарасини, албатта, беражак.

Вели Саваш Йелок,
Ғози университети профессори. Туркия

Ўзбек халқи жуда хушбахт! Зеро, Президент Шавкат Мирзиёев кўлаб хайрли ишларни қилмоқда. Айниқса, издан чиққан қўшничилиқ муносабатлари қайта тикланмоқда. Бунини Ўзбекистон ва Афғонистон тегарасидан ўтаётган яхшироқ ҳис қилдим. Конференциянинг огилиш маросимида Президентнинг табриғи ўқиб берилганида давлатингизда адабиёт ва адабиёт аҳлига қаратилаятган эътиборга ҳавасим келди.

Абдуллоҳ Рўйин,
Мозори Шариф шаҳридаги Ўзбек маданият маркази бошлиғи. Афғонистон

Ўзбекистон Республикаси Президентининг халқаро конференция иштирокчиларига йўллаган табригидаги: “Биз Ўзбекистонда “Адабий дўстлик – абадий дўстлик” деган гуқур маъноли тамойилга амал қилган ҳолда, жаҳон адабиётининг дурдона асарларини ўзбек тилига таржима қилиш ва нашр этиш масаласига гоят жиддий эътибор қаратмоқдамиз”, деган пурмаъно гаплар, Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмаси қошида Ўзбек адабиётининг хорижий дўстлари кенгашини тузиш ва унинг фаолиятини тизимли асосда ташкил этиш ташаббуси ўзбек адабиётининг бутун дунёга тарғиб қилинишида, ўрганилишига улкан замин яратиши шубҳасиз. Биз, ижодкорлар бу сўзларнинг амалда рўёбга чиқишида, ўзаро дўстлик ва ҳамжиҳатлик муносабатларини адабий алоқалар орқали мустаҳкамлаш угун ҳаракат қилишимиз зарур.

Низом Қосим,
Тожикистон халқ шоири,
Тожикистон Ёзувчилар уюшмаси раиси.

Ҳар куни, ҳар лаҳза бирор-бир янгиликка дуг келаман, конференция ташкилотчилари томонидан белгиланган вақтдан узилгаз, Миллий кутубхонага йўл оламан. У ерда «Туркистон альбому»ни варақлаётиб Ўзбекистоннинг кейинги 200 йиллик ҳаётидан сураатлар томоша қиламан. Нафақат Ўзбекистон, балки умуминсоният тараққиётига дахлдор бўлган Навоий, Увайсий, Чўлпон шеърларидан сатрлар ўқийман.

Сергей Гетман,
таржимон, ношир. “ARS MAGNA” нашриёти
директори. Литва

Тошкентга илк бор 1981 йили келганман. Ўшанда Ёзувчилар уюшмасининг аъзолари билан ҳам танишганман. Шу сабабли Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмаси ташкил этган конференцияда иштирок этиш мен угун фахрли. Замонавий Ўзбекистонда адабиётнинг, ёзувчиларнинг муҳим ўрнини кўриб қувондим. Айниқса, бу муҳташам анжуманнинг тантанали огилиши маросимида яққол кўринди. Бундан ташқари, айрим янги нашрларнинг сифати, савияси ҳам Ўзбекистонда адабиётга бўлган ҳурмат ва эътиборни кўрсатиб турибди.

Карл Рейхл,
Бонн университети профессори. Германия

Ўзбек тилидаги асарлар дунё тилларига таржима қилинишига, ўрганишига лойиқ. У хорижий тилларга кўпроқ таржима қилинса, ўқувчиларини топишига шубҳам йўқ. Менинг ўзбек фольклори ва адабиётига қизиқишим катта. Ҳозир замонавий ўзбек адабиёти ва шеъриятини ўқияман. Замонавий

адабиёт намуналарини корейс тилига таржима қилиш ниятидаман.

Ингён О,
туркишунос олим,
Евроосиё ва турк фанлари институти директори,
Дондрук аёллар университети профессори

Шоира ШАМС

1978 йили туғилган.
Урганч давлат уни-
верситетининг ўзбек
филологияси факульте-
тида таҳсил олган.

“Орзулар қояси”,
“Жавриким жондан
ўтар” шеърӣ тўплам-
лари чоп этилган.

Shoira
SHAMS

Tanish yomg'irlar

Лайли, кел суҳбат этайлик ишқ уза,
Йиғласам айб этма гар кўнглинг буза.

Кўзларим ашки ила тун қўйнини,
Ҳар кега тўлдирди бир-бир юлдуза.

Сен ўлуб мангу топишдинг Қайс ила,
Лек мени даврон айурди жон уза.

Элтингиз эмди ҳабибим олдиға,
Устухоним итларига егуза.

Сўрса ул: “Қандоғ эди мискин?”, дея,
Айтингиз: “Юмди қабогин феруза”.

Кетди оламдин ниҳон қалбин олиб,
Бўлмагай эмди они ҳет тиргуза.

Руҳи ғамда қолмасин Шоиранинг,
Ноласин мастур этингиз маҳфуза.

* * *

Англагунгам ўтди умрим ҳар калом отингни, Ишқ,
Билмагай олам ҳамонки жавҳари зотингни, Ишқ.

Ўтди ул Машраб Минодин акка янглиг ҳақкалаб,
Дорғага то кўкси токи кўрмади бодингни, Ишқ.

Ер ила кўкка қадар борлиқ фақат измингдадир,
Ўн сақиз минг олам айлар ҳар замон ёдингни, Ишқ.

Танни туфроғдин яратдинг, дилни гул атворидан.
Билмадим, недан яратдинг руҳи озодингни, Ишқ.

Шоира ҳамду санолар айлагай Маҳшаргага,
Шод этурсан жовидонда бори ношодингни, Ишқ.

* * *

Нега ишонмайсан кулгуларимга,
Ёнингда батамом бахтлиман ахир.
Фақат қувонг сизар бу кўзларимда,
Кўз ёш дема, тан олмайман барибир.

Қара, кулаяпти киприкларим ҳам,
Ойнинг шуъласидан марварид таққан.
Тошларни ўлдирар бағрига босиб,
Кулгугимдан тушиб топиб кетган ғам.

Хандаларим қуғиб қўнгироқгуллар,
Жаранглайверади дунёни тутиб.
Ишонади менинг кулгимга улар,
Бахтнинг нелигини билмасдан туриб.

Титраб кетар бир боғ мевасин тўкиб.
Ҳасратда сарғая бошлар бебахтлар.
Мен кулсам, хазонлаб жилмаяр маюс
Болалари ташлаб кетган дарахтлар.

* * *

Кўзларинг
келади исмингдан олдин –
Хаёлим соғилиб кетади.
Бўйинг шамоллардан олдин келади –
Вужудим ийманиб кетади.
Ойнинг ёруғидан олдин
хаёлинг
Ёритиб юборар оқшом қўйинини.
Менинг бедор дийдаларимда
рақс этади
юлдуздан олдин
Ишқ ёлқинлари...

* * *

Бир қуш уйқусидек ҳаётим аро
капалакдек қанот ёздинг сен
Мусигадек титрандим
тонг-ла
тўкилдим...
оловранг эдим кўзинг
Билмадим...
Оловранг ҳислариммиди?!
Ёдинг ила аралаш ёғар
Таниш ёмғирлар...
Намгил ер ҳидидек қўнар
ифоринг
Балки сўнги нафасларимга...
Мангу нафассизлик ҳаёти сари
Йўллар қўшилади
қадамларимга.
Бир қуш уйқусидек ҳаётим аро
Капалакдек қанот ёздинг сен...

* * *

Олмазорлар мевага кирди,
Кун қўйнида боғларнинг кўрки.
Нигоҳимни баргларга улаб
Рақс этади шамоллар эркин.
Шуълаланар мовий самовот,
Оқ парқулар илиб бошига.
Инжуланган саҳарлар аро
Қушгаларни горлар қошига.
Жаранглатиб шафақ танбурин
Оҳангларда оқарар осмон.
Назмалардан сармаст уйғондим
Қуёш оҳис мўралаган он.
Майсалардан қизғониб итдим,
Гул лабида қалқиса шабнам.
Ҳаволанган руҳимда синди
Тун бағридан бедор тикқан ғам.
Унутаман, ёниқ ҳасратлар
Бошпанасиз қолади энди.
Қарлуғоғлар юрагим аро
Боласига емак ташинди.
Олмазорлар мевага кирди,
Кўкка сапгир ёшарган кўнглим.
Қумриларнинг нолон созига
Сассиз кунларимни илиндим...

(Давоми. Боши 12–24-бетларда.)

Эрали қучоқ очиб турган собиқ синфдоши, гуруҳдошига ноилож қўл узатди. Бироқ Усмон барибир уни қучоқлаб олди.

– Унақа эмас-да энди, ўртоқ. Ҳар қалай, бегона эмасмиз-ку. Ё ҳарбийлар шунақа дийдаси қаттиқ бўлиб кетишадими?

Эрали аниқ жавобдан ўзини олиб қочди:

– Нега энди?!.

Усмон қўлидаги бошқарув калити тугмачасини “чиқ” этказиб босганди, машинанинг юкхонаси оҳиста очилди.

– Қисқаси, тандир-пандир, шашлик. Командирларингга тозасидан ҳам бор. Ҳаммаси сенга, ўртоқ.

Бунақа сахийликни кутмаган Эрали баттар ҳайрон қолди:

– Раҳмат-у, лекин бу ерда мумкин эмас.

Усмон бепарво қўл силтади:

– Иложи йўқ нарсанинг ўзи йўқ, ўртоқ. Агар ҳозир анави гўдайиб турган соқчига тўрт сўм қис-тирсам, нарсаларни ўзи хонангга обориб қўяди...

Эрали қатъий туриб олди:

– Ростданам мумкин эмас. Тартиб-қоида шунақа.

Усмон ён берди:

– Бўпти, бўпти. Тартиб-қоида сенга ўхшаган лоҳларга чиқарилган ўзи. Қисқаси, оғайни, бир маслаҳатли иш чиқиб қолди. – У Эралини қўлтиқлаб чеккароққа олиб ўтаркан, одатига кўра йўл-йўлакай кўзойнагини тўғрилаб қўйди. – Энди гапни аччиқ ичакдай чўзиб ўтирмайман... Битта ақлли гап айтайми? Мен эркин тадбиркорман. Қўлида пул ўйнайдиган ишбилармонман. Мен бировнинг буйруғи билан тонг саҳарда ўрнимдан туришни, чопишни, машқ қилишни, гўдайиб қоровулликда туришни, ҳожатхона тозалашни ўзимга раво кўрмайман...

Гап ўзани қаёққа кетаётганини тусмол қилган Эрали унга эътироз билдиришга уринди:

– Менга қара...

Усмон дарров шахдидан тушди:

– Бўпти, бўпти, фақат ватанпарварликдан маъруза ўқимай қўя қол. Ўзи шароитингни кўриб турибман. Ҳар якшанба тўрт соатга шаҳарга чиқишга рухсат, шунақами?

– Нима эди?

– Шунақа! Аллақачон сўраб-суриштирганман.

Демак, беш йил умринг шу режимда ўтади. Бу ёқда эса гулдай бир қиз сени кутиб сўлиб ўтириши инсофданми? Хоҳлаган пайтинг олдида бо-ролмасанг, хоҳлаганча бирга юролмасанг. Шуям ҳаётми? Қўлингдан келгани “алё... салом... хайр...”

Шу, холос. Бир кун келиб генерал бўлганингда эса, ҳаёт аллақачон ўтиб бўлган бўлади.

Жаҳли чиқиб бораётган Эрали ўзини оғирликка солди:

– Тушунмадим.

– Ҳозир тушунасан. Қисқаси, – Усмон кўзойнагини олиб, Эралига тик боқди: – мен Нафисани-кига одам юборяпман.

Титраб кетган Эралининг кўзлари қисилди:

– У сенга тегмайди!

Усмон хотиржам эди:

– Тегади. Бу ерга келганимнинг сабаби, мабо-до, телефон қилиб қолса, яна минғирлаб ўтирма демоқчиман. Эркақчасига келишиб олайлик. Яна кўзингнинг сувини оқизиб “Сенга ўзим уйланмоқ-чийдим...” деб ўтирма-я. Биласан, қиз боланинг кўнгли бўш бўлади. Бунинг устига “Йўқолган пи-чоқнинг сопи олтин” деган гапларам бор...

– У сенга тегмайди дедим! – тишлари орасидан тақрорлади Эрали.

Усмон очиқдан-очиқ мазахга ўтди:

– Нима, ваъдасини олиб қўйганмисан? Ё ихти-ёри сендами?

Нимадир демоқчи бўлган, лекин лаблари тит-раб, гапиролмаган Эрали жаҳл билан қўл силта-ганча, дарвоза томон юрди. Усмон унинг ортидан бақириб қолди:

– Ҳой жинни! Тандир-чи? “Тентак сув”-чи?

Эрали бу гапларни эшитмагандай ичкарига кириб кетди.

Йигит хонасига чошиб борган заҳоти телефони-да қайта-қайта ўзига ёд бўлиб кетган рақамларни терди. Аксига олиб телефондан “Абонент хизмат кўрсатиш доирасидан ташқарида”, деган жавоб ке-лаверди. Эралининг бўлари бўлиб, фиғони фалакка чиқиб турганида хонага иккита катта-катта сумка кўтарган навбатчи терлаб-пишиб кириб келди.

– Фаниев, сенга берворишди. Ўртоғинг экан. Ҳидини қара, ҳидини... Сўлак безларим ишлаб кетди-я...

Навбатчи гапини тугатиб улгурмасидан бурун Эрали шартта сумкаларни унинг қўлидан юлқиб олди-ю, очиқ деразадан пастга отиб юборди. Сум-калар асфальт йўлакка гурсиллаб тушди, шиша-ларнинг жаранглаб сингани эшитилди. Ётоқхона ёнидан ўтиб бораётган майор Жўрабоев тўхтаб, жаҳл билан тепага, иккинчи қават деразасига қа-ради.

– Ким бу? Қайси хона? Қирқ иккимми?

Энди барибир яшириниб бўлмасди. Тажриба-ли майор хоналарнинг жойлашишини ёддан би-ларди. Эрали деразадан бўйлади.

– Курсант Фаниев! Ўзимам сиз бўлсангиз керак деб ўйловдим. Қани, тез бу ёққа тушинг-чи.

Эрали оёғини қўлига олиб югурганча бир дақиқада майорнинг қаршисида ҳозир бўлди:

– Ўртоқ майор. Биринчи босқич курсанти Фаниев буйруғингизга биноан...

Майор унинг гапини бўлиб, сумкаларга ишора қилди:

– Аввал мана бу ерни ёғ тушса ялағудай қилиб тозаласиз, тушунтириш хати ёзиб, менга топширасиз, кейин эса уч суткага гауптвахтага равона бўласиз. Тушунарлими?

– Худди шундай, тушунарли, ўртоқ майор.

– Тушунарли бўлса, бажаринг.

Майор ҳавони ҳидлаб-ҳидлаб қўйгач, афсуслангандай бош чайқади-да, йўлида давом этди. Эрали энгашган маҳал бунинг сабабини билгандай бўлди: сумкалардан биридан ароқ сизиб оқмоқда эди.

Сармоядорроқ оилада эркатой бўлиб ўсган, ўзи истаган нарсани доимо қўлга киритиб ўрганган Усмон совчиларнинг иккинчи гал ҳам қуруқ қайтишганини эшитиб, ўзини қўярга жой тополмай қолди. Қанақасига? Биринчи сафарни-ку, онаси айтганидай, қизи борнинг нози бор, қабилдаги ҳикматга йўйганди, аммо иккинчиси-чи? Ҳатто “Ёшлар бир учрашиб кўрсин” ҳам дейишмабди. Уялмай-нетмай “Қизимиз кўнмади” дейишибди. Бу... бу унга нисбатан ҳақорат эмасми? Ким бўлиб санки... Ҳе ўша сенга тарбия берганларнинг...

Ҳа, айнан шундай: ким бўлибдики... Бир кўнгли шартта қўл силтаю, кет, дейди; ана, ҳаммаёқ сулувлару барнолар, дарахтни тепсанг камида тўртта маликаи Ҳуснобод ёғилади. Лекин, иккинчи томондан қараса, бу қилиғи билан қиз Усмонни писанд қилмаслигини кўрсатмаяптими? Агар шунақа манманлик қилаётган экан, бу ўзига зарар: Усмон жимгина бўйин эгиб кетаверадиганлардан эмас. Илло, қайси бир муаллим айтганидай, қаршилиқ қаршилиқ туғдиради. Мана энди сен билан бошқача гаплашамиз, яхши қиз!..

Азалдан аён ҳақиқат бу: қасдлашган кўнгилда бадбин режалар патос бойлай бошлайди...

Усмон вилоят марказидаги шоҳбекатга бориб турди. Тошкентдан келиб тўхтаган автобусдан йўловчилар гуриллаб тушишди. Машинасини чеккароқда қолдирган Усмон сумка кўтарган Нафисанинг ёнига борди.

– Яхшимисиз, Нафисахон.

Нафиса йигитни кўриб хижолат чекди:

– Вой, Усмон, ассалому алайкум.

– Ваалайкум. Уйгами?

– Ҳа.

– Опкетай. Менам қишлоққа.

– Раҳмат. – Қиз бўйнини чўзиб, катта йўлга қаради: – Мен маршрутқада...

Усмон илжайди:

– Майли, жуда қўймасангиз маршрутқа пулини оларман. Ўзи бу ерга синглимни опкетишга келгандим, бир дугонасиникида экан, йўлга чиқиб тураман деди.

– Роҳилами?

– Ҳа. Кетдикми?

Нафиса иккиланиб туриб қолди.

– Ишонмасангиз Роҳила билан гаплашинг, у мени қайрилишда кутиб турибди. – Усмон телефонини узатди: – Номерини терайми?

– Йўғ-э, – хижолат чекди Нафиса. – Роҳила бўлса... майли. Бирга...

– Ҳа-да. Юринг. Манави ёқда аравам...

Нафиса орт ўриндиққа ўтирди. Катта йўлга чиқишгач, Усмон ўриндиқ ёнидаги термосдан чашкага шарбат қуйиб узатди.

– Марҳамат. Онам ўз қўли билан тайёрлаган. Самарқанд гилосидан.

– Раҳмат.

– Аввал ичиб кўринг, раҳматни кейин айтасиз. Чет элликларга бергандим, жинни бўлиб қолишди ўзлариям. “Бунақа ширин сокни умримизда ичмаганмиз”, дейишди. Табиий-да.

Нафиса чашкани олиб, шарбатдан ҳўплади.

– Бемалол “оқ” қилиб ташлайверинг. Қўрқманг, спирти йўқ.

Нафиса кулимсираб қўйгач, шарбатни ичди.

– Ростданам ширин экан.

Усмон кўтаринки оҳангда қизнинг гапини маъқуллади:

– Ширин ҳам гапми, асал, асал!

Нафиса минг истиҳола билан, узр сўраётгандай оҳангда деди:

– Усмон. Роҳила йўқлигида айтиб олай. Мендан хафа бўлгандирсиз. Лекин...

Усмон қизни гапиргани қўймади:

– Асли ўзим нотўғри иш қилдим. Аввал олдингиздан бир ўтишим керак эди. Бекорга шунча одамни овора қилиб... Қайтанга ўзим уялиб қолдим... Лекин, эшитишимча, уйдагиларингиз “Шундай одамлардан совчи келди”, деб роса хурсанд бўлишган экан.

Нафиса кулимсиради:

– Сиз уларга эмас, менга одам қўйгансиз шекилли...

– Бу гапингизам тўғри. – Кўзойнагини тўғрилаб қўйган Усмон тезликни пасайтириб, ортига ўгирилди: – Бир ақлли гап айттайми?

– Айтинг. – Жилмайиб турган Нафиса беихти-
ёр эснади, бундан хижолат тортди. – Вой узр.

– Ҳечқиси йўқ.

Йигитнинг яна ўгирилиб йўлга қараб олгани-
ни кўрган қиз сўради:

– Ақлли гап... айтмоқчи эдингиз.

– Айтманам! – мамнун илжайди Усмон. –

Қўлга келиб қўнган қушни учириб юбориш ё бош-
қа бировга қўшқўллаб тутиш – гирт нодоннинг
иши.

Ҳеч нарсани тушунмаган Нафиса бўшашиб:

– Яъни... – деди, афтидан, ниманидир аниқ-
лаштирмоқчи бўлди, аммо бошқа гапиролмади.
Бунинг ўрнига кўзлари сузилиб, боши “шилқ”
этиб тушди: қиз ухлаб қолганди.

Усмон машинани орқага қайириб олиб, бирдан
тезликни оширди:

– Мана шунақа!

Бир ҳафтача бўлиб қолди, Нафисанинг теле-
фони ўчган. Кўнгил – душман; хаёлга нималар
келмайди.

Эрали кечки овқатдан кейин кийим-бош юви-
ладиган хонага қамалиб олиб, рақамларни тера-
верди, тераверди. Аммо бундан нима наф?..

Эрали шу ҳолатда юраги сиқилиб ўтирга-
нида хонага икки курсант кириб келди. Озгин,
нимжонроқ Тоҳир билан хирсдай бақувват Но-
сир деярли ҳамиша бирга юришади. Носирдай
танқўриқчисига ишонса керакки, Тоҳир ун-
ча-бунча курсантни писанд қилмайди, бемалол
осмондан келиб муомала қилаверади. Шунгами
кўпчилик уни орқаворатдан “Чиранчиқ” деб атай-
ди. Аммо Тоҳирнинг калласи балодай ишлайди,
айниқса, чет тилидан олгани “аъло”. Тоҳир бил-
ганларини ҳимоячисига ўргатса керакки, ҳозир
ҳам улар ўзаро инглизча гужурлашишарди. Тоҳир
кўйлак-ёқаларни ичкарига ташлаб, махсус жойга
кир ювиш кукунидан солгач, тугмачани босган
эди, машина автомат ғириллаб ишлаб кетади.

Носир тумтайиб ўтирган Эралидан ҳол сўра-
ган бўлди:

– Тинчликми?

Эрали хушламайгина жавоб қайтарди:

– Тинчлик.

Носир тирғалишини қўймади:

– Ҳозир биз нима деганимизни тушундингми?

– Йўқ.

– Эртага учиш амалиёти дедик.

Тоҳир истеҳзоли илжайди:

– Шу оддийгина гапларниям тушунмадингми,
нодон?

Эрали асабийлашди:

– Сенам менга ўхшаб мактабда тўрт йил немис
тили, беш йил француз тили, коллежда уч йил
инглиз тили ўқиганингда кўрардим аҳволингни.

Тоҳир мақтанди:

– Мен махсус мактабда ўқиганман.

– Шунга чулдираяпсан-да, – бўш келмади Эра-
ли ҳам.

Тоҳирнинг авзойи бузилди:

– Менга қара, тушунмадим, сен менга дўқ
уряпсанми?

Эралига барибир эди:

– Тушунганинг.

– Ҳов бола, – Тоҳир Эралига яқин келди, сал
энгашиб, унинг иягидан тутди: – мен билан ўй-
нашма, бир урсам нақ қишлоғингга бориб туша-
сан-а!

Бу чиранчиқнинг ўзини қандай уришини
тасаввур этиб, кулгиси қистаган Эрали ўрнидан
турди:

– Ўзинг бирга бир чиқасанми, – дея у Носирга
ишора қилди, – ё телехингни ўртага соласанми?

– Сени ўзим эзиб ташлайман!

Тоҳир ҳезланиб, Эралининг юзига мушт ту-
ширмоқчи бўлди, аммо у ўзини чаққонлик би-
лан четга олганди, мушти бўш ҳавога йўлланган
чиранчиқнинг ўзи мункиб кетди. Бундан фой-
даланган Эрали чап қўлда унинг иягига мушт
солди. Тоҳир бўш қопдай орқага учиб кетди.
Ниҳоят аралашмаса бўлмаслигини тушунган
Носир осонлик билан Эралини ўзи томон қайи-
риб олиб, бир уришда уни эшикка қапиштириб
ташлади.

Шовқинга навбатчи чошиб келди.

– Нима гап?

Носир кир ювиш машинасига диққат билан
қараб турган ҳолда жавоб қайтарди:

– Негадир яхши ишламаяпти. Курсант Фаниев
шуни сизга айтишга бораётиб, тойиб кетди. Шу.

Навбатчи аввал Эралига, сўнг иягини чангал-
лаб турган Тоҳирга қаради:

– Курсант Исомиддиновга нима қилди унда?

Носир Тоҳирга бир қаради, икки қаради,
аммо нима дейишни билмасдан пешонасини
қашлади.

– Ҳали ёлғон тўқиб улгурмадингизми?

Навбатчининг бу гапига жавобан Носир
очиқкўнгиллик билан кулиб юборди:

– Тўғриси, улгурмадим. Жуда тез етиб келдин-
гиз-да. – У навбатчининг ёнига борди: – Ўртоқ
навбатчи. Эртага ҳақиқий самолётда биринчи
учишимиз. Шунга болалар ҳаяжонланишяпти-да.
Бўлиб туради. Бошингиздан ўтган-ку...

Носир навбатчини қўлтиқлаганча яна нималарнидир гапирган кўйи хонадан олиб чиқиб кетди.

Тоҳир Эралига ўқрайиб қараб, дўқ урди:

– Ҳали кунингни кўрсатаман! Менга қўл кўтарганинга минг пушаймон бўласан!

Аллақачон ўзининг ташвиш-хавотирли ўйларига фарқ бўлган Эрали лоқайд жавоб қайтарди:

– Қўлингдан келганини қилмайсанми?!

Дарҳақиқат, бу кун курсантлар учун ўзгача ҳаяжонларга тўла кун эди. Улар эрталабдан ҳарбий машқлар аэродромида йўриқчи-учувчи бошчилигида самолётларда учишга тайёргарлик кўра бошлашди.

Сафни охириги марта кўздан кечириб чиқаётган майор Жўрабоев Эралининг бир томони кўқарган юзини кўриб қолди.

– Курсант Фаниев! Бу яна нимаси?

Эрали дарҳол жавоб қайтарди:

– Йиқилиб тушдим, ўртоқ майор!

Майор унга шубҳаланиб қаради, аммо гумони ни айтиб ўтирмасдан, таъкидлаб сўради:

– Учоласизми ишқилиб?

– Худди шундай, ўртоқ майор, учоламан.

Майор ишонқирамасдан бош чайқаб қўйгач, сафни кўриқдан ўтказишда давом этди.

“Эркин!” буйруғи янграганидан кейин курсантлар ҳаяжон билан самолётда учиш навбати келишини кутиб, уймалашиб туришди. Шу маҳал Эралининг телефони жиринглаб қолди. У шошиб чўнтагидан аппаратни олдию, экранчадаги “Нафиса” ёзувини кўриб, ҳаяжон билан чеккароққа чопиб ўтди. Эрали шовқинни босиш учун бақириб гапира бошлади:

– Яхшимисиз, Нафиса... Нега телефонни кўтармайсиз? Юз марта кўнғироқ қилдим ўзиям... Алё, эшитяпсизми? Алё... Нафиса...

Самога кўтарилган самолёт узоқлашди. Бирдан атрофга жимлик чўкди. Ва мана шу сукунат ичида Нафисанинг пичирлагани аниқ-тиниқ эшитилди:

– Бугун... бугун тўйим...

– А?

Қисқа гудоклар. Кўз олди қоронғилашиб, қалт-қалт титраётган Эрали қайта кўнғироқ тугмачасини босди. Телефон ўчган...

Аллақадан, узоқ-узоқдан майорнинг овоз кучайтиргичда айтаётгани эълони эшитиларди:

– Курсант Фаниев!.. Фаниев! Кармисиз, нима бало? Сизнинг навбатингиз! Фаниев деяпман!

Эрали бирдан оғирлашиб қолган оёқларини базўр судраб, маст одамдай чайқалган кўйи ҳарбий самолёт ёнига борди, судралиб кабинага чиқди,

учувчи жойига ўтирди. Унинг ҳаракатларини энсаси қотиб кузатиб турган майор норози тарзда бош чайқади ва рўйхатга ниманидир белгилаб қўйди.

Қулоғи шанғиллаётган Эрали минглаб бўлакларга бўлиб ташланган, парча-парча бўлиб кетгандай туюлаётган танасини, энг муҳими, пароканда ўйларини бир жойга йиғиб олишга уринаркан, қаршисида ўзига мулойим жилмайиб турган йўриқчи-учувчи Қўлдош акани кўрди. Эллик ёшлардаги, қўй кўзлари кулиб турадиган Қўлдош ака, курсантларнинг меҳрибон устози.

– Ҳаммаси жойидами? – деб сўради йўриқчи-учувчи.

Эрали бир амаллаб жавоб қайтарди:

– Жойида.

– Унда кетдик.

Паррақлар ишга тушди, улар тобора тезроқ айлана бошлади. Ниҳоят йўриқчи самолётни ўрнидан қўзғатиш рухсатини берди. Самолёт аэродром четига қадар шиддатли тезликда борди ва юқорига кўтарилди.

– Яхши. Биринчи парвоз муборак бўлсин, Фаниев!

– Раҳмат.

– Давом этамиз...

Парвоз бир маромда кечмоқда. Эрали неча йиллар интиқиб кутган парвоз қувончига қўшилган ногаҳоний айрилиқ алами унинг қалбини остин-устун қилиб ташлаган эди. Наҳот орзулари саробга айланган бўлса. Наҳотки...

Йўриқчи-учувчининг луқмаси Эралини ўзига келтирди:

– Хаёлинг жойида эмасга ўхшайдими, Фаниев?

Эрали хўрсинди, беихтиёр тан олди:

– Юрагим куйяпти, Қўлдош ака.

Қўлдош ака жилмайди:

– Ерда дўхтирлар кутиб туришсинми?

– Шарт эмас... – Эрали чуқур нафас олди, пастга, қуйида қолган булутлар қатламига қаради. – Қизик, тепадан қаралса, булутлар... шудгорланган ерга ёққан қорга ўхшаркан, а.

Қўлдош ака бош ирғаб, бу ўхшатишни маъқуллади:

– Шундай.

– Ўртоқ йўриқчи-учувчи, бошқаришни тўла зиммамга олишга рухсат беринг.

Қўлдош ака бир зум ўйланиб қолди, сўнг, йигитнинг овозидаги ҳазинлик, гусса таъсир қилдими, бош ирғаб, ёнидаги тугмачани босди:

– Рухсат.

Нимагадир аҳд қилган Эрали булутлар орасини ёриб ўтдию, курсни қишлоғи томон олди.

Қўлдош ака беозор тўнғиллаб қўйди:

– Оббо, сенинг юрагингни деб бошимиз балога қолмасайди ҳали.

Эрали бу гапни эшитмагандай самолётни пастлатаверди.

Қишлоқдан чиқиб келган тўй машиналари сафидаги қора “Мерседес” да келин-куёв ўтирарди. Олдинги ўриндиқда, ҳайдовчининг ёнида аллақачон кайф бўлиб қолган куёвжўра Собир.

Тўсатдан тиниқ осмонда пайдо бўлиб, шиддат билан шу тарафга учиб келган самолёт пастлаб, машиналар карвони устидан ўтди. Машинадагилар бақир-чақир қилиб ўз қувончларини изҳор қилишга шошишди. Аммо келинчакнинг ранги оқариб кетди, шошиб орқага ўгирилиб, самолёт изидан қараб қолди.

Собир ойнадан бошини чиқариб, шодон қўл силкиди:

– Эҳ-ҳе-ҳей!.. – У бошини ичкарига олиб, ортга ўтирилди, куёв йигитга ҳасад аралаш ҳавас билан қаради. – Самолётни ўзинг заказ қилдингми, оғайни? Соққаси қанча бўлди? Ё Эрали қарашвордимми? Бира тўла бир эскадрилясини чақирмабсан-да. Осмонда “Усмон плюс Нафиса” деган ёзувни ёзишарди. Даҳшат бўларди ўзиям!

Усмон бу мақтовларнинг ўзига дахли йўқдек йўлдан кўз узмай, миқ этмасдан кетаверди.

Самолёт айланиб, иккинчи бор келганида ваҳимали даражада пастлаб учди. Видеочикамерасида, куёвжўралар эса қўл телефонларида жон-жаҳдлари билан самолёт томошасини суратга олишарди.

Самолёт машина қаршисидан учиб ўтаётганида Нафиса кабинада ўтирган Эралини кўрди. Аниқ кўрди. Йигит ҳам қизга кўз ташлашга улгурди.

Самолёт шиддат билан тепага кўтарилди. Келинчак орт ойнада оппоқ доғ мисоли кўкка термулиб қолаверди.

Усмон кўзойнагини тўғрилаб олиб, Нафисага ўтирилди:

– Бир ақлли гап айтайми?

Аммо келинчак уни эшитмаётгандек ҳамон мовий кўкдан, узоқлаб, нуқтага айланаётган самолётдан кўз узмасди...

Эралининг кўзлари жикқа ёш эди.

– Сал босилдими, ўғлим? – меҳрибонлик билан сўради Қўлдош ака.

Эрали бош чайқади.

– Ҳечқиси йўқ, ўзи шунақа бўлади, – уни юпатишга уринди Қўлдош ака. – Яра бир ловуллаб оғриб, кейин тузалади. Ҳар қалай, у энди бировнинг хасми. Бахтли бўлсин... Хўш, энди реал ҳаётга қайтайлик.

Йўриқчи-учувчи алоқани ишга туширди. Шу заҳоти майор Жўрабоевнинг фигони фалакка чиқиб бақираётгани эшитилди:

– Йўриқчи-учувчи Жалилов! Жалилов! Жалилов!

– Ўртоқ майор, – айбдорона оҳангда изоҳ берди Қўлдош ака. – Кутилмаганда алоқа узилиб қолди денг. Мана, ҳозиргина тикланди.

– Шунинг учун курсни ўзгартирдигизми? Бу нима ўзбошимчалик? Тез базага қайтинг!

– Хўп бўлади, ўртоқ майор! Алоқа тугади. – Қўлдош ака Эралига қараб жилмайиб қўйди. – Рухсатингиз билан бошқарувни ўз зиммамга оламан, жигит.

Эрали унсиз бош ирғади. Самолёт кескин бурилиш ясаб, аэродром томон учди.

Бир муддат алоқа йўқолган самолётни курсантлар аэродромда шовқин-сурон билан қарши олишиб, экипажни саволларга кўмиб ташлашди: “Нима бўлди?.. Айб қаерда экан?.. Қўрқмадиларингми?..” Фақат қовоғидан қор ёғаётган майорнинг:

– Бу нима шовқин? Бозорми бу ер сенларга? – деган бақиригидан сўнгина ҳамма жимиб қолди.

Ҳатто телефонига қараб, бирдан ҳовлиқиб қолган, энди майорга мурожаат қилмоқчи бўлган Тоҳир ҳам тилини тишлади. Ҳамма ўз жойини эгаллади ва машғулот давом эттирилди.

Албатта, бу масала шундай қолиб кетиши мумкин эмас эди. Майор Жўрабоев ҳам амалдаги тартиб-қоидаларга бўйсунган ҳолда машғулотлар тугаб, билим юртига қайтишган заҳоти муассаса раҳбари полковник Расуловга мурожаат қилди.

– Ўртоқ полковник. Буларга нисбатан қатъий интизомий чора кўрмасак бўлмайди.

Йўриқчи-учувчини неча йиллардан бери яхши биладиган полковникнинг бу гапга ишонгиси келмади.

– Қўлдош ака тажрибали йўриқчи. Жуда тажрибали. Балки чиндан ҳам алоқа узилиб қолгандир.

Майор истеҳзоли илжайди:

– Шу арзимаган баландликда-я. Бўлиши мумкин эмас.

– Техника бу, ўртоқ майор. Ҳар нарса бўлиши мумкин.

– Унда бунга нима дейсиз? – Майор қандайдир қониқиш билан қўл телефонидаги видеоёзувни кўрсатди. Унда келин-куёвнинг машиналар карвони устидан шиддат билан, жуда пастликда учиб ўтаётган ҳарбий самолёт кўрин-

ди. – Касални яширсанг иситмаси ошкор қилади, деганлари шу-да. Алоқа узилган эмиш. Бизни аҳмоқ деб ўйлаганми булар... – Полковникнинг қошлари чимирилаётганини кўрган Жўрабоев бирдан жиддий тортди: – Бу уставни, барча йўриқномаларни ҳамда техника хавфсизлиги меъёрларини атай ҳамда қасддан бузиш ҳисобланади, ўртоқ полковник.

Полковник кумуш сочларини силаганча ўйла-ниб қолди. Сўнг қизиқиб сўради:

– Айтгандай, сиз бу видео ёзувни қаердан ол-дингиз, ўртоқ майор?

– Интернетдан, прямой репортаж қилиб кири-тиб юборишибди азаматлар.

– Ҳм-м... Нима, ўзингиз интернетга кириб ту-расизми? Иш пайтида.

– Йўғ-э, вақт қайда. Курсантларимиздан бири тасодифан кўриб қопти... Хуллас, мана менинг рапортим. Мен курсантни билим юр-тидан ҳайдашни, йўриқчини эса уч ойлик си-нов муддати билан механикликка ўтказишни талаб қиламан.

Полковник рапортни олди.

– Мен бир ўйлаб кўрай.

Майор ўрнидан турди:

– Кетишга рухсат беринг.

Полковник хўрсинди:

– Рухсат.

Полковник рапортга тезгина кўз югуртириб чиққач, дераза ёнига бориб, ташқарига қаради, курсантларнинг машғулотини бироз кузатган бўлди, сўнг қайтиб жойига келиб ўтирди-да, столдаги тугмачани босди.

– Жалилов келган бўлса, айтинг, кирсин.

Эшик оҳиста очилиб, Қўлдош ака кирди.

– Чақиртирганмидингиз, ўртоқ полковник.

Расулов шошиб ўрнидан турди:

– Келинг, Қўлдош ака, келинг. Сиз билан бир гаплашиб олай деб чақирдим-да... Марҳамат, ўтиринг.

Ҳаммаси тамом бўлди...

Эрали хонасида тушкун кайфиятда, ҳукми кутиб ўтирарди. Низомга кўра билим юртдан ҳайдашлари тайин. Ишқилиб, Қўлдош акага гап тегмаса бўлди эди. “Менинг касримга...”

Эшикдан бўйлаган Тоҳир ёш боладай тилини чиқариб, майна қилаётгандай бошини чайқади:

– Бай-бай, курсант Фаниев... Ие, нега ҳалигача нарсаларингни йиғиштирмадинг?

Мушт бўлиб тугилган бармоқлари қисирлаб кетган Эрали аста ўрнидан тура бошлади:

– Кир, ёрдамлашворасан.

Тоҳир хушёр эди – қочиб қолишга ўнғай бўл-син учун гавдасини сал орқароққа олди, аммо гап-дан қолмади:

– Ўзлари баҳузур.

Энди мазах қилиш навбати Эралига ўтди:

– Ёнингда телехинг бўлса кирардинг-а.

Бунақа пичингларни эшитавериб, бети қотиб кетган Тоҳир пинагини бузмади:

– Сен яхшиси ўзингнинг келажагингни ўйла, нодон.

– Сенам мен ҳақимда қайғурмай кўя қол.

Тоҳир билафонлик қилди:

– Ўлибманми қайғуриб! Ҳаммаси кафтдагидай кўришиб турган бўлса. Сени мардикорлик, қора иш кучоқ очиб кутиб турибди, тўнка. Энди бун-дан кейин кимга сакрамаслик кераклигини билиб оларсан. Лекин кеч!

Кўзи қонга тўлган Эрали ичкарига таклиф қилди:

– Бу ёққа кириб гапир-чи?!

Унинг вазоҳатини кўрган Тоҳир жон алпозда жуфтакни ростлаб қолди. Эрали эшикни маҳкам бекитди-да, нарсаларини йиғиштира бошлади.

Бу сафар эшикни навбатчи очди:

– Курсант Фаниев. Сизни сўраб келишибди.

Бу хабарни эшитган Эрали гарангсиб қолди. Ким экан? Наҳотки яна ўша аблаҳ... Нега келади?

Назорат-ўтказиш постидан не хаёлларда чиқиб келган Эрали дарахт баҳайбат эман дарахти ёнида-ги ўриндиқда ўтирган онаси билан опасини кўрди.

– Вой, ўргилай болам...

– Укажон!..

Улар кучоқлашиб кўришди.

– Баттар озибсан-ку, болам.

– Қорайибсан. Энди ҳақиқий йигитга ўхшаб-сан.

Ҳаяжонли ҳол-аҳвол сўрашишлар, пича кўз ёши ҳам тўкиб олишлардан сўнг Ойгул хола ўғ-лига диққат билан қараб туриб сўради:

– Кайфиятинг йўқми, болам?

– Йўғ-э, – шошиб жавоб қайтарди Эрали, – сал чарчаган бўлсам керак-да.

Ойгул хола енгил тин олди:

– Унда майли... Камандирларингга раҳмат айтиб қўй, бугун бозор бўлмасаям сени чақириб беришди. Биз ўзи Жиззах бозорига келгандик. Йўл-йўлакай сениям бир кўриб ўтайлик дедик.

Эрали ҳайрон бўлди:

– Бозорга. Тинчликми, ойи?

Ойгул хола мағрур тарзда, ҳаттоки қаддини сал ростлаброқ дедики:

– Опангга нон синдирдик. Худо хоҳласа, – она уялиб, ўзни четга олган қизига қараб, кулимсираб қўйди, – Худо хоҳласа кўклам тўй. Шунга мато-чўбарак дегандай...

Эрали ҳам яйраб кетди:

– Почча ким?

– Яхши одамларнинг боласи. Олмалидаги Тиркаш муаллимнинг кенжаси. Сен танимасанг кераг-ов. Улар асли найман уруғидан...

КППдан чиқиб, атрофга аланлаган навбатчи шошиб Эралининг ёнига келди:

– Курсант Фаниев. Зудликда полковник Расуловнинг кабинетига кираркансиз.

Жазоланиш фурсати етиб келганини англаган Эрали бўшашиб ўрнидан турди:

– Хўп бўлади.

– Майли, болам, борақол. Бизни деб гап эшитиб юрма тагин. – Ойгул хола имлаб қизини чақиргач, ўриндик ёнидаги рўзгор сумкаларини ўғлининг қўлига тутқазди: – Бу ерда озроқ туршак, майиз, чакки... Мумкин-ку, а?

Эралининг иккиланиб турганини кўрган навбатчи жавоб қайтарди:

– Мумкин, холажон, мумкин.

Эрали нарсаларни олди, ҳамон яқин келмасдан, нарироқда турган опасига қўл силкиб қўйди:

– Бахтли бўлинг, опа.

Гулзода ҳам бунга жавобан қўл силкиди.

Навбатчи билан маъмурий бино томон бораётган Эрали йўл-йўлакай сўради:

– Ҳаммасидан хабаринг бордир?

Навбатчи боши ҳам курсантга ачиниб қаради:

– Бунақа гаплар тез ёйилади.

– Демак, ҳозир паттамни қўлимга тутқазишадими, шундайми?

– Буйруқни де.

– Нима фарқи бор... – Эрали сумкаларни навбатчига берди. – Ол. Эслаб юрарсан. Олавер...

Кенг-мўл кабинетда Расуловдан ташқари майор Жўрабоев, фуқаро кийимидаги йўриқчи-учувчи Жалилов ҳам бор экан.

Полковник ҳеч қандай савол-жавоб ўтказмади, воқеа тафсилотларини ижикилаб сўраб ўтирмади, гапни ҳам қисқа қилди:

– Юз берган ҳодиса юзасидан суриштирув ишлари олиб борилди. Йўриқчи-учувчи Жалилов ёзиб берган тушунтириш хатида ҳамма айбни ўз зиммасига олган.

Тумшайиб ўтирган Жўрабоев ажабланиб, ўрнидан туриб кетди:

– Лекин...

Полковник майорнинг гапини бўлди:

– Жалилов ўз хоҳиши билан ишдан бўшаш ҳақида ариза ёзган. Биз бу илтимосни қаноатлантирдик. Курсант Фаниевнинг ҳали тажриба-сизлигини ҳисобга олган ҳолда унга огоҳлантириш эълон қилинади.

Майор яна:

– Лекин... – дейишга улгурди, холос.

Полковник кескин оҳангга машваратга яқун ясади:

– Ҳаммага жавоб!

Воқеа бунақа яқун топиши мумкинлиги етти ухлаб тушига кирмаган Эрали маъмурий бинодан гарангсиз чиққач, машқ майдони ёнида анча туриб қолди. Ниҳоят эшикда Қўлдош ака кўринди. Эрали чошиб унинг ёнига борди.

– Қўлдош ака! Нега бундай қилдингиз?

Собиқ йўриқчи-учувчи маъюс кулимсиради:

– Ўзи... ўзи пенсияга чиқсам деб тургандим.

– Қўлдош ака, – дея титраб-қақшаб ёлворди Эрали. – Сиз кетманг. Мен ўртоқ бошлиқнинг олдига кирман, ҳаммасини тушунтирмаман.

– Бу энди ҳеч нарсани ўзгартирмайди, чунки буйруқ муҳокама қилинмайди, – дея Эралининг елкасига қоқиб қўйди Қўлдош ака. – Поезд кетиб бўлди, жигит. Энди бу ёнига хушёр бўл! Хайр!

Қўлдош аканинг ортидан анграйиб қараб қолган Эралини кимдир туртгандай бўлди. У шошиб ортига ўгирилди ва қаршисида ўзига қадалиб тикилиб турган майорни кўрди. Жўрабоев надомат билан пичирлади:

– Қўлдош ака... осмон жинниси эди... Сен шу қурбонликка арзийсанми, курсант?

Овози титраб кетган майор жавоб ҳам кутмасдан ўқув биносига қараб тез юриб кетди. Оёқларидан мадор қочган Эрали деворга суяниб қолди.

Биринчи имконият туғилиши биланоқ Эрали шаҳарга чиқиб, Қўлдош акани излади. Беш қаватли уйнинг энг юқори қаватида яшаркан. Аммо эшик кўнғироғига ҳеч ким жавоб бермади. Эрали кўни-қўшнилари суриштириб билди: уй эгаси аёли билан қишлоққа кетибди. Бунақа пайтлари табиий равишда айтиладиган “Бола-чақаси-чи?” деган савол ҳар сафар муаллақ қолаверди. Ахийри, узоқ суриштиришлардан сўнггина Қўлдош ака ёши қирққа яқинлашганда укасининг қизчасини асраб олганлигини, қиз бўй етиб, тўрт-беш йил бурун ўша қишлоққа турмушга чиқиб кетганлигини аниқлади. Хуллас, ҳозир Қўлдош аканинг иккита суюкли невараси бор экан: бир ўғил, бир қиз.

Билим юртида эса машғулотлар давом этмоқда эди. Энди Эрали янада астойдил ўқиши, жони борича машқ қилиши, спорт залида, тренажёрда терлаб-пишиб шугулланиши шарт эди. У чарчаб-ҳориган маҳаллари ўзига майор Жўрабоевнинг изтиробли саволини берарди: “Сен шу қурбонликка арзийсанми, курсант?” Жавоб... жавоб қандай ҳам бўларди! Бунақа маҳаллари Эрали сакраб ўрнидан туриб кетар ва дарсни қайта бошдан ўқишга ўзини мажбур қиларди.

Аммо ўзлаштириш осон кечмасди. Айниқса, ёзма ишда саводи ҳаминқадарлиги яққол сезиларди-қоларди. Бу сафар ҳам шундай бўлди. Майор Жўрабоев синов натижаларини эълон қиларкан, фақат курсант Тоҳир Исомиддиновнинг иши “аъло” баҳога арзишини алоҳида таъкидлаб ўтди.

– Курсант Ғаниев.

Эрали учиб ўрнидан турди:

– Мен.

– “Уч”. Минуси билан.

Курсантлар кулиб юборишди, ҳатто ҳазил аралаш чапак чалганлар ҳам бўлди. Эрали қизариб-бўзариб майорнинг қўлидан ёзма ишини олди, жойига ўтириб, варақлаб кўрди. Деярли ҳар бир жумлага қизил ручка теккан эди.

Шу тун Эрали мижжа қоқмади ҳисоб. У хонада кўзлари қизарганча ёзма иши матнидаги ҳар бир

сўзни китобга қайта-қайта солиштириб чиқди. Ҳатто ҳамхонасининг ўрнида ағдарилиб:

– Сен ухлайсанми ўзи, бойқуш? – деб тўнғиллаганига ҳам эътибор бермади.

Ҳа, тан олади: хатолари мўл эди. Ҳалиям майор аябди: бемалол “икки”, ҳатто “бир” қўйса ҳам бўларкан. Уят...

Баайни Эралининг эзилиб юрганини сезгандай эртаси куни курсантлар ясаган самолёт моделларини синчиклаб текшириб чиқаётган катта лейтенант Довуров кутилмаганда:

– Курсант Ғаниев. Баҳойингиз “аъло”, – деб қолса бўладими!

Эрали қувончдан ўзини еттинчи осмонда ҳис қилди. Бўларкан-ку...

Тез орада ҳарбий ўқув аэродромида амалий машғулотлар бошланиб кетди. Юраги така-пука бўлиб турган бўлса-да, Эрали қаттиққўл йўриқчилар кўмагида самолёт-вертолётларни хотиржам, совуққонлик билан бошқаришни ўрганди.

Навбатдаги амалиётдан кейин машғулот спорт залида давом этди. Кимоно кийган курсантлар мураббий раҳбарлигида шарқ яккакураши билан шугулланишаётган пайт тасодифан Эрали спарингга Носир билан тушиб қолди.

Пайтдан фойдаланиб қолишни истаган Тоҳир зипиллаб келиб, Носирнинг қулоғига шивирлаб кетди:

– Бир таъзирини бериб қўй, бу жўжахўрознинг! Мураббий иккала рақибга қараб, ўзича уларнинг кучини чамалаб кўрдими, Эралидан сўради: – Вазн категорияларинг тўғри келмаяпти. Ал-маштираими?

Ҳамманинг қулоғи динг бўлиб, унинг жавобини кутаётганини сезган Эрали қатъий бош чайқади:

– Йўқ. Ҳаммаси жойида, сэнсэй.

“Ўзинг биласан” дегандай елка қисиб қўйган мураббийнинг рухсатидан сўнг татамида “жанг” бошланди. Носир бақувват, тажрибали спортчи. Бу унинг хотиржам, ўзига ишонч уфуриб турган ҳаракатларидан ҳам яққол сезилиб турарди. Эрали жон-жаҳди билан унга бўш келмасликка тиришди, ҳатто икки-уч марта аниқ зарба ҳам берди. Буни кутмаган курсантлар иккига бўлиниб, ишқибозликка, бақир-чақир қилиб далда беришга ўтишди:

– Урсанг-чи тузукроқ!.. Жонинг борми ўзи?.. Сол...

Рақибини саноқли сонияларда бир ёқли қилман деб ўйлаган Носир жаҳл билан ҳужумни кучайтирди, Эрали ҳимояни. Олишув янада қизиди.

Носирнинг кескин оёқ зарбаларидан бири кутилмаганда пешонасига қарсиллаб тегган Эрали татамига “гуп” этиб қулади. Тоҳир бадхоҳлик билан эълон қилди:

– Тамом!

Бу машъум ҳукмдан сўнг залга бирдан ўлик сукунат чўкди. Ҳатто ранги қордай оқариб кетган мураббий ҳам бир оғиз сўз айтишга ожиз эди. Эрали нафас олмасди. Ҳамма лол-ҳайрон.

Туйқус қоғоз устида қалам юрган каби нимадир қитирлагандай бўлди. Ер билан битта бўлиб ётган курсантга жон битмоқда эди. Ана, аввал у қўлларини йиғиштириб олди, кейин уларга таянганча қаддини ростлади. Сўнг оёқларида маҳкам турди-да, мушт қилиб тугилган қўлларини ёрилган лаблари ёнига олиб боргач, мураббийга қаради, сўзларни дона-дона қилиб деди:

– Тайёрман. Давом эттирамин, сэнсэй.

Лаблари пир-пир учаётган мураббий Эралини аста елкасидан қучиб олиб, шивирлади:

– Сен ютиб бўлдинг, курсант...

Ўқишнинг қолган даври шувиллаб ўтди-кетди. Битирувчиларга тантанали равишда диплом топшириш маросимига курсантлар ўзларига ярашиб турган лейтенант формаларида келишди.

Байрамга ота-оналар, қариндош-уруғлар йиғилишди. Улар орасида кўзёшларини яшириб йиғлаётган Ойгул хола, эрининг ёнида катта гулдаста билан қаппайган қорнини яшириб турган Гулзода ҳам бор эди.

Жанговар ҳарбий учувчиларга қисмларга йўлланмалар берилди. Бу тасодифми, Тоҳир Исомиддинов, Носир Тошбоев, Эрали Ғаниевлар бир қисмга тушиб қолишди.

Улар белгиланган пайтда қисмга етиб келишди, подполковник Раҳимов томонидан қисм жангчиларига таништирилди. Шундан сўнг ҳарбий хизмат бошланди.

Кеч кузнинг бадқовоқ кунларидан бири эди. Кутилмаганда ҳарбий учувчилар қисмида тревога янграб қолди. Учувчилар, экипажнинг бошқа аъзолари чопиб келишиб самолёт ва вертолётлар қаршисида саф тортишди.

Қисм командири подполковник Раҳимов буйруқ берди:

– Жанговар топшириқ! Зудликда десантчи аскарларни вертолётларимизда тоғли ҳудудга етказиб боришимиз шарт! Зудликда!.. Экипажлар, ҳарбий машиналарга!

Экипаж аъзолари вертолётлар томон чопишди. Усти ёпиқ машиналарда етиб келган десантчи

аскарлар командирлар буйруғига кўра гуруҳларга бўлиниб, аллақачон парраклари айлана бошлаган вертолётларга чопиб чиқишди.

Десантчилар ошиғич жойлашиб бўлишгач, самога учта ҳарбий вертолёт кўтарилиб, ёнма-ён учиб кета бошлашди.

Орадан чорак соат ўтар-ўтмас ҳаво кескин айниди. Қора булутлар ҳамма томонни қоплаб олди, момоқалдироқ гумбурлади, чақмоқлар чақди. Булар ҳам камдай кучли бўрон кўтарилди. Қудратли шамол забтида худди ўйинчоқдай гоҳ пастга тушиб, гоҳ тепага кўтарилаётган вертолётни бошқариш тобора қийинлашиб борарди.

Чап тарафдаги яшил чироқча пирпираганини кўрган Тоҳир радиоалоқага чиқди:

– База, биринчи эшитади! Қабул.

Учишни бошқариш марказидан навбатчининг ташвишли овози эшитилди:

– Биринчи! Ҳозиргина метеорология хизматидан шошилинч хабар олдик. Сизлар учаётган ҳудудда кескин ҳаво ўзгариши кутилмоқда. Жала, чақмоқ. Зудликда базага қайтинг!

– Тушундим. – Тоҳир қаршисидаги тугмачалардан бирини босди. – Иккинчи! Эшитяпсанми мени?

Қайдандир узоқдан Носирнинг таниш овози келди:

– Эшитяпман.

– База билан боғландингми?

– Ҳа.

– Орқага қайтиш керак!

Ташқарида шиддат билан жала қуя бошлади.

– Бошқа илож йўқ, – хўрсинди Носир. – Бўлма-са қулашимиз аниқ.

Қора булутлар бағрида чақмоқ, момоқалдироқ гумбурлади. Жала дўлга айланди.

Учинчи вертолётни бошқариб кетаётган Эралининг ёнига келган десантчилар гуруҳи бошлиғи, ёшгина лейтенант бақариб сўради:

– Нима гап, командир?

– Қайтишга буйруқ берилди. – Эрали ташқарига ишора қилди: – Хавф максимал даражада. Чақмоқ урса, бир ҳовуч кулга айланамиз.

– Чақмоқ урмаса-чи?

Эрали тушунтирди:

– Унда бўрон вертолётимизни суриб бориб тоққа уради.

Лейтенант афсусланиб бош чайқади:

– Эҳ, аттанг... Ҳеч иложи йўқми, командир?

– Озгина иложи бўлса ҳам жоним билан эди. Йўриқномага кўра ҳам ҳозироқ ортга қайтишимиз шарт! Шунча одамнинг ҳаётини хавф остига қўёлмаймиз!

Лейтенант ҳаммасини тушунгандай бош ирғади-ю, бирдан ёлвориб илтимос қилишга тушди:

– Бир йўлини қилинг, ака. Биз етиб бормасак, у ёқда дўстларимиз ҳалок бўлишади.

Эрали ҳайрон бўлди:

– Нима гап ўзи, тушунтириб гапиринг.

Лейтенант оғир уф тортди:

– Тоғдан бир гуруҳ жангарилар ошиб ўтишга уринишмоқда. Уларнинг ҳужумини чегарачиларимиз қайтариб туришибди. Лекин агар улгурмасак... Эҳ, етиб борсак эди...

Эрали қаршисидаги тубсиз зулматга, ора-сира чақнаётган чақмоқларга, дўл-жалага бир муддат тикилиб қолди, сўнг икки ёнига қаради. Иккала вертолёт чироқларидан уларнинг орқага қайрилаётгани равшан эди.

Радиоалоқа ишга тушди:

– Учинчи! Учинчи!

Эрали яшил тугмачани босди:

– Учинчи эшитади.

– Қайтишда ҳам эҳтиёт бўлинг. Бўрон кучаймоқда.

– Тушундим, база.

Вертолёт янада қаттиқроқ силкина бошлади.

Дастакни бир амаллаб ушлаб турган Эрали ортида бошини чангаллаб ўтирган десантчиға ўгирилди.

– Ўртоқ лейтенант!

У бирдан жонланиб қолди:

– Нима гап, командир? Буйруқ ўзгардимиз?

– Йўқ, буйруқ ўз кучида қолди... – Эрали икки ёнга қараб, тобора узоқлашаётган қизил чироқларни кўрди. – Етиб борсак, қанча одамни асраб қоламиз?

– Бир рота аскарни!

Негадир айни лаҳзада Эралининг кўз ўнгидан мудом мулойим жилмайиб турадиган йўриқчи-учувчи Қўлдош ака ўтдию, у шахт билан радиоалоқани ўчирди.

– Ўртоқ лейтенант, негадир алоқа ишламай қолди-я...

Лейтенант унга ҳайрон бўлиб қаради. Эрали давом этди:

– Шунга буйруқни яхши эшитолмай қолдим. Эшитсам ҳам англолмадим. Қайта сўрай десам, аҳвол бунақа.

Шундагина лейтенант ниманидир англагандай бўлди:

– Айтмоқчисизки...

Эрали ўзи ўзига буйруқ берди:

– Олга!

Лейтенант ҳаяжонланиб Эралининг елкасига қоқиб қўйди. Митти вертолёт жунбушга келган чексиз осмон бағрида ожиз хас мисоли учиб кетди.

Шу сонияларда ҳарбий учувчилар қисмининг бошқарув пультада вазият таранг эди. Зеро, пульт ёнида ўтирган Раҳимовга навбатчи:

– Учинчи билан алоқа узилди, – дея рапорт берганди.

Подполковник ўрнидан илкис турди:

– Қанақасига узилади?

– Билмадим, аниқ бир нарса деёлмайман, – чайналди навбатчи. – Балки... балки ҳалокатга учрагандир...

– Ёмон нафас қилма! – жеркиб берди уни Раҳимов. – Нима қилиб бўлсаям алоқани тикла. Ҳозироқ!

– Ҳўп бўлади, – деган навбатчи овози хириллаб қолгунча микрофонга бақираверди: – Учинчи! Учинчи! База гапиряпти! Қабул! Қабул...

Охири тоқати тоқ бўлган подполковник буюрди:

– Биринчи билан иккинчига хабар қилинг.

Навбатчи энди:

– Биринчи! Биринчи! – дейишга ўтди.

Тоҳир дарҳол алоқага чиқди:

– Биринчи эшитади.

– Учинчи билан алоқа узилди. Вазият ҳақида хабар беринг.

Тоҳир атрофга аланглаб, ўнг тарафида ўзига параллел равишда келаётган чироқни кўрди. Орқада эса узоқлашиб кетаётган митти ёруғ нуқта. Тоҳир жаҳл билан елка қисиб қўйди.

– База. Иккинчи ўнг ёнимда учиб кетяпти. Учинчи кўринмаяпти. Вазият: хавф максимал.

Раҳимов микрофонга эгилиб, ҳорғин овозда буйруқ берди:

– Биринчи, базага қайтинг... Нима қилиб бўлса ҳам эсон-омон етиб келинг!

– Ҳаракат қиламан, ўртоқ подполковник! – бийрон жавоб қилди Тоҳир.

– Ҳаракат қиламан эмас, бажараман денг, Исомиддинов!

– Худди шундай, ўртоқ подполковник, бажараман!

Навбатчи энди иккинчини алоқага чақириб, учинчи билан алоқа узилганини хабар қилди ва вазият борасида ҳисобот сўради.

Носир ён-атрофга, орқага қараб олгач, рапорт берди:

– База. Биринчи чап ёнимда учиб кетяпти.

Учинчи... ҳозир... учинчи ортимда, узоқда кўрингандай бўлди. Менимча у курсни ўзгартирмаган...

Подполковник микрофонни навбатчининг қўлидан деярли юлқиб олди, ҳовлиқиб сўради:

– Нима дедингиз, иккинчи? Учинчи омонми?

Носирнинг шовқин-сурон ичидаги овози аранг эшитилди:

– Узоқда кўрингандай бўлганди. Қани, яна бир қарай-чи... Йўқ, ўртоқ подполковник, ҳеч нарса кўринмаяпти. Ҳеч нарса.

Умид шами бир ёниб ўчган Раҳимов ноилож буйруқ берди:

– Иккинчи. Зудликда базага қайтинг!

– Хўп бўлади.

Пешонасига совуқ тер тошган подполковник стулга беҳол ўтириб қолди.

Яна бир муддат микрофонга:

– Учинчи!..Учинчи!.. Қабул!.. – деб қичқириб турган навбатчи ўзига ўзи гапираётгандай аста деди: – Менимча биз учинчини йўқотдик...

Бошқарув пульти марказига оғир сукут чўкди.

Қалтираб-титраётган вертолётни аранг бошқараётган, ортига шунча тикилиб ҳам бирон ёруф нуқтани кўрмаётган Носир ахийри биринчи билан алоқага чиқди.

– Эшитдингми, учинчи билан алоқа узилибди.

– Айтишди.

– Бир қараганимда курс бўйича кетаётгандай кўринганди. Энди ҳеч нарса кўринмаяпти.

Тоҳир гапни калта қилди:

– Демак етиб келган.

Носирнинг юраги шувиллаб кетди:

– Унақа дема, Тоҳир.

– Бу машқ эмас, Носир, нега тушунмайсан?

– куйиниб гапирди Тоҳир. – Бу ҳақиқий жанг.

Уруш эса қурбонсиз бўлмайди.

Носир иккиланган оҳангда сўради:

– Ё орқага қайтиб, хабар олайми?

– Тентакмисан? – бақириб берди Тоҳир. –

Шунча одамнинг ҳаётини хавф остига қўясанми? Бунинг учун сени трибуналга беришади! Агар тирик қолсанг, албатта!

Носир очигига кўчди:

– Барибир кўнглим ғаш.

– Кўнглингга эмас, буйруққа қулоқ сол! Қайт дейишдим, қайтиш керак! Тушундингми, иккинчи!

– Тушундим, биринчи!

Тоҳир тез ҳовуридан тушди:

– Бу бошқа гап...

Тим қора осмонда бўрону жала қўйнида ёнма-ён учиб кетаётган иккита миттигина вертолёт учувчилари то не машаққатлар билан, бир амаллаб базага етиб келгунларига қадар бошқа бир оғиз ҳам гаплашишмади.

Тим қора осмон бағрида, бўрону жала забтида қолган вертолёт учувчисига йўналишни аниқ олиш

осон эмас. Эрали ҳам десант гуруҳи бошлиғининг харитасига қараб кўр-кўрона йўл танларди.

– Бўш келма, командир, – деб қўярди уям харитага дамо-дам қараб. – Яна бир соатча чидаб берсанг, объектда бўламиз.

Кутилмаганда бирдан мотор ўчиб, паррақлар айланиши тўхтадию, вертолёт бўрон измида номаълум томонга учиб кетди. Эрали жаҳл билан дастакни урди:

– Лаънати!

– Нима бўлди, командир? – хавотирланиб сўради лейтенант.

Эрали очигига кўчди:

– Мотор ишдан чиқди.

– Энди нима қиламиз? Созлаб бўлмайдимиз?

– Ҳавода-я. Йўқ... Иккинчи моторни ишга туширишга уриниб кўраман.

Эрали калитни буради. Бир неча уринишдан сўнг ниҳоят захира мотор ишлаб кетди, варрақлар айланди. Вертолёт чайқалиб-қалтираб йўналиш бўйича учишда давом этди. Лейтенант хурсанд бўлиб кетди:

– Яшавор, командир!

Эрали бақириб тушунтирди:

– Бу мотор тинч ҳавода бир соат учишга чидаб беради. Бунақа бўронда эса... билмадим...

– Бир амалла, командир. Ахир, у ёқда...

Эрали унинг гапини бўлди:

– Ортиқча юкларни ташлаш керак.

– Ҳозир.

Лейтенант бошчилигидаги аскарлар вертолёт эшигини очиб, зарур эмас буюмларни, юкларни пастга ирғита бошладилар. Бир пасдан сўнг ёмғир-дўл ичкарига ҳам ура бошлади: вертолётни енгиллаштириш учун аскарлар оғир эшикни ҳам қўпориб олиб, ташлаб юборишганди.

Фарқ терга ботган Эрали ёнига чошиб келган лейтенантга қарамасдан ҳам гапирди:

– Ҳеч нарса кўринмаяпти. Бу аҳволда тоққа бориб урилишимиз мумкин.

– Чироқларни нега ёқмаяпсиз?

Эрали изоҳ берди:

– Моторга ортиқча зўриқиш керак эмас. Чироқларни қўниш олдидан ёқамиз. Харитани кўринг-чи, агар ростданам сиз айтган жойда бўлсак, қўнишга текисроқ жой бормикан?

Десантчи харитага қаради.

– Мана, мана бу ер яланглик экан.

– Етиб борармиканмиз...

Эрали шу сўзларни айтган маҳал вертолёт лапанглаб кетиб, мотор яна ўчди. Вертолёт пастга, зулмат қаърига қулай бошлади. Шунча уриниб ҳам захира моторни юрғаза олмаган Эрали жон

аччиғида чироқларни ёқиб юборди. Уларнинг хира ёруғида қуйида тоғ чўққиси кўринди.

Вазият ўта қалтислигини, омон қолишга умид қолмаганини англаб турган бўлса-да, Эрали десантчиларга иложи борича хотиржамлик билан кўрсатма берди:

– Сакрашга тайёрланинглав!

Бўрон вертолётни ёнламасига суриб кетаркан, кутилмаганда ялангликда гулхан шуъласи кўзга ташланди. Лейтенант қичқириб юборди:

– Бизникилар!

Эрали бор кучи билан вертолётни шу ялангликка қўндиришга уринар, аммо бўрон вертолётни жарлик томон суриб кетаверарди. Вертолёт ялангликка, тахминан, олти-етти метр яқинлашганида Эрали аскарларга ишора қилди:

– Сакранглав!

Бошлиқнинг буйруғидан сўнг десантчилар бирин-кетин ўзларини қуйига ота бошлашди. Вертолёт пастлаб бориб, яланглик чеккасига гичирлаб қўнди. Бир қадам нарида тубсиз жар. Вертолёт яна озгина сурилди ва жар чеккасида лапанглаб туриб қолди.

Лейтенант Эралига:

– Сакра, командир! – деб бақирганча ўзини пастга отди.

Вертолёт жар лабида бир сония лапанглаб турди, сўнг қуйига қулади. У чуқур жар тубига шиддат билан учиб бориб, тошларга урилдию, ёниб кетди.

Жар лабига чопиб келган лейтенанат хирқироқ овозда пастга қараб бақирарди:

– Командир! Командир!

Вертолёт портлашидан ҳосил бўлган шуъла десант гуруҳи бошлиғининг юзини ёритди. У йиғларди...

Шу пайт жар лабига пастдан бир қўл ёпишди. Кейин иккинчиси. Буни кўриб десантчилар бошлиғи аввал қотиб қолди, сўнг шошиб тиз чўқди. Қўллар ортидан Эралининг боши кўринди.

Лейтенант жон алпозда учувчини тортиб олди.

– Омонмисан, командир!

Эрали ҳансираб, аранг жавоб қайтарди:

– Шунақага ўхшайди, лейтенант.

– Худога шукр-э! – Юзини енгига артган лейтенант шошиб ўрнидан турди. – Сен ўзингга келиб тур. Биз анави ярамасларнинг таъзирини бериб келайлик. Кейин бир отамлашамиз.

Гуруҳ бошлиғи аскарлари томон чопиб кетди.

Эрали эмаклаб жар лабига келди ва ёнаётган вертолётга узоқ тикилиб қолди...

Ҳарбий учувчилар қисми майдонида байрам

либосидаги ҳарбийлар саф тортишди. Одатдагидек, Тоҳир билан Носир ёнма-ён туришди.

Ҳалидан буён асабийлашаётган Тоҳир гижиниб вишиллади:

– Нима, яп-янги вертолётни портлатиб юборгани учун мукофотлашяптими?

Бу гапни эшитиб сесканиб кетган Носир биринчи марта Тоҳирга қаттиқ, синчков тикилди.

– Ҳа, нима бўлди? – энсаси қотиб сўради Тоҳир.

– Ўшанда... ўшанда Эралининг орқасидан боришим керак эди, – деди Носир дабдурустан.

Тоҳир баттар тутақди:

– Хўш, борганинда нима бўларди? Ўлардинг-кетардинг. Ҳалиям менга раҳмат де.

Носир бош чайқади:

– Эрали ўлмади-ку. Менам эплардим. Бу... қўрқоқлигим учун ҳеч қачон ўзимни кечирмасам керак.

Тоҳир майнавозчиликка ўтди:

– Ҳай-ҳай, ўзингни бос. Ювош, ўртоқ, ювош.

Носирнинг ранги ўзгарди, кўзлари нафратдан қисилди:

– Мен сенга ўртоқ эмасман. Сенинг ёнингда туришнияма истамайман!

Носир жаҳл билан нари кетди. Тоҳир ўнгайсизланиб атрофга аланглади, ўзига тикилиб турганларга қараб ночор кулимсиради.

Минбарга қисм командири подполковник Раҳимов кўтарилди.

– Азиз ҳамкасблар! Муҳтарам ҳарбийлар! Бугун бизнинг қисмимиз учун, ҳаммамиз учун жуда қувончли кун. Ўзбекистон Республикаси Президентининг Фармонида кўра ҳарбий операцияни амалга ошириш пайтида кўрсатган алоҳида жасорати учун жанговар учувчимиз, лейтенант Эрали Фаниев “Жасорат” медали билан тақдирланди!

Эрали шахдам қадам ташлаб майдонга чиқиб келди. Подполковник унинг кўкрагига “Жасорат” медалини тақиб қўйди. Эрали ҳарбийлар томон ўгирилиб, честь берди:

– Ўзбекистон Республикасига хизмат қиламан!

Гулдурас қарсақка ҳарбий оркестр ижро этаётган танатанали мусиқа садолари қўшилиб кетди.

Танатанали маросимдан сўнг ҳарбийлар трибуна қаршисидан саф-саф бўлиб ўта бошлашди. Кўкрагига “Жасорат” медали тақилган лейтенант Эрали Фаниев уларнинг олдинги қаторида эди.

Шу куни Эрали бир эркалик қилди: қисм командирининг рухсати билан онаси, опаси, поччаси, жиянчаси ва устози, ўзи атай чақиртирган Қўлдош акани самолётга олиб чиқиб, уларни осмон бағрида роса сайр қилдирди.

Салоҳиддин
МАМАЖОНОВ,

Филология фанлари доктори,
профессор. Ўзбекистон Фанлар
академияси академиги.

1931 йили туғилган.

“Гафур Ғулом прозаси”, “Услуб
жилолари”, “Лирик олам, эпик
кўлам”, “Шоир дунёси” каби ил-
мий китоблар муаллифи.

2005 йили вафот этган.

Мақола жузъий қисқартиришлар
билан берилмоқда

Salohiddin
MAMAJONOV

Munaqqid iste'dodi

Бугунги адабиётимизда поэзия, проза ва ҳатто драматургияда бир-биридан талантли ва умидли ёшлар пайдо бўлаётгани қувонарли ҳол, албатта. Аммо адабий танқидчиликка дадил кириб келаётган ёшларнинг нисбатан камлиги бу соҳанинг бугуни ва эртаси ҳақида жиддий ўйлашга мажбур қилаётир. Оғизга тушган ёшроқ танқидчиларимиз ҳам қирқ ёш атрофида. Деярли ҳар ойда илмий кенгашларимиз камида икки нафар фан номзоди тайёрлайди. Негадир, булар диссертация ёқлагунча 4-5 та мақолани бир амаллаб чиқарадилар-у, кейин сувга тушган тошдек йўқ бўлиб кетадилар. Иқтидорли адабиётшунос ва танқидчи ўринбосарлар вояга етмаётганлигининг боиси қаерда экан? Нимага бу жанрга қизиқувчилар кам?

Вақтли матбуотга назар ташлаганимизда ҳам талаба чоғлариданоқ адабий жараёнга фаол аралашиб, кўпчиликнинг эътиборини тортадиган мақолалар билан чиқаётган ёш мунаққидни топиш қийин.

Адабий танқид ҳозиржавобликни ва жуда катта меҳнатни талаб қилади, десак, шеърият-чи ёки проза-чи! Ёки “бироз нафас ростлаб”, адабий ҳодисалар “бироз тиниб” сўнг тадқиқотни талаб қилувчи адабиётшуносликда ҳам муҳим назарий масалаларни дадил ҳал қилиб берувчи йирик, монументал илмий асарларга қўл урган ёшларнинг кўринмаётганлиги-чи!

Назаримда, ёшларда талабалик чоғлариданоқ бу зарур соҳага муҳаббат уйғотиш, йўналтириш керакка ўхшайди. Шунчаки фан номзодлари эмас, балки адабиётшунослик ривожига ва биринчи навбатда адабиётимиз такомиллиги, мафкуравий ишимизга катта ёрдам берадиган ҳақиқий олимларни, ўзига хос йўли, овози ва услубига эга танқидчиларни тайёрлаб етказишимиз керак. Сир эмас, аспирантурага илмда лаёқатсиз, кимнингдир эрка ўғил ё қизини олиш ҳодисаси ҳам йўқ эмас. Бундайлар нари борса фан номзоди ва ҳатто фан доктори бўлиши мумкин-у, аммо чин маънодаги олим бўлмайди.

Адабий танқид ҳам бадиий адабиётнинг бир тармоғи. Шундай экан, бу соҳада ҳам адабий жараёнга ва воқеликка ўз позициясидан мустақил туриб қараган, ўз нуқтаи назарига эга, ўз овози, ўз услуби, ўз йўлига эга одамларгина ишлаши ва жамиятга фойда келтириши мумкин. Адабиёт танқидчиси адабий ҳодисаларни ғоявий-эстетик таҳлил қилувчи, уларга чуқур илмий баҳо берувчигина эмас, балки

ўткир ҳаётӣ муаммоларни публицистик йўл билан муҳокама қилиш ва ҳал этишда фаол иштирок этувчи ижодкор ҳамдир. Адабий танқидчи ёзувчи каби ўзлиги – “Мен” ини кўрсата олувчи шахсдир. Танқидчининг “Мен” и адабий асардаги бош фазилат – янгиликни, адабий жараёндаги етакчи, илғор тенденцияни илғай олиш ва фаол қўллаб-қувватлашида, адабий асар ҳамда адабий жараёндаги қусурларнинг илдишларини топа билишида, ўз мулоҳаза ва фикр-ғояларини мароқли, асосли, қизиқарли қилиб ифодалашида кўринади, айниқса, биринчи навбатда ҳақиқатни қаттиқ ҳимоя қилишида намоён бўлади. Иқтидорли адабий танқидчи ёки адабиётшуносни тайёрловчи асосий соҳа бўлмиш аспирантура ўзи тайёрлаётган фан номзодининг шу ўз “Мен” ига эга бўлишига, яъни илмда мустақил йўлдан кетишига ҳар доим ҳам ёрдам беряпти дея олмаймиз: тўртта диссертацияни ўқиб, бешинчисини, яъни “шўрвасининг шўрвасини” тайёрлаш ҳодисаси тез-тез учраб турибди. Бу иллат яна бир бошқа иллатнинг ҳам – китобдан китоб ясашни ҳам туғдирмоқда. Бадиий ижоддаги схематизм, китобийлик касали адабий танқидчиликда ва адабиётшуносликда ҳам кўринмоқда: кимнингдир китобидаги фикр-мулоҳазаларни ўз сўзи билан баён қилиб (албатта, бирор ерда ўша китоб муаллифининг камчилигини топиб танқид қилиб, эл кўзига ўзининг мустақиллиги кўрсатиб ҳам қўйилади), янгилик деб тақдим этилмоқда. Ҳамза, А.Қодирий, Ойбек, Ф.Ғуллом, Ҳ.Олимжон, Уйғун, Миртемир, К.Яшин ва бошқа қатор ёзувчиларимиз тўғрисида кўплаб йирик монографиялар ёзилган. Кейинги пайтларда бу адиблар тўғрисида илмий унвонлар

олиш мақсадида диссертациялар ёзилди, китоблар чиқарилмоқда. Лекин булар орасида янги сўз айтган, мазкур ижодкорларнинг очилмаган қиррасини кашф этган ишларни топиш қийин.

Бирор янги асарга турли газета ва журналларда босилган рецензиялар ҳам икки томчи сувдек бир-бирига ўхшайди. Ҳатто бир асар тўғрисида икки хил фикр рукнида берилаётган мақолаларда ҳам шу икки хил фикр-ни, баҳсни топиш қийин. Бундай илмий иш ва мақолаларнинг зиёни бадиий асар, адабий ҳодисаларни баҳолашгагина тегиб қолмайди, балки, энг аввало, шу асарлар муаллифларининг камол топишига, ўз овози – “Мен” ига эга бўлишига монелик қилади. Албатта, бу “оқсоқол” танқидчилар ва адабиётшунослар фаолиятида учровчи камчиликлар ҳам ёш танқидчиларнинг шаклланишига тўсиқ бўлаётгани сир эмас. Энг аввало, ўша таниқли танқидчиларимиз ижодида адабий жараёндаги йирик ва ўткир назарий масалалар, адабиётимизнинг ўқ томири, дард-ташвишлари билан жиддий шуғулланиш

етишмайди. Уларнинг аксарияти рецензиялар, жуда нари борса, обзор мақолалар ёзиш ва шулар йиғиндисидан китоб қилиш билан чегараланмоқда. Ўзбек адабиётида типиклик, конфликт, сюжет ва композиция, образ ва тил, адабиётдаги миллий ва умуминсоний жиҳатлар, маҳорат масалалари хусусида деярли ҳеч қандай жиддий ишлар ёзилма-япти ёки йўл-йўлакайгина баъзи фикрлар айтилмоқда, холос. Менинг назаримда, ўзбек танқидчилигида ўртамиёна асарни кўкларга кўтариб мақташ ёки инсоният бадиий оламида янгилик қилмаган, адабиётни олдинга силжитмаган ёзувчини классик ёзувчи даражасига чиқариб қўйиш ҳоллари кўп учрамоқда. Натижада у ўз асарини ғоявий-бадиий мукаммаллаштиришдан кўра обрў-мукофот талаб қилиш тўғрисида кўпроқ ўйлайди. Танқидчи ёзувчига янги, актуал мавзунини кўтаргани ва шаклдаги шунчаки эксперименти учун баҳо бериши керак эмас, балки воқеликка, ҳаётга ва одамларга янгича, мустақил ёндашишига, ғоявий-бадиий позициясига, даврнинг ўткир ижтимоий-сиёсий-ахлоқий талабларига нечоғлик теран жавоб беришига қараб баҳолаши лозим.

Назаримда, ёш танқидчи бадиий асарнинг кашфиёт ёки кашфиёт эмаслигини тўғри ажратиб олиши, ёзувчининг ўзига хос овози, йўли, услуби борлигини сезиб олиши учун, албатта, адабиёт тарихини ва классик адабиётдан тортиб то ҳозирги давр адабиёти вакиллариининг ижодини пухта билиши керак бўлади. Айтайлик, йирик олимларимиз Ҳ.Ёқубов ёки И.Султонов ўзбек адабиётини чуқур билдилар, унинг ҳар бир даври ёки шу даврнинг ёзувчиси тўғрисида ўзларининг мустақил қарашлари, баҳоларига эга. Уларнинг бадиий

асар, адабий жараён ёки бирор ёзувчига берган баҳоларида одил, тўғри, принципиал илмий баҳо айтилишининг сабабларидан бири шу ерда. Сўнгра улар адабиёт назариясини пухта биладилар. Афсуски, ёш танқидчиларимиз адабиёт назариясига доир масалалар билан кам қизиқмоқдалар...

Ижодий жараён, ижод фалсафаси билан қизиққан М. Маҳмудов ёки ўзбек адабий танқидчилиги тараққиёт йўллари, унинг назарий ва методологик асосларини кўрсатиб берувчи икки монографиянинг муаллифи Б. Назаровни ёш танқидчи деб бўлмайди. Ҳозирги ёш, умидли танқидчилар тўғрисида ўйлаганда “Шеърятнинг тиниқ осмони” китобининг ва қатор принципиал мақолаларнинг муаллифи О. Абдуллаев, “Танқид ва услуб” китобининг муаллифи Ў. Ўтаев, “Чечанликда сўзга сувдайин оқиб...” номли оригинал китоби билан эътиборни тортган М. Қўшмоқов, “Курашчан шеърят”, “Истеъдод, этикод, замон” китобларининг муаллифи Б. Нормбоев, “Теран томирлар” асари ва қатор жиддий мақолалар муаллифи М. Саъдий, бир неча китоб ва мақолалар билан эътиборни тортган Н. Комилов, А. Каттабеков, Н. Холлиев, Р. Отаев, И. Ҳаққулов, шунингдек, илмий-назарий пухта мақолалар эълон қилаётган Аҳмад Аъзам, Ҳамидулла Болтабоев, Аҳмад Отабоев, Мансур Тенглашев ва бошқалар эсга келади. Буларда умумий фазилатлар ҳам, ўзларига хос жиҳатлар ҳам, муштарак етишмовчиликлар ҳам бор. Бу, албатта, уларнинг ижод қилаётгани, изланаётгани ва ўз “Мен”ига эга бўлишга уринаётганининг натижасидир. Уларнинг аксарияти бугунги адабий жараёнга, айниқса, ёш ижодкорларнинг изланишларини тадқиқ этишга қизиқишади. Бу табиий, албатта. Чунки кейинги йилларда адабиётимизга умидли, ёрқин талантлар дадил кириб кела бошлади.

Усмон Азимов, Хайриддин Султонов ва Тоғай Мурод, Мурод Муҳаммад Дўст ва Эркин Аъзамов каби ўнлаб ёш ижодкорларимиз кўпчиликнинг диққатини тортди. Уларнинг асарлари, ижодий кашфиётлари мунозараларга сабаб бўлмоқда. Ёш танқидчиларимиз мақолаларининг баҳсли, мунозарали бўлишини ҳам адабий жараёндаги шу янги талантлар асарлари тақозо қилмоқда. Булар адабиётдаги ютуқлардан самимий қувонадилар, гурурланадилар. О. Абдуллаевнинг “Шайхода сабоқлари”, “Билиб ёзган яхши” (Ш. Холмирзаев билан ҳамкорликда ёзилган), “Танқидчиликдаги нур ва соялар” каби мақолалари, таржима тўғрисидаги кузатишлари илмийлиги ва жанговарлиги билан ажралиб туради. Буларда унинг адабий ҳодисаларга чуқур тарихийлик принциpidан келиб чиқиб ёндашиши ёрқин кўринади. Тўғри, у баъзи рецензияларда бадиий асарнинг мавзу ва ғояси муҳимлиги учунгина юқори баҳо бериб, меъёрни бузади.

Нажмиддин Комилов ишларидаги чуқур илмийлик, ўткир публицистик руҳ, изчиллик ва далиллик диққатга сазовор. У таржимачиликдаги ижобий тенденцияларни ва қусурларни яхши илғаб олади, улар хусусида куюниб ёзади. Маълумки, юртимизда таржима асарлари кўп босилди. Булар орасида маҳорат билан оригиналнинг руҳи, файзи, шираси, нафосатини сақлаган қуйма таржималар ҳам, шунингдек, аслининг ғоявий ва бадиий қудратини бутунлай тушириб юборган енгил-елпи таржималар ҳам бор. Бироқ шу тенденцияларни дадил таҳлил қилиб, эътиборли, жиддий сўзни айтиб турадиган таржима танқидчилари деярли йўқ деса бўлади. Шунинг учун ҳам Н. Комиловнинг издошларини кутамиз.

Иброҳим Ҳаққуловнинг шеърятимиз, айниқса, ёшлар ижоди тўғрисидаги қатор мақолала-

Тенгдош-замондош ҳамкасб дўстим Салоҳиддин Мамажонов қаламига мансуб “Ёшлик”нинг 1984 йил 7-сонида эълон қилинган “Мунаққид истеъдоди” сарлавҳали мақоласи журналнинг биринги бош муҳаррири Эркин Воҳидов илтимосига кўра ёзилган, ўз вақтида адабий давраларда муайян қизиқиш уйғотган эди.

Мақолада ўша кезлари адабиёт майдонида фаол иштирок этаётган, ҳатто икки-угта адабий танқидга оид китоб тиклашга улгурган ёш мунаққидлар ижоди устида гап боради. Мақола бежиз “Мунаққид истеъдоди” деб аталган эмас. Улуғ шоир сўзлари билан айтганда “Эмас осон бу майдон игра турмоқ”.

Тарихдан маълум. Бадиий ижод аҳлига нисбатан маҳорат, шижоат, тафаккур бобида гин, етук, истеъдодли мунаққидлар ҳаммиша кам бўлган. Чунинги, XX аср рус адабиётида Пушкин, Лермонтов, Тургенев, Чехов, Толстой, Достоевский каби ўнлаб даҳо адиблар майдонга тикланган, танқид соҳасида эса Белинский билан Добролюбовга тенглашадиган бошқа мунаққидни тополмайсиз. Бутун бошли XX аср миллий янги ўзбек адабиёти тарихида ҳам иккита етук мунаққид – Матёқуб Қўшжонов ва Озод Шарафиддинов даражасидаги алломалар борми ўзи?! Бу адолатли жиддий савол олдида ўйлаб қоласан киши.

Орадан 34 йил ўтиб “Ёшлик”нинг ушбу сонида дўстим Салоҳиддиннинг мақоласини қайта ўқиб беихтиёр ҳайратга тушаман, ўй-мушоҳадаларга толаман. Мақолада, бир томондан, ўша давр руҳи баралла сезилиб туради, иккинчи томондан, унда даврига нисбатан жасорат билан айтилган мулоҳазалар бисёр. Муҳими, айни ўша кезлари танқид

рида бу жанр табиатини нозик тушуниши ёрқин кўриниб туради. Бунинг боиси бор. У, энг аввало, иқтидорли адабиётшунос. Бироқ И. Ҳаққуловнинг қатор мақолаларида классик шеърятимизга доир ишларига хос илмий теранлик, чуқур босиқлик етишмайди. Ортиқча-бемеъёр ҳис-ҳаяжонга берилиб кетиб, номатлуб фикрлар ва жумлаларни ёзади. Олим бир мақоласида адабий танқид тўғрисида сўзлаб туриб “У руҳий қаҳатчилик жафолари нималигини бошидан кечираётир. Ундаги ҳиссий идрок ҳали кишини қувонтира олмайди. У дунёга мустақил ва фалсафий назар билан қараш учун то ҳануз теран бир малака пайдо қилгани йўқ”, дейди. Бу жуда кескин ва бир ёқлама фикр. Ҳар бир нарсага, жумладан, адабий танқидга ҳам тарихийлик принциpidан келиб чиқиб ёндашиш ва баҳолаш керак. Адабий танқидчилигимиз тарихидаги қийинчиликлар, баланд-пастликлар бир томондан унинг ўсиш-камолот қийинчиликларидан бўлса, иккинчи томондан ижтимоий ҳаётдаги мураккабликлар туфайли юз берди. Булардан қатъи назар, адабий танқид бадиий адабиётимиз тараққиёт даражасининг маҳсули эди. Айни чоқда у адабиётимизнинг бугунги даражага кўтарилишида қўлидан келган улушини қўшди ва қўшиб келмоқда. Адабий жараёндаги бош, етакчи тенденция билан иккинчи даражали ҳодисаларни аралаштириш ёки тенглаштириш тўғри эмас.

Айрим ёш танқидчиларимиз бадиий асарнинг шакли, жанри ва умуман шоирнинг экспериментини таҳлил этиш, мақташ билан маҳлиё бўлиб, асарнинг ижтимоий моҳиятини баҳолашга у қадар диққат қилмайдилар. Ҳар қандай янги ва гўзал шакл даврнинг катта ҳақиқатини ифодалашга хизмат этсагина қимматга эга бўлади. Миртемирнинг “Танқидчиликнинг Сизнинг ижодингизга берган баҳоси ҳақида нима дейсиз! Қайси хизматингизни

улар қайд қила олди, қайсиларини фаҳмлаб етмади!”, деган саволимизга берган жавоби ҳозир юри-таётган баҳсимизга бевосита алоқадор.

“Талай мавзуларни муаллақликдан қутқарганимни эътиборга олишмайди-ку, – дейди Миртемир. – Мақтаниш деб ўйламанг, домла! “Она” мавзусини ҳаётга ва инсон қалбига яқинлаштирдим, деб ўйлайман. Исбот ҳожат эмас. Бу мавзу ҳам шалдироқ таъриф тавсиф исканжасидан қутулиб қолди! “Муҳаббат” ҳақида бутунлай ўзимча ёндашганим ҳам эътибордан қолиб кетди. Халқлар дўстлиги мавзусида ҳам (“Дафтар”лар) ўз сўқмогимдан юрганим – исбот беҳожат гап, деб тушунаман ва тўғри тушунаман. Кўп дўстларим такрорлаб тугатолмай юришибди-ку, ахир. Ёшлар (гўдаклар) учун ҳеч кимникига ўхшамаган туркум ёзганим ҳам эътибордан четда. Халқ оғзаки адабиёти таъсирида тенгдошларим орасида биринчи бўлиб “Аждарни қаламга олганим ҳам анигу, бироқ танқид аҳли бунга ҳануз лоқайд ва бепарво. Ҳақиқатдан кўз юмиш даражасида бепарво. “Инсон” мавзусига ҳам даъвогарман...”

Мазкур қайдлардан кўриниб турибдики, Миртемир, энг аввало, ижодкорнинг воқеликка ва инсон мавзусига мустақил ёндашиши, уларнинг бошқалар очмаган қирраларини кашф этиши ва бадиий мукамал талқин қилишига қараб баҳолаш кераклигига урғу бермоқда. Бундай фикрни бошқа ижодкорлардан ҳам келтириш мумкин.

Ҳозирги ёш танқидчилар тўғрисида ўйлаганда, Ботир Норбоев номи эсга келмасдан иложи йўқ. У дадил ва фаол. Адабий ҳодисаларга талабчанлик билан ёндашади. Айниқса, ёшлар ижоди, жумладан, А. Орипов ва бошқа ижодкорлар тўғрисида муфассал ва муҳаббат билан фикр юритади. Шеърятни яхши идрок этади, ундаги тенденцияларни топишга, айниқса, камчиликларни кўрсатишга

майдонида фаол жавлон урган 20 тоғли ёш мунаққид ижоди, уларнинг ютуқ ва кам-кўстлари устида гап боради; ёш мунаққидларнинг айрим ютуқлари эътироф этилган ҳолда, уларнинг камчиликлари – оғиз томонларига алоҳида урғу берилади. Матбуотда эълон этилаётган аксар адабий мақолалар муаллифларнинг “илмий даража олиш” илинжида ёзилганлиги, уларда шижоат, фидойилик етишмаслигига алоҳида урғу берилади. Лекин шу 20 тоғли ўз даврида “жавлон урган” ёш мунаққидлардан аксари миллий танқидчилигимиз тарихида ўз муносиб ўрнини эгаллай олмабди.

“Ёшлик” орадан 34 йил ўтгач “Мунаққид истеъдоди”ни қайта эълон қилиб, яқин ўтмиш тажрибасидан ажиб бир сабоқ берган. Мақолада кўтарилган муаммолар ҳозирги кунимизга ҳам тааллуқлидир. Аммо, афсуски, бугун биз С.Мажнонов каби 20 тоғли ёш танқидгини санаб беришга оғизимиз. Ҳатто уг-тўртта бўлса ҳам фаол ёш танқидчилар бормикан ҳозир?! Бугунги янги авлод орасидан улуг устозлар анъаналарига содиқ ноёб истеъдодли, фидойи, жасур ёш мунаққидлар етишиб чиқяптими?! Бор бўлса, марҳамат, уларни кўрсатиш, билимдонлик ва жасорат билан битилган мақолаларини севимли журналимиз “Ёшлик” саҳифаларида кўрайлик, ўқийлик, маъқул тушса, қалбларни ларзага солса, уларга тасаннолар айтмайлик. “Мунаққид истеъдоди”ни қайта ўқиш асносида, аминманки, бугунги китобхон кўнглидан ана шундай кегинмалар ўтади. Мақола шуниси билан қимматли.

интилади. Ботир Норбоевнинг “Курашчан шеърият”, “Истеъдод, эътиқод, замон” номли китоблари ва вақтли матбуотда босилаётган мақолалари танқидчилигимизга умидли мунаққиднинг кириб келаётганидан далолат беради. Унинг биринчи китоби “Курашчан шеърият” – аниқ таҳлили ва шоирларнинг ўзига хос хусусиятини илғаб олиши билан қимматли. Ёш мунаққид 50-йиллар шеъриятидаги иллатларни – риторика, баёнчиликни илмий асослайди. Бироқ муаллиф бу қусурларнинг етакчи тенденция эмаслигини таъкидламайди. Ф.Фулом, М.Шайхзода, Миртемир, Уйғун, Зулфия, Ойбек, А.Қаҳҳор, К.Яшин каби талантларнинг етук асарлари шу давр адабиётининг бош тенденциясини, демак, тараққиётини белгилади. Муаллифнинг “Ф.Фулом, М.Шайхзода, ҳатто юқорида шеърлари тилга олинган Уйғун, С.Зуннунова кабиларнинг ҳам 50-йилларда битилган асарлари орасида яхши шеърлар, ўқишли мисралар учраб туради”, деган жумласидан етакчи йўналишни зайф асарлар белгилайди, деган мантиқ келиб чиқади. “Истеъдод, эътиқод, замон” китобига кирган “Ҳаёт ва хаёл фарзанди” мақоласида лирик қаҳрамон тўғрисида фикр юритади, баҳс қилади, лекин буларда янгилик йўқ. Аммо аниқ асарлар таҳлилида муаллиф ўзининг самарали кузатишлар қилаётганини намойиш эта олган. Китобдаги ўнга яқин мақолани ўқиб чиққанда ҳозирги ёшлар шеъриятининг фазилятлари, қусурлари равшан кўз олдингизга келади. Б. Норбоевнинг мақолаларида бартараф қилинадиган камчиликлар ҳам йўқ эмас. Масалан, унинг қуйидаги фикрлари исботсиз, тўғрироғи асоссиз: “...70-йилларнинг иккинчи ярмига келиб, бир қатор воқеа-ҳодисалар таъсирида ҳаётнинг ўзида Ватан, она юртнинг кадр-қиммати, халқнинг маънавий-руҳий аҳволи ҳақидаги гаплар нисбатан камайиб кетди”. Ёки муаллиф ёзади: “70-йилларга келиб эса гўё халқнинг илғор қатлами дилидан тилига кўчган қатор ҳиссиётлар яна қалбининг туб-тубига чўккандай бўлди. Вужуди, жон-тани билан дунё воқеа-ҳодисаларига боғланган А.Орипов лирик қаҳрамони руҳида ҳам шунга ўхшаш нимадир бўлди...”

Ёш танқидчиларнинг айримлари бирор жанр доирасида иш кўриши ва шу жанр табиати билан жиддий қизиқиши ҳодисаси ҳам туғилмоқдаки, бунга қўллаб-қувватлаш керак. Агар Б.Норбоев, асосан, шеъриятни чуқур кузатиб бораётган бўлса, Ўрол Ўтаев адабий танқид ҳолатини ўрганишга эътибор беради. Унинг “Танқид ва услуб” китоби ҳозирги адабий танқиднинг ўзига хослиги ва асосий тенденцияларини очишга қаратилган. Муаллиф бирор танқидчининг фаолиятини тадқиқ

этган жойларда самарали изланишлар қилади. Жумладан, у М.Қўшжоновнинг танқидчиликдаги ўрни, унинг ўзига хос услубини тўғри аниқлай олган. Бироқ, Ў.Ўтаев адабий танқидни унинг муқим муаммоларига боғлаб таҳлил қилиш йўлидан бормайди. Айтайлик, ҳозирги адабий танқидчиликда ижобий қаҳрамон ёки характер масаласи, сюжет ёки ҳаётини ҳақиқатнинг бадиий ҳақиқатга айланиши, услубий изланишлар каби масалаларнинг ишланиши нуқтаи назаридан ёндашганда адабий танқидчиликнинг умумий манзарасини, шунингдек, танқидчиларнинг ўзига хослигини ёритиб бериши мумкин эди. Ў.Ўтаев кейинги пайтда бизда энг қолюқ соҳа бўлмиш телетанқидчиликка эътибор бера бошладики, бу соҳадаги фаолиятини қўллаб-қувватлаш лозим. Аммо унинг бир қатор мақолаларида талабчанлик, илмий чуқурлик етишмаётганини уқтириш лозим.

Адабий танқидчиликка ўз мавзуси, масаласи – “дарди” билан кириб келаётган ёшларимиздан бири Раҳимжон Отаевдир. У адабий танқидни социологик таҳлил билан қўшиб боришга интиломоқда. Бунда у диққатини инсоний туйғулар таҳлиliga қаратмоқда. Масалага фалсафий аспектда ёндашишга уринмоқда. Р.Отаев “Зеро, ҳис-туйғуларни адабиёт ва санъатнинг туб масаласи, ўзаги дейиш мумкин. Чунки шахс тарбияси, маданияти, савияси, нафосати – бутун камолоти, энг аввало, шахснинг кечинма ва кайфиятларида, ҳис-туйғуларида “марказлашади”, деб ёзар экан, бунда у ҳақдир. Бироқ муаллифнинг шу туйғулар тўғрисидаги мақола ва китобларида (“Осмон тўла юлдузлар...”) икки етишмовчилик сезилиб туради. Бири – муаллиф ҳар доим ҳам янги фикр айтишга уринавермайди, масаланинг маърифий томонларига кўпроқ қизиқиб кетади. Иккинчидан, туйғулар таҳлилининг бадиий асардаги бош масала – ёзувчининг характер яратиш, психологик таҳлил бобидаги маҳорати, ўзига хослигини очиш билан жипс боғламайди.

Ўз мавзуси – масаласини топиш йўлидан боришга интилаётган ёш танқидчилардан Ҳамидулла Болтабоев ҳозирги ўзбек адабиётимизда услубий изланишларга, ёшлар прозасидаги традиция ва новаторлик, конфликт масалаларига бағишланган қатор жиддий мақолалар эълон қилди. Булар, энг аввало, масалага мустақил ва илмий ёндашиши жиҳатидан эътиборни тортади... Аҳмад Аъзамнинг мақолалари ҳам илмий-эстетик даражасининг баянчилиги билан кишида катта умид туғдиради. У мақолаларида диққатини бирор масалага қаратади ва уни эҳтирос билан ечишга эътибор беради. Аҳмад Аъзам, шунингдек, қатор ёш

танқидчиларимиз ёшлар ижодидаги изланишлар, топилмалар-кашфиётларни фаол қўллаб-қувватлайди. Улар ёшлар ижодининг руҳи, йўналиши, орзу-истакларини теран сезишга интиладилар. Бироқ, баъзан улар ёшларнинг шаклий изланишлари ва экспериментларини кўз-кўзлашга кўпроқ маҳлиё бўлиб, уларнинг ҳаётга, воқеликка ва одамларни таҳлил этишга янгича ёндашаётгани, ижтимоий муаммоларни дадил кўтариб чиқиб, бадиий мукамал таҳлил этаётганига етарли урғу бермайдилар.

Аҳмад Аъзам каби ёш танқидчиларимизда яна бир ибратли фазилат борки, у кишида катта умид уйғотади. Улар рус адабиётини, прогрессив чет эл адабиётини чуқур мутолаа қиладилар. Адабий жараёнга, бадиий асарга, ижодкорнинг фаолиятига ана шу чўққилардан, юксак мезонлардан келиб чиқиб ёндашишга ҳаракат қиладилар. Жумладан, Маҳмуд Саъдий Тоғай Мурод тўғрисидаги мақолалари ва умуман кейинги даврларда эълон қилаётган мақолаларида бадиий тафаккуримиздаги янгилликни топиш ва қўллаб-қувватлаш йўлидан бормоқда. Унинг бир неча йил аввал нашр этган “Теран томирлар” китобидаги енгил гаплар, репортаж-хабар характеридаги ҳолатлар ҳозирги мақолаларида учрамайди. Бироқ, у танқидчилигимизнинг битта, яъни рецензия жанрида кўпроқ қалам тебратади, жиддий, ўткир муаммоларни кўтариб чиқиш ва чуқур илмий ҳал қилиш имконияти бўла туриб, негадир журъат этмайди.

Танқидчининг камолоти тўғрисида сўзлаганда, Н. Холлиевнинг сўнгги мақолаларида мустақиллик, дадиллик, баҳсли-мунозарали оҳанг кучайганини айтгинг келади. У “Мантиқ машаққати” мақоласида танқидчиликда ҳиссий таҳлилни кучайтиришга даъват этади, бу тўғри. Бироқ “ҳиссий таҳлил адабий танқиднинг жони”, деган тезисни ҳимоя қиламан деб, ҳар қандай танқидий жанрнинг ўқ томири, асоси бўлмиш илмийликни четга суриб қўяди. Мақолада “Шу билан бирга, рационал ва эмоционал таҳлилни бир-бирига қарама-қарши қўйишга ҳам қўшилмаймиз”, дейди. Бу ерда ҳақиқатга яқинлашади. Ҳозирги адабий танқидчилигимизда етишмаётган нуқта ҳам – илмий теранликдир. Н. Холлиев қуруқ назариячиликни қоралаганда ҳақ, албатта. Сув бетига кўпикдай турган илмийлик ҳеч кимга фойда келтирмайди. Н. Холлиев баъзи мақолаларида ёзувчининг ғоявий ниятига эъти-

бор бермай, унинг асарига баҳо беради ва номатлуб талабларни қўяди. У “Ҳар икки қисса жиддий камчиликлардан ҳам холи эмас. Персонажлар асосан иш одами бўлиб қолган. Иш уларнинг кўпчилиги учун ягона мавзу. Маиший ҳаёт, шахсий бахт иш олдида иккиламчи ҳодиса. Бугунги кунда типик бўлган оила конфликтини иккала қиссада ҳам учратмаймиз...”, деб ёзади. Асарда кўтарилган масаланинг ғоявий-бадиий таҳлил қилиш даражасига баҳо бермасдан, унда йўқ нарсани талаб этиш адолатдан эмас. Н. Холлиев мақолаларидаги бундай қусурлар унинг “ҳиссий таҳлилий методи”нинг оқибати эмасмикан!

Мен бу ўринда ҳали анчагина ёш, лекин умидли изланишлар қилаётган Мансур Тенглашевнинг “Далиллаш санъати” деган мақоласидаги “Адабий танқидда ҳиссий талқин меъёри ақлий мушоҳада меъёридан ошиб кетса ёки қуйроқ даражада акс этса, бадиий асар таҳлили бир ёқлама кечади”, деган тўғри фикрини келтириб ўтмоқчиман. М.Тенглашев қўл урган масаласини чуқур ўрганиб далилли фикрлашга уринади. Назаримда, у ўз мақолаларида бирор масала қўйиб, изчил таҳлил этиш йўлидан боргани маъқул. Ёш танқидчиларимиз адабий жараёндаги ўткир, долзарб масалаларни дадил таҳлил этибгина ўз “Мени”ни топиши ва намойиш қилиши мумкин. Шундай истакни ёш танқидчи Аҳмад Отабоевга нисбатан ҳам айтгинг келади. У қатор мақола ва рецензиялар эълон қилди, булардан назарий тайёргарлиги борлиги сезилиб турибди. (“Шеърийат бўсағасида”, “Учрашув”). Лекин унда чуқур илмий-эстетик таҳлилга эътиборни қаратишдан кўра адабиёт фани бўйича тўплаган билимларини намойиш қилишга, насиҳатомуз оҳангга мойиллик сезилади. Бу – ўткинчи майлар, албатта. Болалар адабиёти танқидчилигида С.Ирисхожиевнинг фаоллашиб бораётгани яхши. Унинг мақола ва рисоаларида баёнчилик кучли, ўз қараши етишмайди, асарнинг бадиий қимматига кам эътибор беради. З.Бобоева, М. Абдуваҳобовнинг мақолаларидаги дадиллик ва илмий таҳлил даражаси улар эртасига умид уйғотади...

Хулоса қилиб шуни айтиш керакки, танқидчилигимизда ўринбосарлар бор. Лекин ҳаёт улар сафининг кўпайишини ва маҳоратининг тезроқ камол топишини тақозо қилмоқда.

(1984 йил, 7-сон)

*М*ехриноз
АББОСОВА,

1995 йили туғилган.
“Зулфия” номидаги давлат
мукофоти совриндори.
“Мен ёшликман”, “Юлдуз-
ранг қўшиқлар” каби шеър
китоблари чоп этилган.
Олий адабиёт курси тинг-
ловчиси.

*М*ехриноз
АББОСОВА

**Tug'ildim-u
taqdirlandim,
Ulug' O'zbekiston
bilan...**

* * *

Менга қувват берар елкамдаги юк,
Кўксимдаги дардлар тик тутар мени.
Онамдайин содда, онамдек буюк,
Отамдек сербардош халқ кутар мени.

Гоҳида тинганим, жим кетганим рост,
Ўзимнинг дунёмга зим кетганим рост.
Ҳаётга ўгакиб гап кўксимдаги
Беозор қумримни ҳуркитганим рост.

Шу қумри эдику менинг тақдирим,
Кўзим қамаштирди сўзлар бежирим.
Ҳузуригга бориб, ўзимдан аввал,
Шеърларим сўрайди сендан кезирим.

Онагинам халқим, онажон халқим,
Мен ерман, сен кўкда ой бўлиб балқим.
Фақат севиш мумкин сени вассалом,
Таърифингни қилиб бўлмайди талқин.

Бир бор ўзинг каби оғиб бағримни,
Битта шеъримгалик қадрладимми,
Юзига боқмайман, тан олмайман йўқ,
Сени кўтармаган сатрларимни.

Онагинам халқим, онажон халқим...

ШОИР ДЎСТИМГА

Шеър ўқийсан... тинглар ер-само,
Қушлар тинглар сокин, беҳадик.
Шеър бўлмаса етишмас ҳаво,
Асли олам шеър билан тирик.

Шеър ўқийсан... тоғлар тўқар тиз,
Боғлар унар гулли, дарахтли.
Шоири йўқ миллатлар бахтсиз,
Миллати йўқ шоирлар бахтли.

ЛАЙЛИ ХИРГОЙИСИ

Оловида қовурди ишқ,
Кулим кўкка совурди ишқ.
Бўронми ишқ, довулми ишқ,
Уғиб кетди кўзларимай.

Умрим зулмат, нуринг маёқ,
Таним муқим, руҳим саёқ.
Игим ёнди, куйди томоқ,
Бўзимдаги бўзларимай.

Кўп ўтиндим, руҳ келмади,
Тик ҳақиқат букилмади,
Шеър тўкилди, тўкилмади
Ярамдаги тузларимай.

Қақнусмидир жоним қуши,
Олов бўлдим тўққа тушиб,
Боравердим тўққа тушиб,
Қонаса ҳам тизларимай.

Дилинг Машираб, Мажнун кўйинг,
Бўш жисмимга кўғиб қўйдинг.
Мани майдек игиб қўйдинг,
Энди йўқман, тугади май.

Руҳ саҳрода ёнаверсин,
Ишқ илкимга хома берсин,
Юрагимдан томаверсин,
Қонли-қонли сўзларимай.

Кипригимни қанот қилиб,
Уғиб кетди кўзларимай.

ВАТАНИМАЙ

Сени ким деб атай,
Ёрим деб атайми,
Дўстим деб атай,
Сен билан туғилиб ўсдим деб атай,
Кўзлари қуралай,
Ватанимай.

Тоғларинг угун севмадим,
Боғларинг угун севмадим.
Омон-омон, даврон-даврон
Чоғларинг угун севмадим.

Қандай бўлсанг, шундай севдим,
Шоҳдай севдим, қулдай севдим.
Париж, Амриқоларни ҳам,
Ёнингда юпундай севдим.

Мадҳ этмайман, мақтамайман,
Денгиздан сув ахтармайман.
Ҳаммадан кўп севмоқ угун,
Шоир бўлиб туғилганман.

Бу дунёда ҳар бир одам,
Муҳаббатни туйсин дейман.
Мени ёмон кўрганлар ҳам,
Сени жондан суйсин дейман.

Меҳринг сезсин, қадринг билсин,
Уволларинг тутмай туриб.
Бағрингдаги олов янглиг,
Икки кўзим қолди қуриб.

Бағрингга бос, кўзи оғиқ,
Ҳам юраги оғиқларни.
Болам, дема ўзингга эмас,
Унвонингга ошиқларни.

Ишим бордир мени фақат,
Инсон деган унвон билан.
Туғилдимун тақдирландим,
Улуғ Ўзбекистон билан.

Бундан ўзга бахт йўқ менга,
Бундан ортиқ саодат.
Ўзбекистон, сенинг исминг,
Ҳаловатдир, ҳаловат.

Ҳаловатни асраганлар,
Чин одамга айлангай.
Тупроқ бўлиб қолар бир кун
Ва Ватанга айлангай!

Эндрик
БОЁШОТЕН,

Иоган Гутенберг номида-
ги Майнц университети про-
фессори. Нидерландия

Инглиз тилидан
Гулҳаё
МАҲАМАДАЛИЕВА
таржимаси.

“Qisasi Rabg‘uziy”ning nusxalari TAQQOSLANSA...

Туркий халқлар маънавий ҳаётида беқиёс ўрин тутган, пайғамбарлар тарихидан ҳикоя қилувчи “Қисас ул-анбиё” – “Қисаси Рабғузий”ни Носируддин Рабғузий 1309–1310 йилларда кўҳна Хоразмда, азим Амударё бўйларида битган. XX асрга қадар асарнинг туркий тилдаги нусхалари дунё бўйлаб тарқалган. Табиийки, асарнинг нусхалари турли даврларда кўчирилгани туфайли уларда чигатоё тилининг вақт сайин ўзгариб борган лексикаси яққол кўзга ташланади. “Қисаси Рабғузий”нинг асл нусхаси эса туркий тилда, аниқроқ айтганда, хоразмча қипчоқ туркчасида ёзилган. Хоразмча қипчоқ туркчаси билан эски ўзбек тили ўртасида озми-кўпми фарқлар бўлса-да, барибир, ҳозирги ўзбек тилининг шаклланишида хоразмча қипчоқ туркчасининг иштироки бўлган; ҳатто ҳозирги ўзбек тилининг айрим шеваларида ҳам биз асар тилининг маъно жиҳатидан ўзгариб борган, аммо муомаладаги кўплаб сўзларига дуч келамиз.

“Қисаси Рабғузий” тўғрисида гап кетганда, унга тегишли бир маълумотни, яъни асарнинг ҳақиқий қўлёзмаси топилмаганлигини ҳам айтиб ўтишимиз керак. Шундай бўлса-да, барча гарблик турколог олимлар “Қисаси Рабғузий”нинг Лондон шаҳридаги “Британия” кутубхонасида сақланаётган қўлёзма нусхасини (гарчи бу нусха XV асрда, асар дунёга келганидан қарийб икки аср ўтиб кўчирилганига қарамай), асл қўлёзмага энг яқин нусха деб ҳисоблашади. Аслида, масалага бу жиҳатдан ёндашиш бизни жуда чигал саволлар сари бошлайди. Боз устига, Британия музейидаги қўлёзма нусхасига таяниб, бошқа қўлёзма нусхалар хусусида аниқ бир фикр айтиш мушкул. Зотан Лондондаги ушбу қўлёзма нусханинг ўзи хаттот томонидан, замонавий қилиб айтганда, китоб дўконига сотиш учун кўчирилган. Сиз бунда хаттот асарни шошмашошарлик билан бир қанча хатога йўл қўйган ҳолда кўчирганига гувоҳ бўласиз: айрим сўзлар, бутун-бутун қиссалар тушиб қолган, баъзи қиссалар нотўғри тартибда жойлаштирилган, қисса якунидаги муаллифнинг хотималари бошқа қиссаларнинг орасига кириб қолган. Ушбу мақолада “Қисаси Рабғузий”нинг турли жойларда сақланаётган қўлёзма нусхаларини “Британия” музейида сақланаётган айнан мана шу қўлёзма нусхаси (кейинги ўринларда ms.A деб юритилади) билан солиштириб чиқамиз. Шу ўринда мақолада “Қисаси Рабғузий” асарининг таққосланганидан қўлёзма нусхалари билан сизни таништириб чиқайлик:

ms. A – Лондондаги “Британия” музейида сақланаётган XV асрга оид қўлёзма нусха.

ms. B – Санкт-Петербург Миллий кутубхонасида сақланаётган XVI аср бошларида кўчирилган нусха.

ms. Ba – Боку шаҳрида сақланаётган Озарбайжон Фанлар академияси шарқшунослик институтидаги қўлёзма нусха. У 1552 йилда кўчирилган бўлиб, ушбу нусха ҳақида илк бор 1969 йилда олима Ҳожиева маълум қилган.

ms. T – Техрон университети кутубхонасида сақланаётган қўлёзма нусха. Унинг кўчирилган вақти номаълум. “Қисаси Рабғузий”нинг Техрон қўлёзма нусхаси ҳақида 1969 йили немис адабиётшуноси Хофман маълум қилади.

ms. C – Санкт-Петербург шаҳрида сақланаётган Россия Фанлар академияси шарқшунослик институтидаги, тахминан, XVI асрнинг 60-йилларида кўчирилган қўлёзма нусха.

ILM – рус туркшуноси Илюминский томонидан Қозон шаҳрида 1873 йили нашр қилинган нусха (тил жиҳатидан юқоридаги нусхалардан кескин фарқ қилади).

“Қисаси Рабғузий”нинг Тошкентда, Фанлар академияси шарқшунослик институтида ҳам икки нусхаси сақланланмоқда. Таассуфки, айна дамда бизда ушбу қўлёзма нусхаларининг кўчирмалари мавжуд эмас.

“Қисаси Рабғузий”нинг юқорида келтириб ўтилган қўлёзма нусхаларини икки: **ms. T** ва **ms. C** гуруҳларига ажратиш мумкин. Шунингдек, бу гуруҳ нусхаларидан кескин фарқ қилувчи Илюминский нашри ҳам бор. Дарвоқе, асарнинг Илюминский нашри талқинида учрайдиган айрим хикоялар бошқа бирор нусхада мавжуд эмас. Шунга кўра, биз қўлёзма нусхаларни қисқартирилган қўлёзма нусхалар ва узун талқиндаги қўлёзма нусхалар деб таснифласак ҳам бўлади.

Асарда Рабғузий томонидан ёзилган араб ва туркий тилдаги шеърларнинг вазн ўлчовлари мукаммал даражада ёзилганига гувоҳ бўламиз.

Қуйида асарнинг лингвистик салоҳиятига доир қисмига тўхталмоқни лозим топдик. Бунда бир шеърий намунанинг қўлёзма нусхалардаги турли талқинларини кўриб чиқамиз. Шунини ҳам айтиб ўтиш жоизки, “Қисаси Рабғузий”нинг қўлёзма нусхаларининг барчасини жамлаб, улардаги тафовутларга диққат қилинса, асар нусхаларининг ўзгармаган, мазмунан ҳам катта фарқ қилмаган қисми унинг шеърий қисми экани маълум бўлади. Бироқ бунда ҳам айрим ўзгаришларга дуч келасиз, албатта. Келинг, Юсуф алайҳиссалом тўғрисидаги тўртликка назар ташлайлик:

*Кўз кўргани жамол ул,
Севмак ани ҳалол ул.
Андоғ жамол кўрубон
Ким севмаса вабол ул.*

Ушбу тўртлик **ms. A**, **ms. T**, **ms. Ba**, **ms. C** ва **ms. B** қўлёзма нусхаларида баъзи лисоний ўзгаришларни ҳисобга олмаганда, деярли ўзгаришларсиз берилган. Тўртликнинг иккинчи мисрасидаги “sev” сўзи **ms. B** қўлёзма

“**Қисаси Рабғузий**” тўғрисида гап кетганда, унга тегишли бир маълумотни, яъни асарнинг ҳақиқий қўлёзмаси топилмаганлигини ҳам айтиб ўтиш керак.”

нусхасида ва **ILM** нашри талқинида “sav” га ўзгарган; асли “ko’rgali” бўлган сўз **ILM** нашри талқинида “ko’rgani” деб берилди; ms. Ва қўлёзма нусхасидаги ушбу тўртликнинг учинчи мисрасидаги “jamal” сўзи “jamol” тарзида кўчирилган.

“Қисаси Рабғузий”нинг қўлёзма нусхаларининг айрим насрий парчаларини таққослар экансиз, улардаги баъзи фарқларга гувоҳ бўласиз. Келинг, қуйида ҳазрати Луқмон билан боғлиқ бир ҳикоятнинг қўлёзма нусхаларда қандай ўзгаришлар билан келганини кўриб чиқайлик.

ms. A қўлёзма нусхасида:

ms.A (163v17)
Hikoyatda kelmiş: Bir kün h'āğast Luqmāni bugday ekgāli iğdi. Luqmān barib arpa ekti. İf'āğast aydi: "Bugday ekil, tedim. Ne üçün arpa ekirig?" Luqmān aydi: "Arpa eksü, bugday ümmäsmü?" İf'āğast aydi: "Ümmäs." Luqmān aydi: "Andağ ersü, sän mē yamanlıq ekib yoħşılıq unid etmāgil."

Ҳикоятда келмиш: Бир кун хажаси Луқманни буғдой эггали юборди. Луқман бариб арпа экти. Хажаси айтди: “Буғдой эк дедим. Не учун арпа экдинг?” Луқман айтди: “Арпа экса, буғдой унмасму?” Хажаси айтди: “Унмас.” Луқман айтди: “Андағ бўлса, сен ҳам яманлиқ экиб, яхшилиқ умид этмагил.”

ms. T қўлёзма нусхада:

ms.T (262v14)
Hikoyat: Aymışlar: Bir kün begi Luqmāni bugday tarigali iğdi. Luqmān barib arpa taridi. Begi aydi: "Bugday tarigil, tedim. Arpa nālik taridi?" Luqmān aydi: "Arpa tarisa, bugday ümmäsmü?" Begi aydi: "Ümmäs." Luqmān aydi: "Andağ ersü, sän mē yamanlıq tarib öğgülik umunmāgil."

Ҳикоят: Айтмишлар: Бир кун беги Луқманни буғдой ўстиргали юборди. Луқман барди, арпа ўстирди. Беги айтди: “Буғдой ўстиргил дедим. Арпа нечук ўстирдинг?” Луқман айтди: “Арпа ўсса, буғдой унмасму?” беги айтди: “Унмас.” Луқман айтди: “Андағ арса², сан мана явузлик уругин ўстириб, азгулик кутмагил.”

ms. B қўлёзма нусхасида:

ms.B (147v11)
Hikoyat: Aymışlar: Bir kün begi Luqmāni bugday tarigali iğdi. Luqmān barib arpa taridi. Begi aydi: "Bugday tarı, tedim. Arpa nālik taridi?" Luqmān aydi: "Arpa tarisa, bugday bitmāsmü?" Begi aydi: "Bitmāz." Luqmān aydi: "Andağ ersü, sän mē yamanlıq tarib öğgülik umunmāgil."

Ҳикоят: Айтмишлар: Бир кун беги Луқманни буғдой ўстиргали юборди. Луқман бариб арпа ўстирди. Беги: “ ‘Буғдой ўстир, дедим. Арпа нечук ўстирдинг?’ Луқман айтди: “Арпа ўсса, буғдой битмасму?” Беги айтди: “Битмаз.” Луқман айтди: “Андағ эрса, сан мана явузлик ўстириб азгулик умид қилмагил.”

ms. Ba қўлёзма нусхасида:

ms.Ba (93r16)
Aymışlar: Bir kün begi Luqmānga aydi: "Fulān yerda bugday tarigin." Luqmān barib arpa taridi. Begi aydi: "Bugday tarigin, tedim. Arpa nālik taridi?" Luqmān aydi: "Arpa tarisa, bugday ümmäsmü?" Begi aydi: "Ümmäs." Luqmān aydi: "Andağ ersü, sän mē yamanlıq tarib öğgülik umunmāgil."

1 Ҳикоятлар қўлёзма нусхалардаги тафовутларни ўз ҳолида кўрсатиш учун берилган қўлёзма нусхалардаги мисоллардан сўзма-сўз таржима қилиниб, асар қисми замонавий ўзбек тилида берилди. (тарж.)

2 Арса – эрса.

Айтмишлар: Бир кун беги Луқманга айтди: “Фалон ерда буғдой ўстиргин”. Луқман бариб арпа ўстирди. Беги айтди: “Буғдой ўстиргин дедим. Арпа нечук ўстирдинг?” Луқман айтди: “Арпа ўсса, буғдой унмасму?” Беги айтди: “Унмас.” Луқман айтди: “Андағ эрса, сан мана явузлик ўстириб, азгулик кутмагил.”

ms. C қўлёзма нусхасида:

ms.C (131r10)
Aymışlar: Luqmān h'āğast bir kün bugday ekmākkā iğdi. Luqmān barib arpa ekti. Begi: "Män soyn Bugday ekgil, tedim. Ne üçün arpa ekirig?" Luqmān aydi: "Arpa eksü, bugday ümmäsmü?" İf'āğast aydi: "Ümmäs." Luqmān aydi: "Ağar andağ ersü, sän taqi bu kindin soyn yamanlıq urıgıgn ekmāgil Ağar eksü, öğgülik ummāgil."

Айтмишлар: Луқман хажаси буғдой экмакка юборди. Луқман бариб арпа экти. Беги: “Ман сана, буғдой эгил, дедим. Не учун арпа экдинг?” Луқман айтди: “Арпа экса, буғдой унмасму?” Хажаси айтди: “Унмас”. Луқман айтди: “Агар андағ эрса, сан тагин бу кундин сонг яманлиқ урлуғин экмагил. Агар эксанг, азгулик кутмагил.”

ILM (383/5) нашрида:

Hikoyat: Bir kün Luqmān ekin ekmākkā barib erdi. İf'āğast aydi: "Bugday ekgil." Luqmān barib arpa ekti. İf'āğast aydi: "Bugday ne'ün ekmāddı?" Luqmān aydi: "Arpa eksäm, ol bugday bolmazmu?" İf'āğast aydi: "Hārgiz arpa ekib bugday bolmaz." Luqmān Hakim aydi: "Bäs gunah qılarsen, ol hayr yerim tutarmu?"

Ҳикоят: Бир кун Луқман экин экмакка барур эрди. Хажаси айтди: “Буғдой эгил”. Луқман борди арпа экти. Хажаси айтди: “Буғдой нечун экмадинг?” Луқман айтди: “Арпа эксам, ол³ буғдой болмади”. Луқман Ҳаким айтди: “Бас гунаҳ қилурсен, ол хайр ерим⁴ болурми?”

Кўриб турганингиздай, қўлёзма нусхаларидаги намуналарда бирмунча фарқлар мавжуд. Ҳозир келтирилдиган яна бир мисолда ms. A (Британия кутубхонасида сақланаётган) нусхасидаги хатолик яққол кўзга ташланади:

ms. A қўлёзма нусхасида:

in ms.A (160v20):
Qurtqa aydi: "Yeti kün boldi malik evında yemāğā tarām tapmas," teb. Azraq tarām tapib keltürdi; sız tegmiş, islanmiş. İf'ir u İlyās eliglarigā alib avāladılar. Aq boldi. Ani hamir qıldılar.

Қуртқа⁵ айтди: “Етти кун болди малик⁶ уйида емакка таом топмас,” деб. Азрак таом тапиб келтурди; сув тегмиш, ҳидланмиш. Ҳизр у Иляс қўлларина алиб аваладилар⁷: Ақ болди. Ани хамир қилдилар.

ms. T қўлёзма нусхада:

ms.T (256v11):
Qurtqa aydi: "Yeti kün boldi malik yegü tarām tapmas." Aydi:lar: "Körgil avda kēpākın qavnağın nārsā bularmusın." Qurtqa aydi: azına qavnağ tarib kältürdi; sız tēgmış, kökärmiş. İf'ir u İlyās aliglarigā aldılar avdılar: Ürüg un boldi. "Hamir yugurgil," tedilar.

3 Ол – ул.

4 Ерим – йўлин.

5 Асарда “қуртқа” сўзи турли: бўри, осмон, қари кампир (шеърий намуналарда) каби турли маъноларда келган. Ҳозир бу сўз кампир, кекса аёл маъносида келаяпти. (тарж.)

6 Малик – подшоҳ.

7 Аваладилар – ишқаладилар.

Лондон шаҳридаги “Британия” кутубхонаси.

Қуртга айтди: “Етти кун болди малик егу таом топмас.” Айтдилар: “Кўргил уйда кепакдин тариқдин нарса топурмисан.” Қуртқа “айтди” азқина тариқ топиб калтурди; сув тушмиш, кўкармиш. Ҳизр у Иляс қўлларина алдилар авдилар: Ун болди. “Хамир (қилгали) югургил,” дедилар.

ms. B қўлёзма нусхасида:

ms. B (143v6):

Qurta aydi: "Yeti kun boldi malik ewinda yegu jar'um tapmas." Teh. Aydlilar: "Korgil ewda qoghuqan narsa bulurmisän." Qurta azgina balub; suw tegmish, yidlanmish. Hizr u Ilyäs äligläriqä aldlilar awdlar: Urüq boldi, hamir qildilar.

Қуртқа айтди: “Етти кун болди малик уйинда егу таом топмас.” деб. Айтдилар: “Кўргил уйда тариқдан нарса топилурми.” Қуртқа азгина тапди; сув тегмиш, йидланмиш. Ҳизр у Иляс қўлларина алдилар ишқаладилар: Ун болди, хамир қилдилар.

ms. C қўлёзма нусхасида:

ms. C (128r26):

Qurta aydi: "Yeti kun boldi malik jar'um yegu tapmas." Aydlilar: "Korgil ewda undin qawuqan narsa bulurmisän." Qurta azgina qawuq ?bartib keltirdi; suw tegmish, kokarmish. Hizr Ilyäs eligläriqä aldlilar itidilar: Urüq un boldi. "Hamir yugurgil," tedilar.

Қуртқа айтди: “Етти кун болди малик таом егу топмас.” Айтдилар: “Кўргил уйинда ундин тариқдин нарса топурмисан. Қуртқа азқина тариқ топиб келтурди. Ҳизр Иляс қўлларина алдилар уздилар: Оқ ун болди. “Хамир (қилгали) югургил,” дедилар.

ms. Ba қўлёзма нусхасида:

ms. Ba (91r7):

Qurta aydi: "Yeti kun boldi malik ewiga yegu kelmäs boldi." Aydlilar: "Korgin ewda ?qabugdin narsa ?bilürmisän." Qurta azgina jar'um keltirdi; suw tegmish. Hizr u Ilyäs äligläriqä aldlilar owdlar: Urüq boldi, hamir qildilar.

Қуртқа айтди: “Етти кун болди малик уйина егу келмас болди.” Айтдилар: “Кўргил уйда та-

риқдин нарса топурмисан.” Қуртқа азгина таом топиб келтурди; сув тегмиш. Ҳизр у Иляс қўлларина алдилар ишқаладилар: Ун болди, хамир қилдилар.

ILM нашрида:

Qurta aydi: "Azraq qonaq bar." "Keltürgil," tedilar. Qurta keltirdi. Hizr (?A.S.) aldi ersä, un boldi. Aydi: "Muni hamir qülgil."

Қуртқа айтди: “Азрак тариқ бар”. “Келтургил”, дедилар. Қуртқа келтурди. Ҳизр алайҳиссалом алди эрса, ун болди. Айтди: “муни хамир қилгил”⁸.

“Қисаси Рабғузий”нинг қўлёзма нусхаларидан келтирилган парчалардан кўриниб турибдики, асарнинг қўлёзма нусхаларининг насрий қисмидаги ўзгаришлар унинг шеърый қисмидаги ўзгаришларга қараганда бирмунча кўпдир. Аммо, шуниси аниқки, “Қисаси Рабғузий”нинг қўлёзма нусхаларининг аксарияти ўзбек тили ва адабиётининг тарихини ўқиб-ўрганиш учун улкан бир манба. Мақолада асарнинг фақатгина энг қадимий қўлёзма нусхаларидангина намуналар келтирилди, холос. “Қисаси Рабғузий”нинг қўлёзма нусхаларида фарқлар бўлса-да, уларни бир-биридан ажратиш мумкин эмас. Боиси уларнинг ҳар бири моҳият эътибори билан қаралганда, бир бутунликка эга мукамал қўлёзма нусхалардир. Изланишларимиз натижасида шундай хулосага келдикки, “Қисаси Рабғузий”нинг қўлёзма нусхалари ичида асарнинг аслига энг яқини бу – Техрон қўлёзма нусхасидир. Ушбу асар устида илмий изланишлар олиб борилса, янада кўрпоқ илмий янгиликлар кашф қилинаверади.

⁸ Келтирилган мисоллардаги тиниш белгилар ҳам асарнинг қўлёзма нусхаларида қандай бўлса, худди шундай ҳолда берилди. (тарж.)

*А*слиддин
АЛИМАРДОНОВ

1986 йили туғилган.
Ўзбекистон Миллий университетининг фалсафа факультетини тамомлаган. Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмаси ташаббуси билан 2016 йили нашр этилган ёшларнинг “Сени яхши кўрамиз, Ўзбекистон” номли публицистик мақолалар тўпламига “Истиқлолнома” эссеси киритилган.

*А*слиддин
ALIMARDONOV

Orol, bobom va MEN

Орол денгизи ҳақида эшитсам ёки бирор нима ўқисам ўпкам тўлиб кетаверади. Лекин йиғлай олмайман. Худди сигаретни чуқур тортганимдагидек ачимсиқ тутун бўғзимни ачиштиради.

Мана ёшим ўттизлик довонни забт этиб турибди, шу пайтгача Оролни бир бора бўлса-да, кўзим билан кўра олмадим. Қорақалпоғистон Республикаси узоқмас, машинада юрилса 16 соатда етса бўлар...

Машинам бор.

Ишхонадан рухсат сўралса, раҳбар тушунадиган одам – йўқ демайди...

Дабдурустан қарор чиқариб, бир ёқларга “йўқолиб қоладиган” одатимга эса оиламдагилар кўникиб кетишган.

Аммо ўзим-да англолмаётган қандайдир бир важ сабабли сафар ортга сурилиб келяпти.

Орол – аслида бобомнинг мақсади эди.

Бироқ Иккинчи жаҳон урушининг захида ўпкасини шамоллатган бобомни зардобдард эрта енгиб, дунёсига тўйиб-тўймай, биз набираларининг роҳатини кўролмасдан кўзлари очиқ кетди.

Бобом ҳақиқатда ноёб киши эди...

У кишига энг яхши таърифни отам берган: – Бундай авлод бошқа келмайди...

Ёшлигимда тенгдошларим фазогир, прокурор, ҳоким бўлиш ҳақида хаёл қиларди.

Мен Орол бўйида яшашни орзу қилардим. Қирғоқ бўйида уй солиб, ҳар кун балиқ овига чиқсам, тутилган балиқдан “уха” пишириб, бобомга ичирсам ўпкаси тез тузалиб кетади, деб ўйлардим.

Ўша пайтлар худди “Сусамбил” дек бир оҳанрабои бор эди Оролнинг...

Эсимни таниган пайтимдан бўлса керак, бобом доим бир гапни такрорларди: – Оролга борсам тузалиб кетаман.

– Отамга айтинг оборади, – дердим.

– Йўқ, иккимиз боришимиз керак. Бунинг учун эса сен тезроқ катта бўлишинг лозим, – дерди.

Хатто бобом вафотининг эртасига отамдан аламангиз бўлиб: – Сиз обормадингиз Оролга, шунинг учун ўлди, дея арз-дод қилганман.

Шунда отам индамасдан мени маҳкам бағрига босганди.

Маълум вақт ўтиб билсам, бобом Орол эртагини фақат менга айтиб юрар экан...

Ҳеч кимга хатто боласига-да хизмат айтишни эп кўрмайдиган одам эди-я...

Худди “Чол ва денгиз” даги каби бўлди...

Яқинда бир журналист ўкинч билан “Денгиз чекиниб кетибди, кўриш учун махсус “жип” да борилар экан” қабилида ёзди...

Томоқ қирдим...

Хуллас, хабарлар оқимида “Олимлар: Орол денгизи тикланмоқда” ҳаволасини кўриб, дардим янгиланди. Ичимда илойим шундай бўлсин, дея пичирладим.

Бунгача Орол фожиасини, гарчи гидробиолог бўлмасам-да, ўзимча ўрганиб юрардим.

Мактаб кутубхонасидаги бадиий асарларда Орол ҳақида ўқирдим. Биттасида асар қаҳрамони Оролга бориб, ўпкасини даволаш илинжида консерва заводида ишлайди...

Университетда таҳсил олаётганимда доцент Қ.Алланов “Марказий Осиё давлатлари географияси” маърузаларининг бирида Оролга алоҳида тўхталиб ўтган.

Орол ўнгланиши учун нима қилса бўлади?

Биринчиси, Россиядан Ўзбекистонга қараб канал қазиш. Жуда катта лойиҳа. Амалга ошиши душвор. Камига каналнинг бир қисми Қозоғистон ҳудудидан ўтар бўлса, трансмилий чегара деган нарсалар бор...

Иккинчиси, Орол денгизи ҳудуди ер қаърида жуда катта ерости денгизи бор. Тепага артизан қувурлар орқали чиқариш мумкин. Жуда катта лойиҳа. Амалга оширар бўлса, сейсмологик муаммолари бор.

Учинчиси, Каспий ва Орол денгизини ажратиб турадиган тоғ тизмасида ўзига хос ғор – сув йўли мавжуд. Тарихга назар солинса, Орол гуркираган пайти Каспий қуриydi. Ҳозир Каспийнинг суви кўп. Ҳеч чора кўрилмасдан кутиб турилса, Орол ўз-ўзидан қайта тикланиши мумкин.

Шунингдек, фисқу фужур гаплар ҳам эшитганман. Эмишки, собиқ Иттифоқ даврида Орол денгизига махсус кимёвий модда ташланган ва у сувни босқичма-босқич буглатиб юборган. Ўтган йили Озарбайжонга сафар қилган сўзбир жўрамиз

у ерда бир ҳайдовчи билан гаплашиб қолибди. Қардошимизнинг айтишича, Орол бағрига жуда катта нефть захирасини қучиб ётган эмиш.

Қарайверилса, бу қабилдаги гаплар чиқаверади.

Ростини эса Худо билади...

Кейин ташвишларга буткул ғарқ бўлиб, Оролни бир муддат унутдим.

Хабарча сабаб, яна бобом ҳақда ўйлай бошладим.

Баъзилар гўзаллик нобуд бўлмаслиги учун унга дахл қилмаслик керак, деб ҳисоблайдилар. Табиатнинг бокира, киши қадами етмас жойлари борлиги шундан. Бу ҳам тўғри, аслида.

Аммо яна шундай одамлар борки, мақсадларига яқин келсалар-да, орзу забтига шошилмайдилар, кафтларига инай деб турган нақд жавоҳирни армон атаб, манзил-йўналишларини бошқа жойга жўрттага буриб юборадилар.

Кишиларни мақсад, орзу қандай руҳлантириб турса, “ижобатдан кейин нима бўлади” қабилидаги онгости савол қўрқитиши-да мумкин. Бундай пайтда армон-ла яшашнинг пайига тушиб қолгучилар бор.

Хом сут эмган бандамиз. Тан олиш ҳам бир марднинг иши.

Энди билсам, бобом шундай қилган экан.

Азобли уруш хотираларидан чалғиш, турмушнинг майда-чуйда деди-дедиларидан овуниш учун ҳам Оролга бормаган. Истаса-да...

Тақдир нимани раво кўрса, мағрур туриб қабул қилган.

Бошда айтдим: булар шунақа авлод эди.

Бизчи?..

Sav – sakkiz qirrali SO‘Z

Маҳмуд Кошғарий минг йилча олдин “сав” сўзининг саккиз маъносини ёзади. 1. Сав – овоза, шуҳрат, доврўқ. 2. Сав – хабар. 3. Сав – мақол. 4. Сав – қисса. 5. Сав – ҳикоя. 6. Сав – рисола, китоб. 7. Сав – сўз, нутқ, айтув. 8. Сав – чорлов, панд, насиҳат, тарғиб. Буларнинг барчаси биргаликда “киши”, “қавм”, “юрт”, “табиат”, “қалб”ни қўриқлайди, қутга тўлдиради. Албатта, улар англанса, вужуддаги “ақл” қўргонига киритилса...

Айтмоқчи бўлганларимиз қуйида бир сатр... эҳтимол, уч-тўрт саҳифани тўлдирар. Қизиқ, қаршимизда йиғилиб турган маълумот, фикр-мулоҳазаларни юқорида Маҳмуд Кошғарий келтирган “сав” сўзининг маъноларисиз сатрларга жойлаб бўлмас экан. Улар иштирок этсагина, мисраларда залвор ҳосил бўлаётгани сезилади...

Миллат Бойлиги... қадимий қўлёзмалар ҳақида яна сўз айтишга чоғланяпмиз. 1929 йили лотин ва 1940 йили кирилл ёзуви қабул қилинганда аянчли миллий фожиа содир бўлгани вақт ўтган сари, айниқса, бугун тобора аниқроқ шакл, қиёфада ўзини кўрсатмоқда.

Ўша воқеалардан кейин набира бир зумда бобосининг сўзлари, хатини тушунмай қолди. Жуда қисқа фурсатда тез суръатлар билан авлодлар аждодлардан узоқлашди, бегоналашди, уларни тинглашдан тўхтади. Юртимизда аждодлар қолдирган қадимги арабий ва форсий ёзма меросдан шу пайтгача неча дона асар ўзбек тилига таржима қилинган? Юзтага етадими? 1940 йилдан бери араб ёзувида битилган нечта туркий китоб кирилл ва лотин ҳарфига ўгирилиб нашр қилинган? Балки юзтадан ошар, дея хавфсираб, но-чоргина умид қиламиз. Ҳеч бўлмаса, уларнинг факисмиле усулида чоп этилганлари ўн-ўн бешта борми?..

Яқинда “Ишонч” газетаси муҳбири: “Институт хазинасида 70 минг жилд атрофида сақланаётган қўлёзма ва тошбосма асарлар тўла-тўқис халққа етказилиши учун қанча вақт керак бўлади?” деб сўради. Бу саволга жавоб бериш жуда қийин эмасди. Хазинадаги 70 минг жилдга, тахминан, 40-50 минг асар жамланган бўлиши мумкин, дейлик. Ҳар йили бешта асар таржима ё табдил қилиниб чоп этилганда, ўн йилда 50, юз йилда 500, минг йилда 5000 асар ўзларининг асл эгалари – Халққа етказилар экан.

Этиборингизга халққа етказилиши керак бўлган нодир китоблардан бири – “Мажмаъ ал-арқам” асари хусусидаги маълумотларни ҳавола қилапмиз.

Абдусаттор
ЖУМАНАЗАР,
ЎзРФА Шарқшунослик
институту катта илмий ходими

Мажмаъ ал-арқам

Муаллиф: “Мажмаъ ал-арқам” нусхаларидан бири матни хошиясида ушбу асар муаллифи “Охунд мулла Бадий девон ибн мулла Шаҳобиддин девон ибн Мирза Улуг девон ибн мулла Риза девон ибн Мирза Муҳаммад Раҳим кутвол ибн

Мирза Таҳур девон” экани таъкидланган¹. У XVIII асрнинг иккинчи ва XIX асрнинг биринчи ярмида яшаган.

Мазкур хонадон Бухоронинг машҳур зиёли оилаларидан эди. Шўролар инқилобига қадар шаҳардаги гузарлардан бири муаллифнинг катта бобоси Мир Таҳур номи билан аталган. XVIII аср бошида расмийлаштирилган вақф ҳужжатида “қутб ул-ақтоб Мир Таҳур девон масжиди ва хонақоҳи гузарида” Биби Халифа исми аёл мадраса қурдиргани маълум қилинади².

Қисқа иш жараёнида Мирза Бадий девон ижоди тўғрисида тўлиқ ва батафсил ахборот тўплашга улгурмадик. “Мажмаъ ал-арқам” асарини рус тилига таржима қилган А.Б. Вильданово ҳам бу тўғрида деярли бирор сўз демаган. Аммо мамлакат илм-фани ривожига унинг иштирокини кўрсатувчи бир қанча тарихий манбаларни аниқлашга муваффақ бўлдик.

Мирза Бадий девон жамият ҳаётида фаол иштирок этган. Давлат бошқарувида садр³ ва девон вазифаларида ишлаган. Бухорода бунёд эттирган мадрасаси фаолиятига оид иккита вақф ҳужжати сақланиб қолган. Улардан бирида марҳум Мирза Шаҳобиддин девони калон ўғли домўлла Мирза Бадий девон садр ўз мадрасаси учун ҳижрий 1231 йил муҳаррам ойида (милодий 1815 йил, декабр) вақф қилган мулкларни рўйхати келтирилади.

Мадраса 2 қаватли бўлган, 14 хужра, дарсхона ва масжиддан иборат эди. Пастки 6 хужра пишиқ, қолганлари хом ғишдан қурилганди. Мазкур ўқув даргоҳи вақф мулкига Мирза Шаҳобиддин девони калон ўғли Абдуваҳҳоб қози аскарнинг уч нафар ўғлидан ёши каттаси мутавалли бўлиши тайинланган.

Бу мадраса 3-олий тоифага мансуб эди ва унда дарс берган мударриснинг йиллик маоши 32 тилладан⁴ юқори бўлган.

Асар аҳамияти: “Мажмаъ ал-арқам” XX асрга қадар жуда машҳур асарлардан бири эди. Қўлёзмалар хазинасининг асосий жамғармаси (фонд)да унинг №2463-1 рақам билан белгиланган ягона нусхаси сақланади. Ҳижрий 1210 йили (1796) Бухорода ёзилган⁵, тили форсий, 42 varaқ (1⁶ – 42^а), 26x15 см, хати настаълиқ, муқова ўзиники эмас. Асар номи “Мажмаъ ал-арқам” экани 1⁶ ва 42^а саҳифаларда қайд этилган. “Шарқ қўлёзмалари каталоги”⁶да бу асар муаллифи номаълум экани таъкидланади⁷. Асарнинг ЎЗМУ кутубхонасида №171914, Ленинград Шарқшунослик институтида №В 2147, Душанбедаги Фирдавсий номидаги халқ кутубхонасида №649 рақамларида белгиланиб сақланаётган нусхалари бор⁸.

Китоб кичик муқаддима ва беш бобдан иборат. Муқаддимада асарнинг ёзилиш сабаблари, тузилиши ва мазмунига оид қисқача ахборот берилган.

Биринчи бобда давлат бошқарув тизимида хизмат қилиш тартиб қоидалари тушунтирилади. Иккинчи ва учинчи бобларда давлат хазинасидаги кирим-чиқим ишлари тартиби баён қилинади. Мамлакатда хўжалик ишларини юритишда давлат маъмурий бошқаруви ўрни ва тармоқлари хусусида сўз боради.

Тўртинчи бобда математика фанига алоҳида эътибор қаратилади: бирлик, ўнлик, юзлик ва ундан катта сонлар хусусиятлари, уларни ҳисоб-китоб ишларида қўллаш, арифметикага оид турли амаллар, жадваллар; сонларни ифодалашда махсус ҳарфлар ва атамалар тўғрисида батафсил маълумот берилади. Асарда геометрияга доир амаллар талқини ҳам диққатга сазовордир. Бу маълумотларнинг барчаси мамлакатда хўжалик ишларини мукамал юритиш ва бошқаришда амалий қўллангани билан аҳамиятлидир.

4 32 тилла – тахминан, 640 кумуш тангага тенг эди. XIX асрнинг биринчи чорагида бу пулга 6-7 яхши буқа ё сигир сотиб олиш мумкин бўлган.

5 А.Б. Вильданово муаллиф ушбу асарни 1798 йили ёзиб бошлаган, деб тахмин қилади (Мажмаъ ал-арқам. – Б. 11).

6 Рус тилида “Собрание восточных рукописей”, қисқача СВР деб аталади.

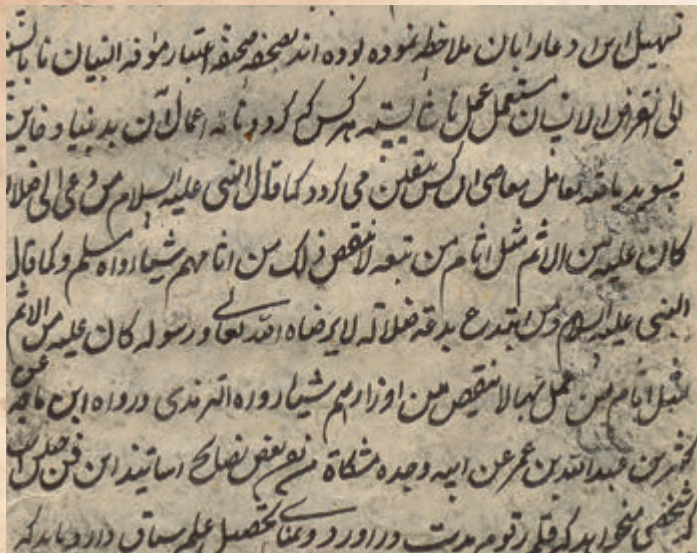
7 Собрание восточных рукописей Академии наук УзССР. I том. – Ташкент: Издательство Академии наук УзССР, 1952. – С. 219.

8 Мажмаъ ал-арқам. – Б. 11.

1 Мирза Бадий девон. Мажмаъ ал-арқам. Факсимиле рукописи, введение, перевод, примечания и приложения А.Б. Вильдановой. – Москва: Наука, 1981. – С. 56 (факсимиле), 10 (введение).

2 ЎЗР МДА. И-323. 55-18. Биби халифа мадрасаси вақф ҳужжати.

3 Садр – Бухоро шаҳри ва унинг ташқарисидан бир фарсах (7-8 км) масофадаги вақф мулкларни бошқарувини назорат қилган, мутаваллилар унга ҳисобот бериб турган.

Бешинчи боб астронимия ва сонлар, кенглик ва узунлик даражалари, мавжуд бирор макон юзаси ўлчамини аниқлаш усулларига бағишланган.

Асар сўнгида давлат бошқарув тизимида амал ва унвонлар тоифалари баён қилинган. Аслида бу қисм мустақил боб даражасида тузилган. Ундан парча келтирамыз.

“Мовароуннаҳр ҳукмдорлари улуглар тажрибаларига амал қилиб, лавозимларни тўрт тоифага ажратди. Тўрт хил ерга эгаллик тури, халифалар ҳам тўрт нафар бўлган, табиат – ер, сув, шамол ва оловдан ташкил топган; инсон мижози – балғам, савдо, саффо, қон; йил фасллари – баҳор, ёз, куз ва қишдан иборат, томонлар – шамол ғарб, шимол, шарқ ва жанубдан эсади, уларга мос равишда – қор, ёмғир, дўл ёғади ва қиров тушади. Бундай мисоллар яна кўпдир.

Мовароуннаҳр ҳукмдорлари давлат бошқаруви лавозимларидан ташқари, шариат асосида олимларнинг тўрт олий тоифасини белгилади”.

Муаллиф маълумотларига кўра:

Биринчи тоифадаги лавозим: Улар ҳукм чиқарувчилар – энг олий тоифа “Шайх ул-ислом” дир. Унга “қози ул-қуззот” (бош қози) мурожаат қилади ва маслаҳатлашади. “Шайх ул-ислом” лавозими “қози ул-қуззот” дан юқори туради.

Қози ул-қуззот – унга барча одамлар ва “қози аскар” мурожаат қилади ҳамда маслаҳатлашади.

9 Мажмаъ ал-арқам. – Б. 92.

Қози – жамиятдаги халқ унга мурожаат қилади ва муаммоларини ҳал этади.

Қози аскар – ҳарбийлар ва бошқа халқ оммаси мурожаатларини тинглайди ва ҳал этади.

Иккинчи тоифадаги лавозим: Аълам – муфтийлар унга мурожаат қилади ва маслаҳатлашади.

Муфтийлар – фатволари билан халқнинг ижтимоий ҳимоясини таъминлайди. Уларга ҳуқуқий кўмаклашади.

Муфтий аскар – ҳарбий соҳадаги муаммоларни ҳал қилади.

Мамлакат ҳукмдорининг ҳарбий юришлари ва вилоятларга сафари чоғида ўша вилоят қозиси ва муфтийси ушбу лавозимни бажаришга киришади.

Учинчи тоифадаги лавозим: Муҳтасиб – саййидлар тоифасидан киши чиқмаса, тақволи, имон-эътиқодли бирор кимса тайинланади.

Тўртинчи тоифадаги лавозим: Мударрис – талабаларга дарс берувчи кишидир.

Ушбу асарни А.Б.Вильданова тадқиқ қилиб, рус тилига ўгирган ва 1981 йили 3000 минг нусхада Москвада чоп эттирган. Ўтмишимизни ўрганишда жуда қимматли бўлишига қарамай, у ҳозиргача ўзбек тилига таржима қилинмагани ғоят ачинарлидир. Баъзан яримжон ғариб бир фикр пайдо бўлади: “Бундай асарларни фақат шарқшунос ё тор йўналишдаги мутахассис билса етарли, рус тилига ўгирилибди-ку”. Ахир, Набира нега энди Бобоси ёзганини рус, инглиз ё бошқа бирор хорижий тилда ўқиши, ўрганиши керак!?

Қарийб бир асрдан бери “сав” ёмғирларига интиқ қақраган Дунё даврага кириб келаверади... Яна неча йиллардан бери ҳануз залворли фильмлар, аждодлар шони-шавкати тўғрисида буюк асарлар яратиш, бугунги ёш авлодни ватанпарварлик руҳида тарбиялаш тўғрисида давом этаётган баҳсларга тўқнашади. Ҳафсаласи пир бўлиб, Кошғарийдан ёд олган сўзни такрорлаб, яна даврани тарк этади. “Сав” – хабар, қутлуғ хабар...